

63.3(4Чиз) 62

Т 42

ВІЙСЬКОВО- МОРСЬКІ СИЛИ УКРАЇНИ

Ярослав Тинченко

художник Богдан Піргач

1917–1921 рр.

Ярослав Тинченко

ВІЙСЬКОВО- МОРСЬКІ СИЛИ УКРАЇНИ

1917–1921

Художник Богдан Піргач

ІБ ПНУС

807333

Київ

«Темпора»

2012

807333 іст

65.3(44ур)61

УДК 355.353:94(477) «1917/1921»

ББК 68.53(4УКР)61

Т42

Художники: *Б. Піргач, Т. Штик*
Редактор: *Л. Марченко*
Коректор: *В. Олексієнко*
Комп'ютерна верстка та макет: *Ю. Жарков*

Т42 Я. Тинченко.

Військово-морські сили України. 1917–1921: науково-популярне видання. — К.: Темпора, 2012. — 116 с.: іл.

ISBN 978-617-569-016-1

Виданням «Військово-морські сили України, 1917–1921» видавництво «Темпора» продовжує серію книжок, присвячених організації, уніформі та військовим діям збройних сил України доби Визвольної війни. На відміну від інших досліджень, що розглядають історію українського флоту, автор використав низку документів та газетних публікацій того часу, невідомих спеціалістам та широкому загалу. У книзі також вміщено велику кількість фото, частина з яких публікується вперше.

УДК 355.353:94(477) «1917/1921»

ББК 68.53(4УКР)61

ISBN 978-617-569-016-1

© Темпора, 2012

ЗМІСТ

1. Історичні традиції українців на російському військовому флоті	4
2. Український національний рух на флоті у 1917 році	14
3. Моряки у Першій українсько-більшовицькій війні, грудень 1917–лютий 1918 років	19
4. Події в Одесі навесні–влітку 1918 року	27
5. Доля Чорноморського флоту у Севастополі	34
6. Організація Українського флоту восени 1918 року	44
7. Морські інституції УНР у 1919–1924 роках	52
8. Українська морська піхота та її доля, 1919–1921 роки	62
9. Морські підрозділи УНР у 1920–1921 роках	73
10. Уніформа	83
11. Додатки	93
1. Головні військово-морські інституції у 1918–1919 роках	93
2. Список кораблів, що мали належати до Українського флоту у 1918 році	94
3. Спис старшин бронепотягу «Чорноморець»	107
4. Збірний Морський курінь у таборі Каліш станом на 9 квітня 1921 року	108
12. Посилання	110
13. Додаток. Фотографії з життя Святослава Шрамченка у 1940-і роки	117

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ НА РОСІЙСЬКОМУ ВІЙСЬКОВОМУ ФЛОТІ

Офіцерський корпус морського флоту Російської імперії, починаючи з кінця XVIII століття, масово комплектувався молоддю з-поміж українського дворянства. Причому відсоток українців серед морського офіцераства був значно вищим, ніж, скажімо, серед піхоти та кавалерії. Так, під час Першої світової війни близько 30 відсотків ключових посад російського флоту обіймали саме вихідці з України. Досить указати на морського міністра часів Миколи II адмірала Івана Костянтиновича Григоровича — полтавського дворянина, або славнозвісного адмірала Олександра Васильовича Колчака, того самого, який у 1919 році був Верховним правителем білої Росії. О. В. Колчак походив з дворян Подільської губернії, і в 1917 році, очолюючи Чорноморський флот, відкрито заявив про те, що вважає себе українцем.

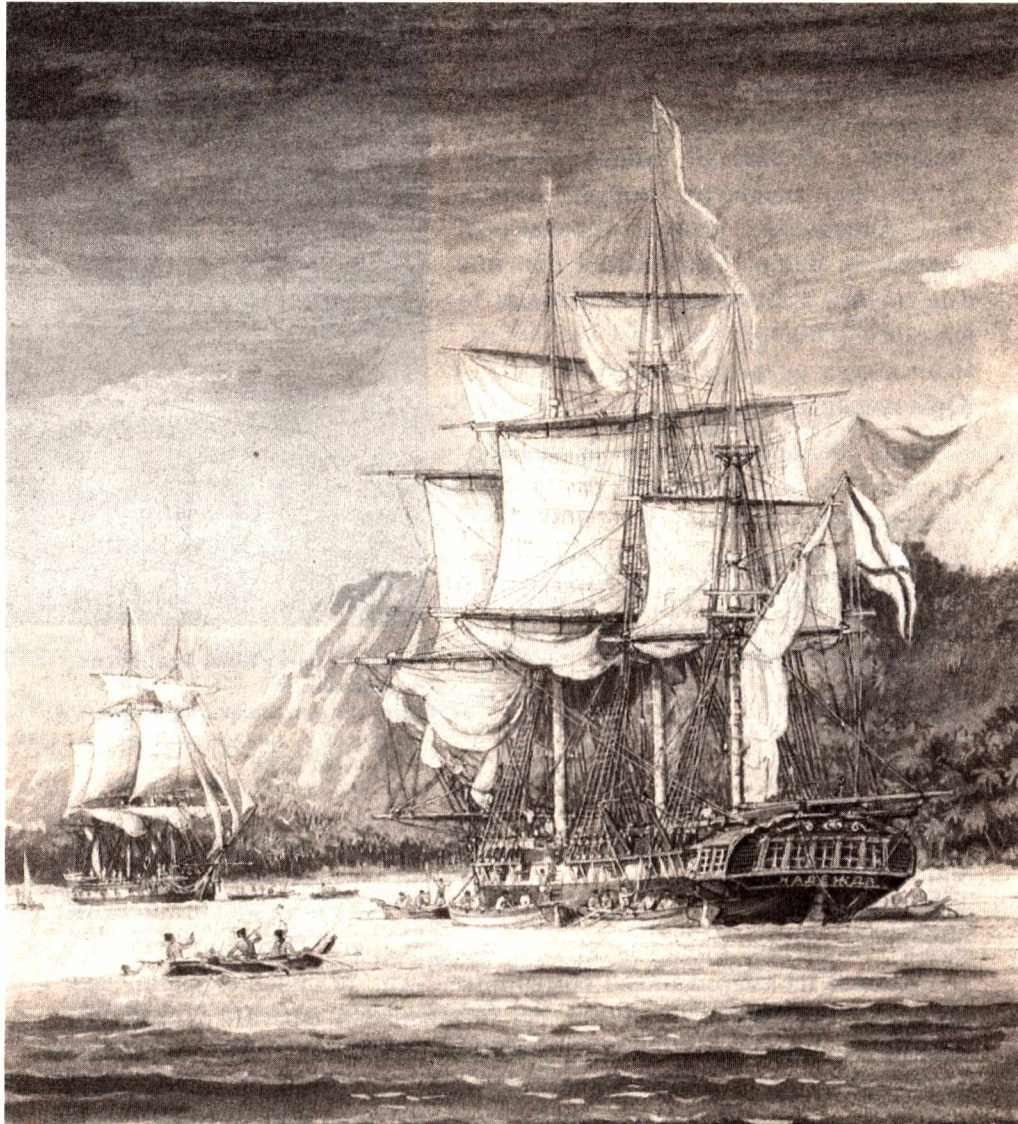
Перший з відомих нам адміралів-українців російського флоту — віце-адмірал Максим Петрович Коробка (Коробко) (1759–28.01.1836) закінчив Морський корпус у Санкт-Петербурзі ще в 1776 році. Він походив з малоросійської шляхти Полтавської губернії. Ходив на кораблях Балтійського флоту, брав участь у Російсько-шведській війні 1788–1790 років, з 1791 року викладав морські науки у Морському корпусі, 10 лютого 1804 року отримав чин капітан-командора, був призначений директором штурманського училища Балтійського флоту, та, за сумісництвом, — командувачем дивізії червоного прапора Балтійського флоту. У 1808–1809 роках Коробка брав участь у черговій війні зі шведами, очолюючи 1-шу веслову флотилію, з серпня 1812 року керував 2-м загonom кораблів, що були відправлені до берегів Англії та Данії задля здійснення морської блокади проти наполеонівської Франції. По війні очолював навчальну ескадру Балтійського флоту, був начальником 1-ї корабельної дивізії, а з 1826 року — головним командиром кронштадтського порту¹.

Величезний вплив до флоту українців стався після ліквідації Малоросійських козацьких полків — у 80-ті роки XVIII століття. Причому вже на початку XIX століття в Російській імперії вигартувалися цілі українські морські династії — Лисянських, Гамалій, Горкавенків, Аркасів та інших. Оповідання про них слід почати з видатного флотоводця та відомого мандрівника, чийм іменем названі кілька островів Тихого океану, — Юрія Лисянського.

Юрій Федорович Лисянський народився у 1773 році, походив з родини малоросійської старшини. У 10 років його віддали на навчання до Морського кадетського корпусу у Санкт-Петербурзі, який Лисянський і закінчив у 1788 році мічманом. Уже в 15 років Лисянський брав участь у кількох морських боях Російсько-шведської війни 1788–1790 років. Потому був підвищений до чину лейтенанта, у числі 16 найліпших молодих морських офіцерів, особисто відібраних імператрицею Катериною II, був відправлений задля практики на військово-морські кораблі Королівського Британського флоту. У 1794 році на англійському фрегаті «L'Oiseau» брав участь у поході до берегів Північної Америки, де полював на американські комерційні судна та бився з французькими кораблями, що їх захищали. На англійському фрегаті «Тораз» відзначився у бою з французьким фрегатом «Elisabeth», який було взято на абордаж, під час бійки на ворожому судні Лисянський був контужений в голову. Після повернення до Росії у 1800 році став капітаном шлюпа «Нева». У 1803 році на чолі цього шлюпу взяв участь у легендарній навколосвітній морській експедиції Крузенштерна, метою якої було встановлення дипломатичних відносин з Японією та подання російським колоніям на Алясці матеріальної допомоги. Шлюпи «Нева» Лисянського та «Наdejда» Крузенштерна виконали завдання, але під час шторму біля мису Горн були роз'єднані. Вони знов зустрілися в районі Вашингтонових островів, але біля Гавайських островів розійшлися. «Наdejда» пішла на Камчатку, а «Нева», — на Гаваї, а потім — до острова Кад'як. Звідти шлюп Лисянського вирушив на острів Сітха і далі — на Аляску, де його команда взяла участь у відбитті російського Архангельського укріпленого поселення, захопленого тубільцями. Потому

Капітан 1 рангу Юрій Федорович Лисянський
(портрет з видання: Раздолгин А. А., Фатеев М. А. *На румбах морской славы*, Ленинград 1988)

Кораблі «Нева» та «Надежда» під час навколосвітнього плавання
(картина художника Є. В. Войшвілло з видання: Раздолгин А. А., Фатеев М. А.
На румбах морской славы, Ленинград 1988)

Лисянський зайнявся докладними дослідженнями Аляски та навколишніх островів. У 1805 році «Нева» була відправлена з Аляски до Кантона — задля торговельного сполучення. Уночі 3 жовтня шлюп сів на риф, з якого знявся з великими зусиллями. На ранок виявилось, що це — невеличкий острів, який, за наполяганнями команди, було названо островом Лисянського. Згодом був відкритий ще один до того невідомий кораловий острів, який також отримав ім'я Юрія Федоровича. У Кантоні «Нева»

знову зустрілася з «Надеждой» та, взявши вантаж чаю, фарфору і китайських сувенірів, відплила до Росії. За п'ять місяців шлюп Лисянського достався додому. По поверненні на батьківщину Юрій Лисянський дістав чин капітана 2 рангу, орден Святого Володимира 3 ступеня, пожиттєву пенсію у 3 тисячі рублів щорічно та 10 тисяч рублів від Російсько-американської торговельної компанії. Після завершення навколосвітнього плавання Лисянський командував ще кількома кораблями, а в 1809 році з чином капітана 1 рангу вийшов у відставку. Про свою мандрівку Юрій Федорович написав та видав докладні записки. Окрім того, з англійської мови він переклав російською книжку з морської тактики англійського флотоводця Джона Клерка, яка на довгі роки стала підручником для всіх морських офіцерів Російської імперії. Помер Юрій Федорович Лисянський у Санкт-Петербурзі у 1837 році та був похований на цвинтарі Олександрівського монастиря².

Справу батька продовжував його син — адмірал Платон Юрійович Лисянський — видатний морський вчений. Він багато плавав на Балтійському та Чорному морях, брав участь у Кримській війні 1853–1856 років, був спостерігачем за будівництвом російських військово-морських суден у Франції, редактором «Морского Сборника». Помер у Санкт-Петербурзі у 1900 році.

Ще одна, безперечно, видатна українська морська родина — це нащадки старовинної української аристократії, соратників гетьманів Хмельницького та Дорошенка, лівобережних та правобережних полковників Гамалій.

Найстарший із флотоводців Гамалій, Платон Якович Гамалія, народився 18 листопада 1756 року. Навчався в Київській академії, у 1779 році вступив до Морського корпусу, з якого у 1781 році вийшов капраном. Досить багато плавав Балтійським морем. У 1788–1790 роках брав активну участь у Російсько-шведській війні, зокрема — Гогландській, Роченсальмській, Выборзькій та Другій Роченсальмській битвах. З 1791 року був ротним командиром та викладачем морських наук

Капітан-командор Платон Якович Гамалія
(портрет з видання: Кротков А. Морской кадетский корпус, краткий исторический очерк, СПб, 1901)

у Морському корпусі, з 1795 і аж до 1811 року виконував обов'язки інспектора (тобто завуча) Морського корпусу. Написав та видав посібник у чотирьох частинах «Высшая теория морского искусства», за яким навчался багато поколінь російських морських офіцерів. З 1804 року мав чин капітан-командора, був почесним (а з 1808 р. — дійсним) членом Імператорської Академії Наук, членом Державного Адміралтейського Департаменту. Помер у Санкт-Петербурзі 9 липня 1817 року³.

На військово-морській службі також відзначився двоюрідний брат Платона Яковича — контр-адмірал Іван Григорович Гамалія (1774 — після 1828). Ще навчаючись у Морському корпусі, він також брав участь у Російсько-шведській війні 1788–1790 років, у 1792 році був випущений з корпусу та дістав чин мічмана. Потому ходив по всіх морях, що оточують Європейський континент, з 1805 року був капітаном різних кораблів, остання посада — капітан корабля «Великий князь Михаил» та начальник Кронштадтського екіпажу, у листопаді 1828 року з чином контр-адмірала звільнився зі служби⁴.

Найбільшу кількість адміралів-українців російського флоту — аж трьох — дала родина Горкавенків, малоросійських шляхтичів, що походила від Бориспільського сотника Київського полку Прокопа Горкавенка. Найстарший з них, віце-адмірал Марко Пилипович Горкавенко (1780–2.03.1856), був видатним військово-морським педагогом, який з 1798 і аж до 1851 року викладав математичні науки у Морському корпусі. У російському флоті часів Олександра I та Миколи I не було жодного морського офіцера, який би не пройшов через клас Марка Пилиповича. Крім усього іншого, незважаючи на велику різницю у віці, М. П. Горкавенко був близьким другом інспектора класів корпусу П. Я. Гамалії, а після відставки останнього обійняв його посаду. У зв'язку із цим на російському флоті певний час панувало щире переконання про існування серед викладачів Морського корпусу «малоросійського лобі», яке всіляко допомагало своїм землякам-кадетам у навчанні та подальшому просуванні по сходинках флотської кар'єри. І ця чутка мала свої підстави. Принаймні обидва племінники бездітного Марка Пилиповича — Микола Степанович (1817–27.02.1908) та Олексій Степанович (1821–18.04.1876) Горкавенки також стали віце-адміралами, причому перший найбільше просунувся у галузі військово-морського судівництва, а другий був відомий як письменник і співробітник «Морского Сборника»⁵.

До династій російських мореплавців також належить широковідома українським читачам родина Аркасів. Насамперед ідеться про рідних братів Захара та Миколу Андрійовичів Аркасів, а також сина останнього — Миколу Миколайовича Аркаса. Батько Захара та Миколи Аркасів був викладачем старовинних мов та історії у м. Миколаєві, і ця палка любов до

історії згодом передалася не тільки цим двом Аркасам, але й третьому — Миколі Миколайовичу — авторові широковідомої книжки «Історія України-Русі».

Старший з братів, Захар Андрійович Аркас (1793–1866), у 19 років став волонтером на Чорноморському флоті та до 1811 року ходив на кораблях звичайним матросом. Під час Російсько-турецької війни 1828–1829 років брав участь у штурмі фортеці Варна, а потім — у морській битві при Пендераклії. У 1838 році Аркас I-й за станом здоров'я залишив стройову службу, оселився у Севастополі, де цілком віддався історії та археології. З 1851 він був головою комісії з будівництва Севастопольського морського храму Святого Володимира, організатором та директором Севастопольської офіцерської бібліотеки, написав велику кількість досі цінних та надзвичайно цікавих історичних праць з історії Криму, Таврії, Чорного моря та флоту.

Микола Андрійович Аркас (1816–1881), батько автора «Історії України-Русі» М. М. Аркаса, був віце-адміралом та генерал-ад'ютантом Російської імперії. Дванадцятирічним хлопчиком він утік на Російсько-турецьку війну 1828–1829 років — був юнгою на кораблі «Императрица Мария», брав участь у штурмі фортеці Варна. Відтак Микола Андрійович закінчив штурманське училище у Миколаєві, на фрегаті «Агатополю» брав участь у війні на Кавказі — взятті мису Адлер, міст Туапсе та Пезуапсе. У 1841 році за дорученням адмірала Корнілова укладав штатний розклад Чорноморського флоту, а в 1844 році блискуче виконав завдання з переведення 12 кораблів з Санкт-Петербурга до Астрахані для організації Каспійської флотилії. З 1844 командував першими на російському флоті паровими фрегатами, під час Кримської війни спостерігав за будівництвом російських кораблів у Голландії, у 1856 році відкрив російське пароплавне сполучення на Чорному, Азовському та Середземному морях, був організатором та керівником Російського товариства пароплавства та торгівлі, з 1857 очолював Гвардійський флотський екіпаж. У 1860 дістав чин контр-адмірала, у 1866 — віце-адмірала, протягом 1871–1881 років обіймав посаду командувача Чорноморського

Віце-адмірал Марко Пилипович Горкавенко
(портрет з видання: Кротков А. Морской кадетский корпус, краткий исторический очерк, СПб, 1901)

Георгіївські кавалери — моряки Чорноморського флоту,
1915–1916 роки
(фото з колекції О. І. Пересадька)

Адмірал Іван Костянтинович Григорович
(фото з видання: *Летопись войны с Японией*, СПб, 1904, №4, С.67)

флоту та чорноморських портів. Помер і похований у м. Миколаєві⁶.

Оповідати про всіх адміралів та флотоводців-українців російського флоту не є завданням нашої роботи. Але цей розділ був би неповним, якщо б ми бодай кількома словами не згадали про останнього морського міністра Російської імперії — адмірала Григоровича.

Повний адмірал російського флоту та генерал-ад'ютант Іван Костянтинович Григорович (26.01.1853–3.03.1930) походив з дворян Полтавської губернії, був сином контр-адмірала — учасника Кримської війни 1853–1856 років. У 1874 році він закінчив Морський кадетський корпус, у 1877–1878 роках на кліпері «Забіяка» здійснив експедицію до берегів США, що мала за мету продемонструвати Великобританії міц-

ність російського військово-морського флоту та застерегти від виступу на турецькому боці. Згодом Григорович ходив на різних броньових кораблях, а в 1896–1898 роках виконував обов'язки військово-морського агента у Великобританії. З 1903 року командував одним з найсучасніших, як на той час, ескадрених броненосців — «Цесаревичем». Перевів свій корабель до Порт-Артура, де на самому початку Російсько-японської війни — 24 січня 1904 року, «Цесаревич» був торпедований японцями. Незважаючи на це, корабель залишився на плаву, та, на чолі з Григоровичем брав участь у відбитті японського нападу. У березні 1904 Григорович дістав чин контр-адмірала, з квітня був командиром Порт-Артурського порту, провів велику роботу з організації оборони фортеці. Під час Російсько-японської війни, перебуваючи на борту «Цесаревича», був контужений. По закінченні війни призначений начальником штабу Чорноморського флоту та портів, з грудня 1906 року — командир Либавського порту імператора Олександра III, з жовтня 1908 року — виконуючий обов'язки головного командира флоту та портів, начальник Морської оборони Балтійського моря, головний командир Кронштадтського порту, військовий губернатор м. Кронштадт. У лютому 1909 року був запрошений на посаду товариша військового міністра з морських справ, 19 листопада 1911 року став морським міністром Російської імперії. Під керівництвом адмірала Григоровича було повністю відбудовано російський флот, фактично знищений під час Російсько-японської війни. Обіймав посаду морського міністра аж до Лютневої

революції 1917 року. Відтак працював співробітником Морської історичної комісії. У 1924 році виїхав з Радянської Росії на лікування до Франції, де і залишився. Помер біля м. Ментон (Франція), є автором надзвичайно цікавих спогадів⁷.

Серед матросів російського флоту, особливо — на Чорному морі, був величезний відсоток вихідців з українського робітництва та селянства. Отож, на перший погляд, у російському військовому флоті у 1917 році були гарні передумови для стрімкої його українізації. Але, на жаль, офіцерський та матроський загал був масово денационалізований. Морські офіцери переважно належали до дворянства, і хоч вони і походили здебільшого зі старовинних малоросійських старшинських родин, але переважно майже зовсім утратили етно-культурний зв'язок зі своєю батьківщиною. Матроський загал реагував на інші впливи: він був денационалізований під тиском потужної більшовицької, есерівської та анархістської пропаганди з боку своїх товаришів — російських моряків. Отож, український рух на військовому флоті Росії не зміг набрати таких масштабів, як в армії, особливо — на фронті Першої світової війни.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА ФЛОТІ У 1917 РОЦІ

Український національний рух сколихнув військові частини Криму одразу після Лютневої революції у Росії. Уже в березні 1917 року постала Севастопольська українська чорноморська громада на чолі з 24 особами — представниками громадських організацій, військових частин і кораблів флоту. Першим керівником громади став громадський діяч, професор В'ячеслав Лашенко, заступниками —

учитель Микола Коломієць та матрос Михайло Пашенко. До складу ради також увійшли три старші офіцери: підполковник по адміралтейству Володимир Савченко-Більський, підполковник, прокурор Чорноморського флоту Вадим Богомолець та корабельний інженер Микола Неклієвич.

На початку квітня 1917 року громада влаштувала українську маніфестацію у Севастополі, в якій взяла участь велика кількість матросів Чорноморського флоту. Привітати маніфестацію приїхав тогочасний командувач Чорноморського флоту адмірал Колчак. Як згадував очевидець, Олександр Васильович

Корабельний інженер М. Неклієвич
(з відзнаками лейтенанта),
весна 1918 року
(фото з фондів ЦДАВОУ)

1. Генерал-хорунжий по адміралтейству В. Богомолець — один з перших ініціаторів українського руху на Чорноморському флоті, 1918 рік
(фото з видання «Літопис Червоної Калини»)

2. Генерал-хорунжий по адміралтейству В. Савченко-Більський, 1921 рік
(фото з видання «Літопис Червоної Калини»)

3. Командувач Чорноморського флоту у 1917 році адмірал О. Колчак, фото 1919 року
(фото з приватної колекції)

Колчак виголосив перед маніфестантами таку промову (російською мовою): «Ось мені припадає честь говорити з Українцями, що зібралися тут заявити про своє існування, наочно його засвідчити. Чорноморська фльота, керувати якою я маю собі за честь, на 90% складається з синів цієї нації. Я не можу не витати українську націю, яка дала мені найліпших моряків, які тільки існують на світі...»⁸.

Після маніфестації чисельність української громади у Севастополі зросла до 4 тисяч членів. На Першому українському військовому з'їзді, що відбувся на початку травня 1917 року у Києві, громада була представлена матросом Лінником та однорічником Михайликом⁹.

Одним із перших у Криму було зукраїнізовано Севастопольський флотський півекіпаж, командиром якого був підполковник по адміралтейству Володимир Савченко-Більський. Матроси виготовили чудовий український прапор з портретом Т. Г. Шевченка, а оркестр півекіпажу одразу навчився грати гімн «Ще не вмерла Україна»¹⁰.

У планах керівників громади передбачалося незабаром цілком українізувати Чорноморський флот переведенням на нього матросів-українців

з Балтійського моря. Але потужним суперником українського національного руху була Севастопольська рада матроських депутатів, або — Центрофлот, де переважали впливи більшовиків та російських соціал-революціонерів. Багато матросів-українців, навіть визнаючи себе прихильниками громади у національному відношенні, у соціальних питаннях все одно прислухалися до гасел Центрофлоту.

Характеризуючи той час і настрої матроського загалу, один з керівників громади Микола Неклієвич навів у своїх спогадах такий приклад: «В липні 1917 року до Севастополя прийшов лінійний корабель „Воля“ з Миколаєва — цей новий велетенський дреднаут Чорноморської флотії. З великою нетерплячкою уся Чорноморська Громада чекала на цей дреднаут, бо були відомості, що він прийде під нашим жовто-блакитним прапором. Але „Воля“ прийшла більш червона, маючи на гафелі великий андріївський прапор, на фокмашті червоний есерівський і лише над одною з 305 мм. башт повівав жовто-блакитний прапор»¹¹.

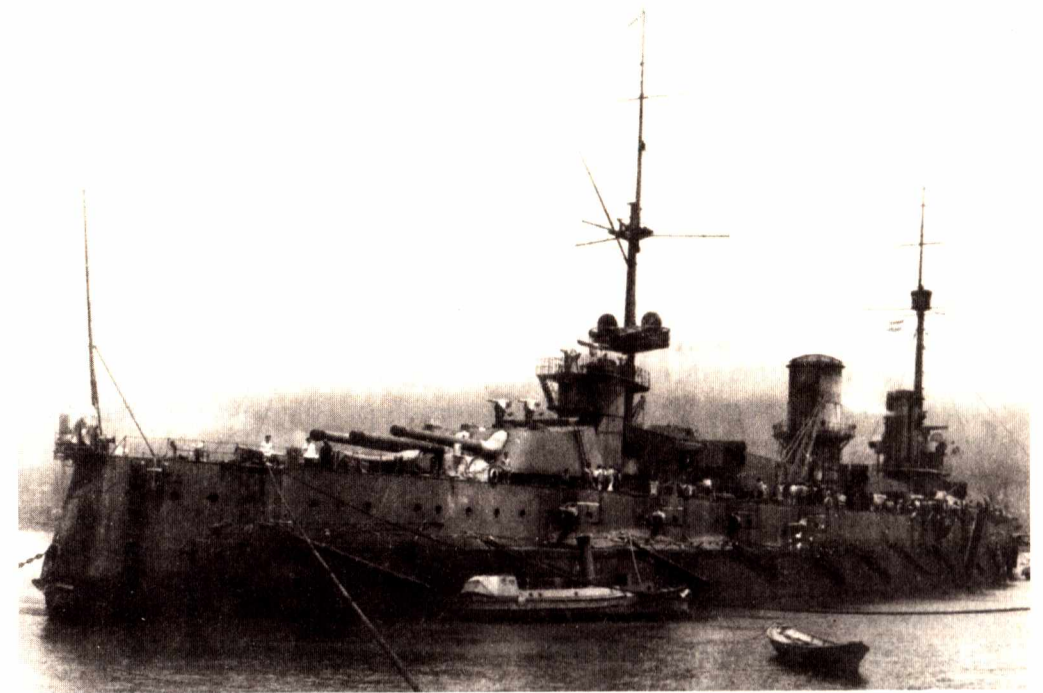
У липні 1917 року відбулися зміни у керівництві громадою. Професор В'ячеслав Лашенко став радником міського самоврядування, і громаду очолив прапорщик Яким Христин (слід зазначити, що у спогадах Я. Христин називає себе мічманом, але насправді цього звання на російському флоті він не мав).

12 липня 1917 року було піднято український прапор на щоглі ескадреного міноносця «Завидный». Ця подія відбулася за ініціативи одного з керівників севастопольської громади боцмана Івана Прокоповича, що служив на «Завидному». Невдовзі підняли українські прапори лінійні кораблі «Синоп», «Борець за Свободу» («Пантелеймон»), крейсер «Память Меркурия», транспорт «Прут», кілька міноносців та підводних човнів (зокрема — «Нерпа») ¹².

Щоправда, факт підняття українського прапора ще не означав, що поруч з ним не буде майорити інший — червоний чи андріївський прапор. Окрім того, підняття чи спуск будь-якого з цих прапорів залежало винятково від настроїв матроського загалу. А вони могли мінятися майже щодня. Ось що згадував про це Микола Неклієвич: «На решті кораблів в залежності від розвинення нашого руху почалися піднесення українського прапору. Першим підніс цей прапор ескадрений міноносець „Завидный“ („Заздрый“) настало. На інших кораблях український прапор, то підносились то опускався.

Наш український державний центр, Центральна Рада у Києві, тримала бік наших партійно-соціалістичних і тому причинялася лише до дезорганізації нашого національного руху на флоті на радість наших ворогів.

В цій безупинній боротьбі українського руху за своє національне „я“ на Чорноморській флотії пригадується один зі світлих моментів в листопаді 1917 року, коли в Севастополі одержано 3-й Універсал Центральної

Лінійний корабель «Воля» у Новоросійську.

травень 1918 року

(фото з видання: «Линкор Императрица Мария. Главная тайна русского флота», Москва, 2010)

Ради про проголошення Української Республіки хоч ще і федеративної. Тоді всі кораблі Чорноморської Флотії піднесли на визначений день, здається це було 25 листопада 1917 року, жовто-блакитні прапори, правда, що поруч з андріївським і червоними прапорами, а крейсер «Память Меркурія», то вже замінив андріївський прапор на один український. Тоді ж на площі коло пам'ятника Адмірала Нахімова відбулася українська парада, як частин команд з кораблів, так і військових частин Севастопольської військово-морської кріпости. Приймав почесний похід підполковник по Адм. В. О. Савченко-Більський в оточенні Ради, бо командуючий флотією контр-адмірал Немітц (адмірала Колчака вже не було), не міг прийти. Парада пройшла блискучо. Українські моряки ще змогли показати тоді серед загально-революційного розкладу (бо ж в Петербурзі панували вже більшовики) свою дисципліну і свою стару передреволюційну ще виправку і муштру та струнками рядами, однаково одягнені, пройшли почесним походом перед приймаючим параду (командував парадом М. Неклієвич. — прим. Я. Т.). Парада зробила велике вражіння, як на населення, так і на наших ворогів. Як на той же час почали підсилюватись новими більшовицькими силами, що приїздили з півночі з Балтики і з більшовицького Петербургу»¹³

У листопаді 1917 року також вдалося схилити до українізації і команду найсучаснішого дредноута Чорноморського флоту «Воля». Як згадував Яким Христинич, на щоглі дредноута замайорів розкішний прапор з намальованою жінкою — символом України, та написом: «Не плач, Мамо, не журися, Твої сини на морі добувають Тобі Волю — усміхнися»¹⁴.

За деякими даними, у листопаді 1917 року 70% матроського складу Чорноморського флоту становили українці. З одного боку, вони схилилися до підтримки Центральної Ради, з другого — поділяли модні тоді більшовицькі та ліво-есерівські впливи. Отож, доля українізації флоту залежала від пропагандистів ідеї незалежності України.

Слід також згадати про те, що українські ради були створені на Балтійському флоті, Каспійській флотилії та флотилії Північного Льодовитого океану. Найбільше моряків-українців було на Балтійському флоті, де навіть було створено Український воєнно-революційний штаб. До складу цього штабу, зокрема, входив один з майбутніх керівників військово-морської управи УНР мічман Святослав Шрамченко. Керівниками штабу були згодом активні українські військово-морські діячі: капітан 2-го рангу Микола Злобін та старший лейтенант Михайло Білінський. Після Жовтневого перевороту у Петрограді на Балтійському флоті було навіть українізовано крейсер «Светлана», який планувалося перевести до Чорного моря. Але планам цим не судилось здійснитись: незабаром моряки-українці були демобілізовані з Балтійського флоту, а «Светлана» згодом потрапила до Робітничо-селянського червоного флоту.

МОРЯКИ У ПЕРШІЙ УКРАЇНСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКІЙ ВІЙНІ, ГРУДЕНЬ 1917–ЛЮТИЙ 1918 РОКІВ

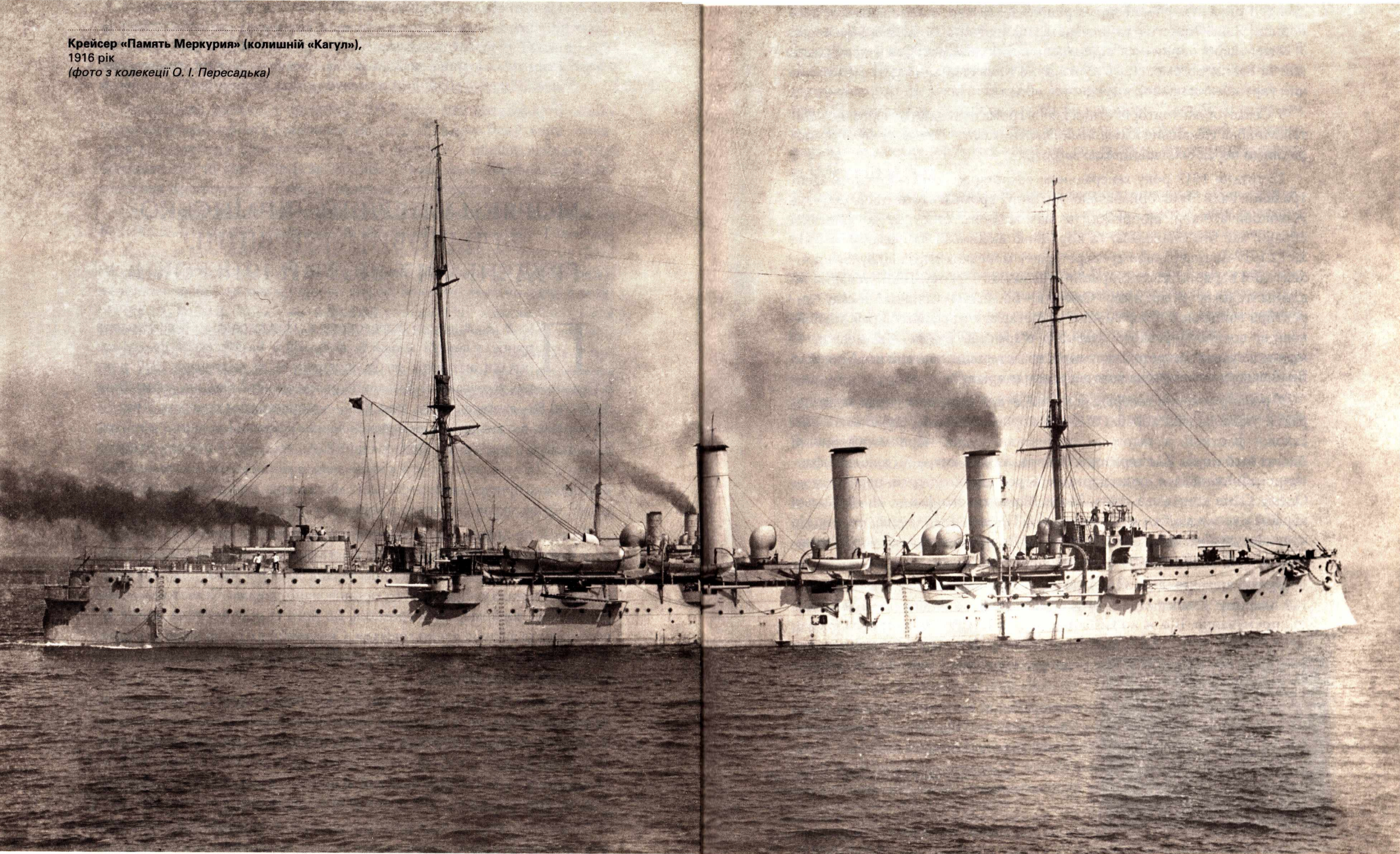
Після Жовтневого перевороту в Петрограді до Севастополя прибула велика кількість матросів з Балтійського флоту, що почали агітувати за більшовиків. 6–19 листопада 1917 року в Севастополі відбувся I Загальночорноморський з'їзд, на якому були присутні 88 делегатів, серед яких 67 — з вирішальним голосом. З них — 17 моряків, що визнавали себе українськими есерами (ця партія у той час була однією з урядових у Центральній Раді). Але... ці 17 моряків увійшли у згоду з 22 більшовиками, утворивши з ними єдиний блок. До іншого блоку належали прихильники російських лівих есерів, меншовики та позапартійні¹⁵. Отож, українські моряки ввійшли у спілку з більшовиками!

Тому й не дивно, що організований на початку листопада 1917 року у Севастополі Чорноморський морський курінь ім. гетьмана П. Сагайдачного складався з українців, значна частина яких поділяла більшовицькі погляди. Курінь було організовано силами Севастопольської української чорноморської громади. До його складу ввійшли майже всі керівники та активні члени громади. Складений з 612 офіцерів та матросів 24 листопада 1917 року курінь прибув до Києва. Командиром куреня був підполковник Плещук.

Забігаючи наперед, слід зазначити, що формування цього куреня та, особливо, від'їзд його до Києва стали величезною помилкою севастопольської громади. З куренем до Києва виїхали всі найліпші, найвідданіші моряки-українці. У Севастополі залишилися ті, хто вагався у своїх переконаннях, і хто у відповідальний момент — коли поруч не виявилось рішучих прихильників УНР, пішов за більшовиками.

У складі куреня до Києва відбули найзавзятіші українські морці боцман Іван Прокопович, штурман Іван Усенко, прапорщик морської піхоти

Крейсер «Пам'ять Меркурия» (колишній «Кагул»),
1916 рік
(фото з колекції О. І. Пересадька)

Дмитро Величко, мічман (прапорщик?) Д. Дежур, голова громади прапорщик Яким Христич та її секретар однорічник Михайло Михайлик. У Києві також опинилися підполковники Володимир Савченко-Більський та Вадим Богомолець. З куренем до Києва відїхав навіть мальовничий український прапор з дредноута «Воля».

У Севастополі з авторитетних діячів громади залишився хіба що капітан Микола Неклієвич з ліченими помічниками — але вони були безпорадними перед більшовицькою загрозою.

22 грудня 1917 року генеральним секретарем морських справ Центральної Ради було призначено відомого громадського діяча Дмитра Антоновича, який, щоправда, не мав жодного стосунку до морської справи, але був сумлінною та порядною людиною. За наказом ч. 2 від 23.12.1917 по генеральному секретаріату морських справ відбулося призначення перших трьох старшин українського флоту. Підполковник по адміралтейству Володимир Савченко-Більський обійняв посаду директора канцелярії генерального секретаріату морських справ, підполковник воєнно-морського судового відомства Вадим Богомолець — юрисконсульта секретаріату, нарешті, старший лейтенант Михайло Білінський — завідувача контролю секретаріату¹⁶.

У розпорядження генерального секретаря морських справ мали перейти українізовані кораблі з Чорноморського флоту, Дунайської військової флотилії, а також — торговельні судна Чорноморського та Азовського морів. Але територія повноважень Дмитра Антоновича фактично обмежувалася лише портами Херсонської губернії, передусім — Одеси. Саме вона мала стати базою Українського флоту. Неукраїнські кораблі мусили відійти до Севастополя. Правда, це була лише теорія. На практиці українські впливи в Одесі та на Чорноморському флоті були заслаби для того, аби втілити у життя ці плани.

Практично влада в Одесі та чорноморському басейні належала так званому Румчероду — автономістському урядові більшовицького спрямування. Що ж до Севастополя, то там уже цілком владарював Центрофлот. Хоч деякі кораблі і оголосили себе українізованими, але фактично вони залишалися у розпорядженні ради матроських депутатів та Румчероду.

Наприкінці грудня 1917 року генеральний секретар морських справ віддав наказ про переведення з Севастополя до Одеси всіх українізованих кораблів. Центрофлот заборонив виконувати цей наказ, але кораблі незабаром щасливо дісталися Одеси. У Севастополі залишився дредноут «Воля», настрої матросів якого схилилися то на бік Центральної Ради, то на бік більшовиків.

Незабаром в Одесі зібралися всі українізовані кораблі Чорноморського флоту. Туди ж прибуло й кілька кораблів, що підтримували

Центрофлот — задля «спостереження» за українцями. Загалом в Одесі зібралися: лінійні кораблі «Ростислав», «Синоп», крейсер «Память Меркурия», есмінці «Зоркий», «Завидный», мінні загороджувачі «Алексей», «Дунай», посильне судно «Алмаз», 2 тральщики, 5 військових транспортів та деякі інші судна. Але настрої серед моряків були непевні: більшість з них схилилася на бік більшовиків. Головою Української морської ради в Одесі був військовий фельдшер Жук, який вважався формальним керівником усіх кораблів, що заявили про підпорядкування Центральній Раді.

Тим часом спалахнула Перша українсько-більшовицька війна, і збройний конфлікт ось-ось мав докотитися до вулиць Одеси. У місті розташувалася потужна червона гвардія, яку підтримували збільшовичені війська Одеської військової округи та Румунського фронту. З другого боку, у розпорядженні місцевих представників Центральної Ради перебувала Одеська гайдамацька дивізія. У разі виникнення збройного протистояння одеські гайдамаки мали всі шанси на виграш, отож, для більшовиків було важливим перетягнути на свій бік українських моряків.

Місцевим більшовикам вдалося самотужки переагитувати команду лінійного корабля «Синоп», яка пристала на їхній бік. Складніше було з іншими кораблями. Аби переагитувати їх команди, з Севастополя незабаром прибули більшовики-пропагандисти — матроси Балтійського та Чорноморського флотів.

Ось що згадував про подальші події керівник цієї агітаційної групи, матрос О. Кривошеев: *«Прежде всего я отправился на „Синоп“. Там нечего было долго агитировать, так как команда не считала себя украинцами и заявила, что она давно бы присоединилась к красной гвардии, но ввиду того, что „Ростислав“, как лучше вооруженный, не присоединился, то им, конечно, нельзя было, ибо „Ростислав“ мог пустить их ко дну.*

После этого я отправился на „Ростислав“ и выступил там перед командой, которая, выслушав меня, немедленно приняла мою резолюцию о подчинении корабля советской власти. Национальный флаг Петлюры с грот-мачты был приспущен на палубу, здесь же разорван и выброшен за борт. После этого вынес тождественную резолюцию „Алмаз“, за ним миноносцы „Зоркий“ и заградитель „Дунай“.

Працівники Військового міністерства УНР.

Серед них — матроси Українського морського куреня, що незадовго перед тим прибули з Севастополя до Києва. 12 січня 1918 р. за н. ст. (кадри кінохроніки з фондів ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного)

„Меркурий“ не мог выносить такой резолюции, так как там были собраны все кулаки украинской контр-революции.

Но „Меркурий“ уже не был и нужен. Я предложил „Ростиславу“ слезить за „Меркурием“, на случай, чтобы он не попытался выйти в море и начать всех обстреливать, на что „Ростислав“ согласился и поднял сигнал „Меркурию“, что при первой попытке выйти в море без согласия комиссара и судового комитета „Ростислава“ он будет пущен ко дну.

„Меркурий“ поднял сигнал: „ясно вижу“, т. е., другими словами „подчиняюсь“. Затем прислал протест, что такое недоверие к нему со стороны эскадры ничем не вызывалось и что он, как украинское судно, пришел в Одессу для защиты интересов Украины. Тогда я вызвал его командира мичмана Дьяченко и потихоньку сказал ему нижеследующее: „Независимо от того, что может произойти с командой, в случае, если с вашей стороны будет дальнейшая активная поддержка Петлюровского Правительства, вы первоначально будете расстреляны, о чем я уже позаботился и в любой момент по моему приказу вы превратитесь в труп, независимо от вашего местонахождения, т. е. будете ли вы на берегу или на корабле. Предлагаю вам происшедший между нами разговор в ваших же интересах хранить при себе, а еще лучше, если вы сами будете склонять команду на сторону власти Советов“.

Дьяченко выслушал меня, сразу изменил тон, стал клясться, что он тут совершенно не при чем, что, наоборот, он вообще стремится

делать то, что будет делать остальная эскадра, но, конечно, не могут же украинские матросы убивать украинских солдат (сиречь, гайдамаков). „Хорошо, сказал я, этого от вас и не требуем, но вы должны будете, когда начнется бой, принять охрану города своей командой во избежание бандитских налетов“. На это Дьяченко согласился»¹⁷.

22 (9) січня 1918 року Дмитро Антонович здійснив спробу вступити у фактичне командування

Степан Письменний,
матрос Балтійського флоту, секретар
Українського генерального військового комітету
(потім — секретаріату), казначей Військового
міністерства Центральної Ради, 1917 рік
(фото з видання «За Державність»)

українізованими кораблями в Одесі та віддав наказ особовому складу цих кораблів жодних розпоряджень, крім його, не виконувати. Та було запізно. Навіть «Память Меркурия» фактично відмовився підпорядковуватись Д. Антоновичу. Того ж дня з'явилась заява команди крейсера, адресована іншим матросам, солдатам та одеситам. Заява закінчувалася такими словами: «Сплотимся же, товарищи, в одну единую могучую силу, которая проложит путь в царство социализма. Долой все провокации, которые носят про нас. Да здравствует братство, равенство и свобода для всего трудового народа»¹⁸.

Українська влада розраховувала на команду дредноута «Воля», який у разі збройного конфлікту планувалося з Севастополя терміново викликати до Одеси. Але сподівання виявилися марними. Команда «Воли» напередодні боїв з червоногвардійцями в Одесі також перейшла на бік більшовиків. Ось що про це повідомляли газети: «Как известно, несколько времени тому назад команда „Воли“ выбросила украинский флаг. Прошло несколько недель и этот флаг был заменен обычным, красным флагом. Когда надвинулись события в Одессе, то в городе стали поговаривать, что команда „Воли“ предъявила всем находящимся на одесском рейде и обстрелявшим украинские расположения судам требование немедленно сдать ей замки от орудий, грозя в противном случае прибыть в Одессу для потопления суден. Слух этот заставил одесские морские демократические организации запросить Севастополь, в каком положении находится сейчас команда „Воли“ и чью власть она признает. В ответ на этот вопрос из Севастополя прислана резолюция, вынесенная на общем собрании команды „Воли“, после доклада по текущему моменту члена центр. исп. комитета совета рабочих и кр. депутатов. „Мы, матросы линейного корабля „Воля“ — говорится в резолюции, — на общем собрании большинством горячо приветствуем всероссийский исп. комитет советов, в лице народных комиссаров, открывших двери мира и социальной революции“. Дальше идет ряд нападок на Учредительное собрание, которое в резолюции названо крепостью против рабочих, матросов и солдат, и на буржуазную центральную раду в Киеве. Резолюция эта вполне удовлетворила местные морские организации»¹⁹.

У ніч з 27 на 28 січня 1918 року (з 14 на 15 за старим стилем) в Одесі спалахнули вуличні бої між червоногвардійцями та гайдамаками. Українські війська перемагали, і тоді місцевий ревком наказав бойовим кораблям відкрити вогонь по розташуванню гайдамаків. Усього протягом 29–30 січня кораблі «Синоп», «Ростислав», «Завидный» та «Дунай» випустили по Одесі понад 100 снарядів калібром від 3-х до 6-ти дюймів. І хоч матроси цілили по розташуванню Одеської гайдамацької дивізії, багато снарядів потрапило і до житлових кварталів. Один із них влучив у військовий госпіталь, смертельно поранивши одну з медсестер²⁰.

30 (17) січня вуличні бої в Одесі закінчилися перемогою більшовиків. Частина Одеської гайдамацької дивізії були змушені залишити місто та відійти на північ. Усього під час одеських вуличних боїв загинуло понад 100 осіб (з них лише 42 належали до супротивних сторін, решта — мирні жителі), ще понад 400 було поранено.

Після боїв в Одесі нейтральний крейсер «Память Меркурия» остаточно повернувся під юрисдикцію Центрофлоту, та 6 лютого (24 січня) 1918 року з його наказу відбув до Севастополя²¹.

В Одесі не покоровся більшовикам лише маленький транспорт №56, який хоч і був змушений вдатися до нейтралітету, але на ньому продовжував гордо повівати український прапор. Незабаром транспорт було роззброєно червоногвардійцями. На транспорті було вилучено шість замків до наявних 6-дюймових гармат і велику кількість гарматних набоїв²².

Тим часом спалахнули вуличні бої і в Києві, де перебував Чорноморський морський курінь. Ще в середині січня 1918 року, на тлі збройної боротьби поміж військами Центральної Ради та прихильниками Раднаркому, більшість особового складу куреня була демобілізована. У ньому залишилося 225 моряків, які згодом брали активну участь у київських вуличних боях з червоногвардійцями на Подолі. Щонайменше три моряки у цих боях загинули. Коли у ніч з 8 на 9 лютого 1918 року війська Центральної Ради залишили Київ, особовий склад куреня чомусь зостався у місті. Згодом Яким Христич стверджував, що, мовляв, курінь не попередили про відступ, але в це важко повірити — курінь розташовувався поруч з Центральною Радою та Бібіковським бульваром — основним шляхом руху українських вояків. Коли до Києва прийшли більшовицькі війська, усіх моряків куреня, що залишилися на місці, було заарештовано та замкнено в Оперному театрі. 12 чи 15 з них — переважно старшин та керівників, згодом були страчені. Решту більшовики кудись вивезли²³.

Разом із військами Центральної Ради у ніч з 8 на 9 лютого 1918 року (н. ст.) Київ залишило і кілька працівників Морського міністерства Центральної Ради. Робота з відновлення українських військово-морських сил почалася лише з поверненням військ Центральної Ради до Києва на початку березня 1918 року.

ПОДІЇ В ОДЕСІ НАВЕСНІ-ВЛІТКУ 1918 РОКУ

Після того, як у січні 1918 року більшовики стали повними господарями на Чорноморському флоті та у всіх морських портах, будь-які справи українізації були забуті. На превеликий жаль, моряки флоту, у більшості — українці, у складі більшовицьких загонів брали активну участь у боях з військами донського та кримського урядів, придушенні антирадянських повстань у Феодосії та Ялті. Дунайська військова флотилія Чорноморського флоту навіть взяла участь у війні між більшовиками та Румунією, коли бухарестський король вирішив захопити Бессарабію. На її історії слід спинитися докладніше.

Дунайська військова флотилія була створена у 1916 році у зв'язку зі вступом Румунії у Першу світову війну на боці Антанти. Російський уряд вирішив надати цій країні військову допомогу. Незабаром було створено Румунський фронт, куди було спрямовано численні російські війська. Окрім того, у серпні 1916 року було організовано загін річкових сил Дунаю з базою у м. Ізмаїл. Цей загін також звався Дунайською військовою флотилією.

Напередодні Жовтневого перевороту у Петрограді Дунайська військова флотилія складалася з 3-х канонерських човнів «Донец», «Терец» та «Кубанец», 1 підводного човна, 9 річкових канонерських човнів — переобладнаних для військових потреб цивільних самохідних барж, 1 річкового загороджувача, 1 тральщика, 6 посильних суден. Цікаво, що восени 1917 року більшість особового складу флотилії також заявила про свою українізацію, але вже наприкінці року перейшла

Віце-адмірал Андрій Георгійович Покровський,
фото 1914 року

на бік більшовиків. На початку січня 1918 року румунська влада за допомогою своїх військ почала звільняти територію країни від збільшених російських військ. Румунські війська зайняли низку населених пунктів на обох берегах Дунаю, і в ніч з 21 на 22 січня вступили до Ізмаїла. Загін кораблів Дунаю відступив у район містечка Вилкове, де 26 січня 1918 року був змушений вступити у бій з румунськими кораблями. До середини лютого проводилися бойові дії між збільшеними кораблями Дунайської флотилії та румунськими військово-морськими силами. Лише після того, як на Україну почали наступ німецькі та австро-угорські війська, загін річкових сил Дунаю був змушений облішити Вилкове. 16 лютого 1918 року кораблі загону перейшли до Одеси, Миколаєва та Херсона. Зі складу флотилії на Дунаї було покинуто 8 річкових канонерських човнів, підводний човен, річковий загороджувач, тральщик та 1 посильне судно²⁴.

Наприкінці лютого 1918 року згідно з Берестейським мирним договором з Центральною Радою німецькі та австро-угорські війська спільно з українськими частинами почали наступ на Україну. Незабаром вони стали наблизитися і до Одеси.

Спочатку більшовики планували вперто захищати Одесу. На одеському рейді курсували військові кораблі, які збиралися відкрити вогонь по німецьких та австро-угорських військах. Деяка частина торговельних та вантажних кораблів була виведена з Одеси у напрямі Севастополя та Новоросійська. Коли 13 березня (за новим стилем) в одеському порту з'явилися перші австро-угорські підрозділи, військові кораблі ще майорили на рейді... Але не стали стріляти по ворожих військах. Врешті решт більшовики вирішили залишити Одесу без бою... Кораблі, випустивши кілька снарядів, вирушили до Очакова. Коли ж австро-угорські війська наблизились до Очакова, більшовицькі моряки затопили на рейді транспорт «Жарптица», та, як подекували, скинули морські міни. Чутки ці згодом не підтвердилися. Жодної міни в акваторії Одеси — Миколаєва виявлено не було.

16 березня 1918 року за ініціативи місцевих українських морських кіл було створено «штаб морського начальника в районі Одеської військової округи», який очолив капітан 1 рангу Яків Шрамченко. У той час німецькі та австро-угорські війська захопили всі склади, пакгаузи та майстерні порту, виставивши нечисленних робітників на вулицю. Аби з'ясувати ситуацію, морські кола Одеси делегували до Києва капітана 1 рангу Шрамченка — щоб він особисто зустрівся з керівниками Центральної Ради²⁵. Наслідком переговорів Якова Шрамченка з Центральною Радою стало тимчасове затвердження його на вищезгаданій посаді.

Після вступу до Одеси німецьких та австро-угорських військ у місті також почала організовуватись Українська морська рада на чолі

з матросом Босим. Але, зважаючи на те, що незабаром німці заборонили діяльність будь-яких рад, ця організація також припинила своє існування.

У перші дні перебування німців та австро-угорців українські водолази взяли участь в обслідуванні морського дна, де раніше стояли кораблі «Ростислав», «Синоп» та «Алмаз». Містом ширилися чутки, що на цих кораблях відбувалися масові страти. За кілька днів на морському дні було справді виявлено 12 трупів страчених більшовицькими матросами осіб, у тому числі — трьох старшин Одеської Гайдамацької дивізії: Сиси, Туза та Іваницького²⁶.

20 березня 1918 року начальником усіх австро-угорських військ в Одесі було призначено фельдмаршал-лейтенанта фон-Ессера, німецьких — полковника Фогеля. Комендантом одеського порту став генерал-майор фон-Цейдлер. Нові начальники одразу заявили, що будуть визнавати лише офіційних та повноважних представників Української Народної Республіки. Решту організацій вони вважатимуть нечинними. Незважаючи на це, майже одразу поміж німцями та офіційними представниками УНР виникли суперечності щодо морських справ. Уже згадуваний капітан 1 рангу Шрамченко наказав вивісити на всіх транспортах, що стояли у порту, українські прапори. Німці зажадали зняття українських прапорів та заміни їх на турецькі. Моряки відмовилися це зробити. Німці відступилися, але подали скаргу на Шрамченка своєму командуванню²⁷. Напевно, саме ця історія призвела до того, що за кілька днів Якова Шрамченка було усунуто з посади.

Тим часом у Києві розпочалася жвава розбудова установ морського відомства. Ще 18 січня 1918 року Центральна Рада затвердила підготовлений генеральним секретаріатом морських справ «Тимчасовий закон про флоту УНР», в якому, зокрема, йшлося про проголошення «фльотою УНР» усього військового та торговельного Чорноморського флоту. Згідно з цим законом, усі порти на Чорному та Азовському морях переходили

Мічман Українського флоту в Одесі,
весна 1918 року
(фото з колекції О. Гурльова)

Німецькі транспорти у Миколаїві,
початок червня 1918 року
(фото з приватної колекції)

у розпорядження УНР, а кораблі були зобов'язані підняти український прапор. «Тимчасовий закон про флоту УНР» було оголошено в наказі по Морському відомству (перейменовано на генеральне секретарство морських справ) ч. 8 від 13 березня 1918 р.²⁸

14 березня 1918 р. Морське відомство було підпорядковане військовому міністрові УНР Олександрові Жуківському. Відтепер саме від імені військового міністра виходили всі накази. Організаційними та військовими заходами, пов'язаними зі справами флоту, мали заопікуватися товариші військового міністра по морських справах. Цю посаду протягом 1918 р. обіймали: капітан 2 рангу Овод (1.05–3.05.1918), капітан 1 рангу (згодом — контр-адмірал) М. Максимів (3.05–10.10.1918; 20.10–14.11.1918), капітан 1 рангу Свірський (10.10–20.10.1918), контр-адмірал Гада (14.11–16.12.1918).

На підставі «Тимчасового закону» видавалися накази по Морському відомству. Передусім на відповідальні військово-морські посади було призначено таких морських офіцерів:

Капітана 1 рангу Шрамченка — до складу відділу перевезень Чорного моря.

Капітана 2 рангу Степанова — командувачем транспортної флотилії.

Вице-адмірала Покровського — начальником охорони південно-західної частини Чорного моря (з 24.04.1918 обійняв посаду головного командувача всіх портів Чорного та Азовського морів).

Капітана 2 рангу Хомат'яно — командувачем Дунайської флотилії.

Капітана 2 рангу Озерова — командувача одеським воєнним портом.

Окрім того, наказом від 19.04.1918 комендантом Севастополя було призначено капітана 2 рангу Местнікова²⁹.

Виконуючи ці накази, капітан 1 рангу Яків Шрамченко був змушений скасувати свій штаб. У прощальному наказі він давав такі розпорядження: «В виду вступлення отдельных морских начальников в Одессе в управление подведомственными им частями, объявляю. По соглашению с главным комиссаром Украинской республики по одесскому округу С. С. Коморным, что с сего числа распоряжения по морской части в Одессе будут исходить: по морской обороне — от начальника морской обороны вице-адмирала Покровского, по транспортной флотилии и ее личному составу — от командующего транспортной флотилии — капитана I ранга Хомат'яно и по одесскому военному порту от командира военного порта капитана II ранга Озерова, на которого также возлагается учет и регистрация офицеров флота, не состоящих в частях и учреждениях морского ведомства в Одессе. Временный штаб мой, образованный приказом от 16 (3) марта, упраздняется с сего числа с обращением чинов штаба в наличие своих частей и передачей дел по принадлежности.

С сего числа я возвращаюсь к исполнению своих прямых обязанностей по ликвидации дел и операций управления грузовыми перевозками по Черному и Азовскому морям»³⁰.

Тим часом з'ясувалася справа з наявними кораблями. Усі військові кораблі Чорноморського флоту та більшість суден Дунайської військової флотилії були виведені більшовиками до Севастополя. В Одесі залишилися лише транспортні кораблі, а також пароплави та плавзасоби приватних осіб. Частина транспортних кораблів до початку Першої світової війни також належала приватним особам, які тепер пред'явили на них свої права. Німці пішли назустріч приватним власникам кораблів, і повернули їм майже всі плавзасоби. Єдина умова — ці кораблі мусили курсувати під українськими прапорами.

Уже 9 травня 1918 року було відновлено офіційне морське сполучення Одеси з Миколаєвом та Херсоном. До Миколаєва того дня відбув пароплав «Князь Потемкин», до Херсона — пароплави «Михаил» та «Русь». Кораблі «Князь Потемкин» та «Михаил» належали Російсько-Дунайському пароплавству, що існувало в Одесі ще з дореволюційних часів, пароплав «Михаил» був власністю підприємця Шавалда³¹.

Ще за деякий час було встановлено постійне морське сполучення Одеси з Костянтинополем. Відбулося воно за цікавих обставин. 6 липня 1918 року до Одеси завітав німецький лінійний корабель «Гебен» з командувачем усіх окупаційних військ в Україні генералом Ейхгорном на борту. З Одеси «Гебен» мав вирушити до Костянтинополя. Дізнавшись про це, деякі мешканці міста звернулися до командира корабля капітана Стельцеля з проханням відбути на «Гебені» до Костянтинополя як пасажирів. Прохання декотрих з них було задоволено. 8 липня «Гебен» з кількома одеськими родинами на борту дійсно відбув до Костянтинополя. Зважаючи на попит серед одеситів на перевезення до Костянтинополя, було швидко зорганізовано відповідний маршрут. І вже 23 липня перший пароплав відбув за маршрутом Одеса — Костянтинополь. Ось що про це повідомляли міські газети: «Вчера отошел в Константинополь первый русский пароход. Сообщение с Турцией возобновилось после почти четырехлетнего перерыва. Ушел пароход „Батум“, принадлежащий морскому ведомству и подымающий до ста тыс. пудов. Вся команда на „Батуме“ русская, флаг — украинский. Пароход, зафрактованный турецкой компанией, ушел из Одессы почти без груза, но обратный рейс его обеспечен полным грузом восточных продуктов: маслами, изюмом, лимонами, желудями и проч.»³².

ДОЛЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ У СЕВАСТОПОЛІ

Після взяття німцями Одеси, Очакова та Миколаєва весь Чорноморський флот зібрався у Севастополі. Він складався з 8 лінійних кораблів (броненосців), 4 крейсерів, 6 гідрокрейсерів, 27 міноносців, 17 підводних човнів, 5 канонерських човнів, 6 мінних загороджувачів, а також кораблів окремого призначення та допоміжних суден³³. Над усіма кораблями флоту майорили червоні прапори.

Формально керував флотом ще Центрофлот, але фактично — на ті гучних заяв його керівників про спротив німцям та подальшу ганебну втечу від бою в Одесі та Очакові, авторитет цієї організації сильно упав. За цих обставин матроси знов згадали про те, що у флоту є командувач — контр-адмірал Саблін. 27 квітня 1918 року Саблін подав у відставку, але матроси благали його залишитись на чолі флоту та здійснити все можливе, аби порятувати кораблі від захоплення німцями. Причому перед німецькою загрозою заповзята ненависть поміж «братвою» та «драконами» (на морському жаргоні — матросами та офіцерами) несподівано миттєво вщухла.

До Севастополя наближались не тільки німецькі війська, а й частини Кримської групи Окремої Запорізької дивізії Армії УНР. Командування групи в особі полковників П. Болбочана та В. Петріва прагнуло якнайшвидше дістатися до Севастополя, щоб прийняти Чорноморський флот під свою опіку. Але німецьке командування, на підставі того, що Крим не є територією УНР, під Бахчисараєм зажадало негайного залишення Кримською групою півострова. Керівникам групи довелося підкоритися.

Як згодом виявилось, контр-адмірал Саблін та інші моряки сподівалися, що українські війська зможуть порятувати кораблі від німецького захоплення. 29 квітня 1918 року о 16 годині на лінійному кораблі «Георгий Победоносец», на якому перебував командувач флоту, було піднято сигнал: «Флоту підняти Український прапор».

Майже весь флот, крім міноносця «Пронзительный», виконав цей наказ. На міноносці залишився червоний прапор. Щоб не починали протиборство, Саблін наказав командирові міноносця залишити севастопольський рейд і перейти до Новоросійська. Увечері «Пронзительный» та ще 13 міноносців, команди яких також відмовилися залишатися у Криму, вийшли з Севастополя та відправилися до Новоросійська.

Одночасно контр-адмірал Саблін надіслав телеграми до Центральної Ради та німецького командування, в яких повідомляв про перехід флоту у розпорядження української влади і просив припинити наступ німецьких військ на Севастополь. До німецького командувача генерала фон-Коша було надіслано контр-адмірала Клочковського, але той відмовився приймати представника Чорноморського флоту.

Ось як описували очевидці подальший хід подій: «Адм. Саблин, заручившись обещанием моряков о безусловном ему подчинении, отдал приказ о поднятии на всех кораблях украинских флагов. Приказ был выполнен, но велико было разочарование моряков, когда на следующий день от севастопольского вокзала потянулись колонны германских войск, вместо ожидаемых украинских. Впрочем, команды дредноутов, вероятно, ожидали этого, так как эскадра до момента прибытия немцев находилась в полной готовности к отплытию, и едва моряки узнали о приходе немцев, как эскадра отплыла от севастопольских берегов. Германское командование, очевидно, не удовольствовалося занятием города, и немецкие артиллеристы открыли огонь по удаляющимся кораблям, их снаряды 3-дюймовых орудий не могли причинить вреда бронированным бортам дредноутов и, отскакивая от бортов, падали в воду. Повреждения получили лишь мелкие вспомогательные суда, а миноносец „Звонкий“, не сумевший из-за обстрела выйти в море, сел в киленбухте на мель. Со стороны русской эскадры не было произведено ни одного выстрела. Прибывшие через некоторое время моряки на крейсерах „Гебен“ и „Гамджие“ (німецькі кораблі, що діяли на Чорному

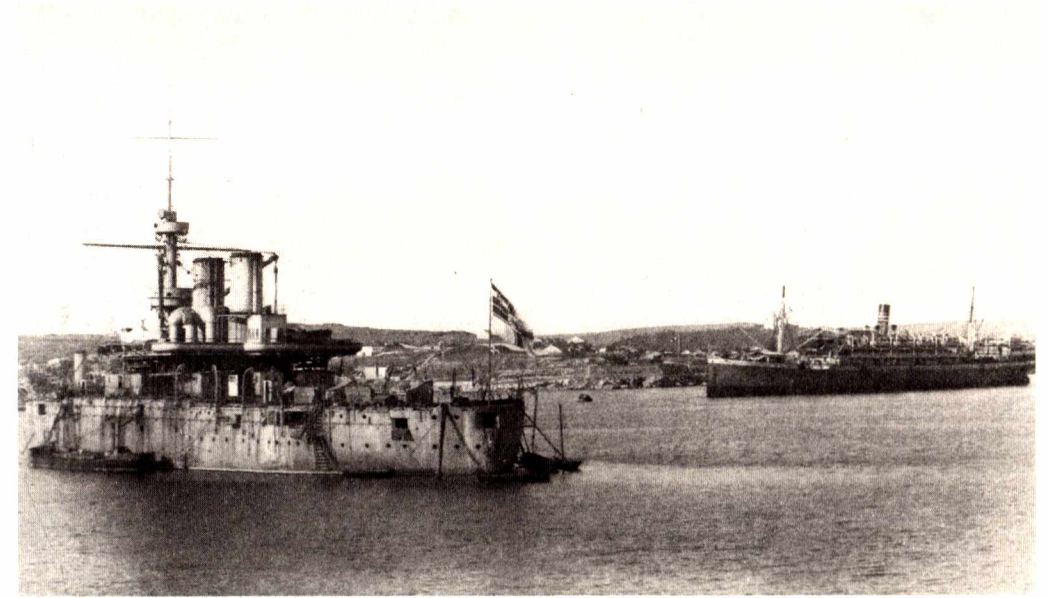
Контр-адмірал Михайло Павлович Саблін,
фото 1916 року

морі — прим. Я. Т.) передавали, что ими были замечены на горизонте удаляющиеся суда, вероятно, русские»³⁴.

Отож, о 20 годині 30 квітня контр-адмірал Саблін віддав наказ флоту про перехід до Новоросійська. Під вогнем німецької артилерії частина Чорноморського флоту залишила севастопольський рейд. У порту, під українськими прапорами zostались 7 лінійних кораблів («Святой Евстафий», «Иоанн Златоуст», «Святой Пантелеймон», «Ростислав», «Три Святителя», «Синоп», «Георгий Победоносец»), 3 крейсери («Кагул», «Память Меркурия», «Прут»), кілька міноносців, 17 підводних човнів та кораблі спеціального призначення. Командував цією ескадрою контр-адмірал Остроградський.

1 травня 1918 р. до Севастополя ввійшов 53-й піхотний Вестфальський полк німецької армії. Німців було зустрінuto... «військовим парадом», яким керував член військової ради самопроголошеної у Криму Республіки Таврида та комендат фортеці Севастополь полковник Карпов. Німці одразу зіткнулися у Криму з багатовладдям. Причому кожна з влад претендувала на кораблі Чорноморського флоту. Аби уникнути будь-яких непорозумінь, німецьке командування просто оголосило всі корабельні команди Чорноморського флоту військовополоненими, звело їх на берег, виставило біля кораблів свою варту та підняло на них кайзерівські військово-морські прапори. Як виявилось під час обстеження кораблів німцями, на них були виведені з ладу або цілком знищені навігаційні прилади, машини та устаткування. Замки з гармат були зняті та скинуті в море. Особливо потрощеними виявилися підводні човни. Аби помститися, німці одразу заарештували всіх матросів підводного плавання, які залишилися у Севастополі³⁵.

Крім військових, у Севастополі німці захопили величезну кількість пасажирських та торговельних кораблів, зокрема ті, які належали різним країнам Антанти. Іноземні кораблі були одразу оголошені німцями військовою здобиччю, що ж до інших — то вони або мали бути передані попереднім приватним власникам, або оголошувались інтернованими. Виняток становили лише три пароплави, що підняли українські прапори — «Царь» («Посадник»), «Чатыр-Даг» та «Алексей». Останній з них був незабаром відпущений німцями у пасажирський рейс до Одеси. 20 травня, з українським прапором на щоглі, «Алексей» прибув до Одеси та привіз 429 пасажирів. Цим рейсом пароплав відкрив постійне морське сполучення між Одесою та Севастополем, на якому, крім «Алексея», також було задіяно «Царя». Ще за кілька днів було відкрито сполучення за маршрутом Керч — Одеса, на якому працював під українським прапором пароплав «Владимир». Перший рейс цього пароплава до Одеси відбувся вже 30 травня. Одночасно німці налагодили постійне міжнародне морське сполучення між Севастополем

Флагман Українського флоту лінійний корабель «Георгий Победоносец» з кайзерівським прапором на кормі, Севастополь, травень 1918 року (фото з приватної колекції)

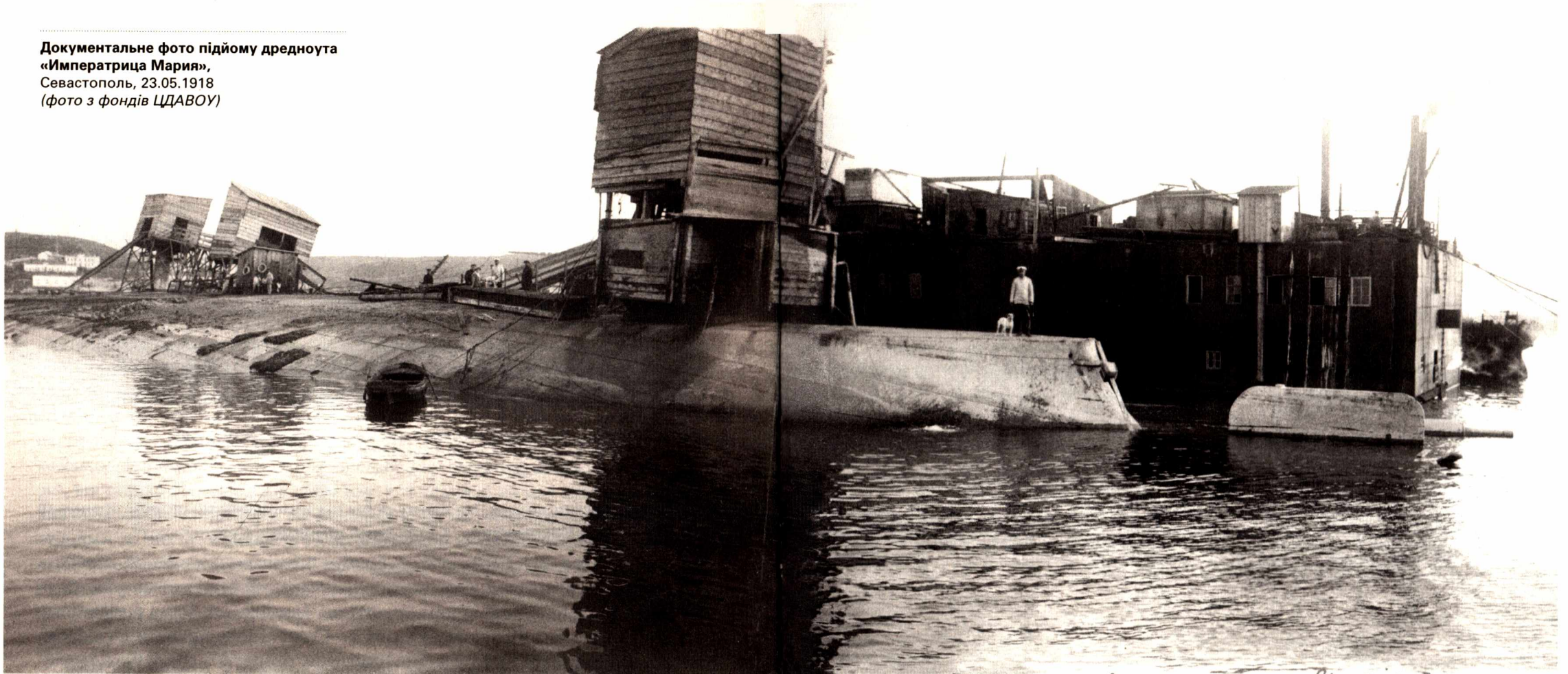
та Костянтинополем. На цьому рейсі під німецьким прапором працював пароплав «Константин», захоплений німцями у Севастополі³⁶.

3 травня до Севастополя прибув німецький лінійний корабель «Гебен» у супроводі численних міноносців. «Гебен» сильно постраждав під час боїв з англійцями у протоці Дарданелли, і став у місцевому доці на ремонт. Ще за кілька днів до Севастополя прибули пароплави з Костянтинополя з 4 тисячами німецьких матросів³⁷. Ними було укомплектовано команди есмінця «Зоркий» та кількох кораблів забезпечення. Незабаром ці кораблі стали полювати на піратів — моряків-дезертирів старого російського флоту, що на малих кораблях почали грабувати різні судна (переважно — рибальські та вантажні) в районі Керченської протоки та на Азовському морі.

Німці також реквізували до складу свого флоту чотири підводні човни: «Буревестник», «Утка», «Орлан» і «Гагара». Вони дістали нові німецькі найменування: US-1, US-2, US-3, US-4. Команди цих підводних човнів були одразу укомплектовані німецькими моряками. Зокрема, на «Гагару» перейшли моряки з німецького підводного човна UB-14³⁸.

Тим часом у Новоросійську розгорнулася ще одна трагедія Чорноморського флоту. Німці, на підставі відповідної статті Брест-Литовського миру, зажадали від радянської влади передачі флоту контр-адмірала Сабліна до їх рук. Радянський уряд прийняв рішення про затоплення кораблів. 2 червня до Новоросійська прибув посланець із відповідним

Документальне фото підйому дредноута
«Императрица Мария»,
Севастополь, 23.05.1918
(фото з фондів ЦДАВОУ)

23 Має 1918г. після остаточного

підйому лин. кор. «Императрица Мария»

наказом. Саблін зволивав із виконанням наказу. Тоді 10 червня 1918 р. німецьке командування надіслало до Раднаркому ультиматум, в якому повідомлялося, що в разі, коли флот не буде повернуто до Севастополя, німці продовжать свій наступ. Було зібрано нараду командного складу та представників судових команд, на якій думки розділилися: одні стояли за повернення до Севастополя, інші — за затоплення кораблів. Урешті в ніч з 16 на 17 червня з Новоросійська до Севастополя вийшли лінійний корабель «Воля», гідрокрейсер «Император Траян» та 7 міноносців. Решта була затоплена своїми командами. Коли частина ескадри прибула до Севастополя, команди кораблів одразу було зведено на берег і на них піднято кайзерівський військово-морський прапор.

Складним виявився шлях додому пароплавів і транспортів, насильно виведених більшовиками з Одеси та Севастополя до Новоросійська.

Більшовицька влада зажадала їх затоплення. Тоді команди оголосили, що їх кораблі є українськими, і вони прагнуть повернутися на батьківщину. Назривала розправа, від якої українських цивільних моряків врятували німецькі лінійний корабель «Гебен», кілька міноносців і тральщиків. Вони прибули на рейд Севастополя, аби переконатись: наскільки точно більшовики виконують статті Брест-Литовського мирного договору. Команді одеського пароплава «Евфрат», який вже двічі намагався втекти з Новоросійська, вдалося зв'язатися з представником Української Держави, що перебував на «Гебені», капітаном 1 рангу князем Лівеном. Німці заявили, що вони допоможуть «Евфрату» у разі виникнення будь-яких перешкод з боку більшовиків. Відтак пароплав вийшов з порту та сміливо попрямував до Одеси. Услід йому під українськими прапорами з Новоросійська до Одеси також вирушили пароплави «Ай-Петри»,

Морці, що здійснювали операцію з підйому «Императрицы Марии»,
Севастополь, 23.05.1918
(фото з фондів ЦДАВОУ)

23 Мая 1918г., посиль окончательн. подъема

«Юпитер», «Луч», «Анатолій Молчанов» та інші. Протягом 3–5 липня 1918 року всі кораблі-«заручники» повернулися додому³⁹.

Загалом у Севастополі було зібрано 8 лінійних кораблів, 3 крейсери, 1 гідрокрейсер, 17 міноносців та 17 підводних човнів. Один з трьох крейсерів — «Прут», який раніше перебував у турецькому флоті і мав назву «Меджидие», але 24.03.1915 був захоплений під Одесою Чорноморським флотом, було повернуто Туреччині. Німці категорично заперечували будь-які права української сторони на військові кораблі, що перебували у Севастополі. Окрім того, вони відмовлялися визнавати будь-яких урядовців, призначених урядом Центральної Ради до Криму. Так, призначений ще 19 квітня 1918 року комендантом Севастополя капітан 2 рангу Местніков був заарештований німцями у потязі неподалік від Севастополя⁴⁰. Згодом німці дозволили перебування українських урядовців у Криму, але забороняли їм будь-яку діяльність.

21 травня 1918 року головним представником Української Держави у Криму було призначено контр-адмірала Остроградського-Апостола. Під його керівництвом у Севастополі було створено штаб Української флотилії у Криму, командувачем якого став контр-адмірал С. І. Бурлей. Але незабаром через постійні конфлікти з німцями контр-адмірала Остроградського-Апостола та Бурлей були зняті зі своїх посад. Замість них 10 червня 1918 року представником України в Криму було призначено контр-адмірала В. Є. Клочковського, а начальником Українського Морського штабу у Севастополі — контр-адмірала М. І. Черніловського-Сокола.

Німці формально не забороняли перебування у Севастополі командувачів фактично неіснуючого Українського флоту, але так само дивились крізь пальці й на інших претендентів-флотоводців. Так, майже до кінця червня 1918 року у Севастополі віддавав різні розпорядження (які, звичайно, не виконувались) російський командувач Чорноморського флоту капітан 1 рангу О. І. Тихменев. На початку червня 1918 року у Криму було створено власний Кримський крайовий уряд на чолі з російським генералом татарського походження О. М. Сулькевичем. Уже у першому своєму зверненні до мешканців Криму цей уряд, серед іншого, зазначав, що сподівається отримати від німецького командування частину військових кораблів Чорноморського флоту задля охорони «територіальних вод Кримського краю».

У Кримському уряді було запроваджено посаду товариша військового міністра у морських справах, яку обійняв... контр-адмірал С. І. Бурлей. Німці заборонили Кримському крайовому урядові будь-яку військово-морську діяльність, але не заперечували проти групування навколо С. І. Бурлея морських офіцерів, що мешкали на півострові.

Чи не єдиною значущою подією українського військово-морського життя у Севастополі навесні-влітку 1918 року став підйом лінкора

(дредноута) «Императрица Мария». Цей лінкор був спущений на воду у 1917 році та належав до нового типу російських військових кораблів, що мав стати грізною зброєю на Чорному морі. 20 (7) жовтня 1916 року, коли «Императрица Мария» перебувала у Північній бухті Севастополя, на кораблі стався потужний вибух. Не минуло й години, як охоплений полум'ям корабель потонув. Під час вибуху загинули 1 офіцер, 2 кондуктори та 225 матросів. Дредноут опустився на дно кілем угору на глибину 18 метрів. Причину вибуху й досі остаточно не з'ясовано, але чи не найбільше вона цікавила російське військово командування. Отож, уже наприкінці 1916 року було порушено питання про підйом корабля. Але незабаром почалася революція, і справа підйому «Императрицы Марии» значно уповільнилася.

У середині 1917 року під керівництвом старшого суднобудівельника севастопольського порту корабельного інженера Сіденснера почалася організація спеціальної бази з майстернями та лабораторіями, які обслуговували близько 300 осіб. Усі підготовчі роботи було завершено до зими 1917–1918 років. Але підняти «Императрицу Марию» завадили політичні справи.

Справа підйому «Марии» надзвичайно цікавила німецьке командування. Поновлення робіт з підйому дредноута вони зажадали одразу по вступі до Севастополя. Моряки кайзерівського флоту запропонували Сіденснеру свою допомогу. Але для закінчення робіт інженерів не вистачало лише коштів. Тож, він запропонував уряду П. П. Скоропадського здійснити підйом «Императрицы Марии» під патронатом Української Держави. Необхідні кошти було негайно виділено. 23 травня 1918 року у бухті Севастополя під керівництвом адмірала Каніна та інженера Г. М. Сіденснера здійснено підйом затонулого дредноута. За станом на 30 травня 1918 року «Императрица Мария» здійнялася над водою на 2 сажні. Під час робіт з підйому відскочили від корпусу та впали на дно 12-дюймові гарматні башти. Обслідувавши корпус «Императрицы Марии», морські фахівці були змушені визнати, що після підйому дредноут уже не зможе використовуватися як військовий корабель⁴¹. Незабаром корабель у перевернутому стані (кілем угору) було відбуксовано в один з доків Севастополя. Інженер Сіденснер надіслав до Морського Генерального штабу Української Держави не тільки звіт про свою роботу, але й два чудові знімки піднятого корабля⁴².

Але до справжньої організації флоту дійшло лише восени 1918 року...

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ФЛОТУ ВОСЕНИ 1918 РОКУ

Протягом літа 1918 року Морське відомство Української Держави не мало у своєму розпорядженні жодного бойового корабля, а тому займалося переважно організаційними справами. Так, були створені апарати Морського Генерального штабу (який відав бойовою роботою флоту) та Головного морського штабу (відповідав за персональний склад флоту). За твердженням одного з тогочасних діячів українського флоту Святослава Шрамченка, на облік Головного морського штабу Української Держави стало понад 50 відсотків офіцерського складу колишнього військово-морського флоту Російської імперії.

По Морському відомству було видано низку наказів, що стосувалися уніформи, відзнак і символіки флоту: 15 липня видано закон про уніформу Українського флоту, 18 липня — опубліковано закон про український військово-морський прапор, 17 вересня запроваджено стяги (вимпели) воєнних кораблів, а також прапори посла й посланників Української Держави⁴³.

Кілька осіб з-поміж морської еліти дістали нові ранги. Контр-адмірал Саблін 8 липня 1918 року був підвищений гетьманом П. П. Скоропадським до звання віце-адмірала, віце-адмірал Покровський став повним адміралом, капітан 1 рангу Степанов — контр-адміралом⁴⁴.

Але, очевидно, без бойових кораблів усі заходи Морського відомства були марними. Практично у розпорядженні Морського відомства були лише недобудовані військові кораблі, які перебували на кораблебудівельних заводах Миколаєва: 1 лінійний корабель, 4 крейсери, 12 міноносців, 8 підводних човнів, 1 матка для підводних човнів, 1 канонерський човен, 1 наливний теплохід, 12 пароплавів і 1 плавучий док⁴⁵.

На прохання гетьмана П. П. Скоропадського у вересні 1918 р. німці передали у розпорядження Української Держави канонерський човен

«Кубанец», який перебував в Одесі, та 17 підводних човнів у Севастополі. Кораблі переходили у розпорядження контр-адмірала Клочковського, який з 10 червня 1918 року обіймав посаду представника Морського відомства Української Держави у Севастополі — при німецькому військовому командуванні

За наказом по Морському відомству від 17 вересня 1918 р. канонерський човен «Кубанец» було перейменовано на «Запорожець». 1 жовтня командиром цього корабля було призначено капітана 2 рангу Кисловського. У складі команди канонерського човна мало бути 10 старшин та 125 матросів. За твердженням Святослава Шрамченка, його команда невдовзі була укомплектована переважно з гардемаринів і морських кадетів⁴⁶.

Та є й інші дані. Так, один з офіцерів-одеситів, штабс-капітан піхоти, свідчив, що до команди «Кубанца» набирали будь-яких добровольців — незважаючи на їхній фах. Причому, команда розташовувалась зовсім не на борті судна, а в казармах при полку морської піхоти Української Держави, що формувався також в Одесі. Що ж до «Кубанца», то він потребував капітального ремонту та був перетворений на своєрідний плавучий готель.

Докладні спогади про перебування «Кубанца» в Одесі залишив капітан 1-го рангу князь Туманов, який деякий час перебував у складі Військово-морського флоту України. Хоч мемуарист упереджено ставився до українського національного руху, але його спогади містять цінні для нас факти. Події, описані у спогадах, відбувалися в Одесі восени 1918 року:

«Идучи в штаб Украинского флота, я приготовился увидеть что-нибудь специфически хохлацкое, вроде каких-нибудь чубов, жупанов и слышать на каждом шагу мудреные выражения, вроде — „ой, лыхо, не Петрусь“ (мои познания в малороссийском языке были довольно слабы), или что-нибудь в этом стиле. Каково же было мое удивление и радость, когда я очутился в типичнейшем, какой только можно было себе представить, русском штабе: никакими Петрусьями, Тарасами и Остапами там и не пахло. За столами сидели, щелкая на машинках, ожидая в приемной — самые обыкновенные Иваны Ивановичи и Михаилы Михайловичи, без всякого намека на чубы, и не в жупанах и шароварах шириной в Черное море, а в обычных флотских тулупах и кителях и в самых обыкновенных, черных, хорошо разглаженных брюках. Беседы велись и приказания отдавались также на чистейшем русском языке. Лишь приказы в письменной форме

Контр-адмірал В'чеслав Свгенович Клочковський (у мундирі польського флоту, 1920-і роки)

писались по-українськи, для чого имелся при штабе специальный переводчик.

„Ну, в таком украинском флоте служить можно“, — было моей первою мыслью.

Контр-адмирал В. — начальник штаба — принял меня по-родственному. Расспросив о моих мытарствах, и осведомившись, что я хотел бы устроиться здесь, в Одессе, он, подумав, предложил мне место штаб-офицера при нем для поручений. Ничего более подходящего по обстоятельствам момента я бы и сам не мог придумать и, не колеблясь, изъявил свое согласие, данное с тем большей охотой, что я очень любил милейшего и добродушнейшего контр-адмирала В.

Выйдя из его кабинета и пройдя в приемную, где несколько офицеров ожидали очереди быть принятыми начальником штаба, я столкнулся нос к носу с капитаном 2-го ранга К., старым моим другом и товарищем по выпуску из Морского Корпуса. Мы обнялись.

— Какими судьбами?

— А ты что здесь делаешь?

— Я — команду канонерской лодкой „Кубанец“.

— Ну, вот как хорошо! Значит, ты в некотором роде уже одесский абorigен. Посоветуй, поэтому, мне прежде всего, куда мне приткнуться свою голову. Я сегодня только приехал и устроился здесь на службу штаб-офицером для поручений при штабе. Только имей ввиду, что я не богат, и о гостинице не могу и мечтать.

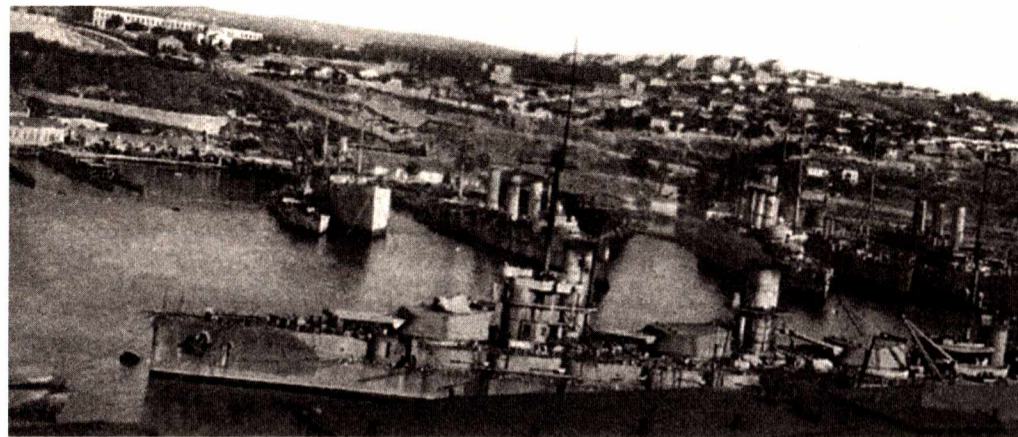
К. подумал минуту.

— Да поселяйся у меня, на „Кубанце“. Каюта для тебя у меня найдется, а стол у нас недорогой и я сам столуюсь в кают-компани. Плавать мы никуда не ходим, так как должны идти в капитальный ремонт, так что лучшей квартиры тебе и не найти.

Я, конечно, с радостью принял это предложение, и в тот же вечер сидел в небольшой уютной кают-компани старика — „Кубанца“, ощущая давно уже не испытываемое блаженство кают-компанейского уюта, понятного лишь старым, много плававшим морякам⁴⁷.

На „Кубанце“ князь Туманов прожил недолго, бо справді досить скоро канонерку було виведено, як згадував мемуарист, «в какой-то отдаленный угол порта для капитального ремонта»⁴⁸.

Відтак саме тому, коли у грудні 1918 року в Одесі точилися бої між білогвардійцями та військами Директорії, «Кубанец» жодної участі у цих подіях не брав. Та полагодити корабель не встигли не тільки до часу залишення білогвардійцями Одеси, а й узагалі до кінця бойових дій на території України. У березні 1919 року, коли білогвардійці під

Південна бухта Севастополя, на передньому плані лінійний корабель «Воля», німецьке фото, серпень 1918 року
(фото з видання: «Линкор Императрица Мария. Главная тайна российского флота», Москва, 2010)

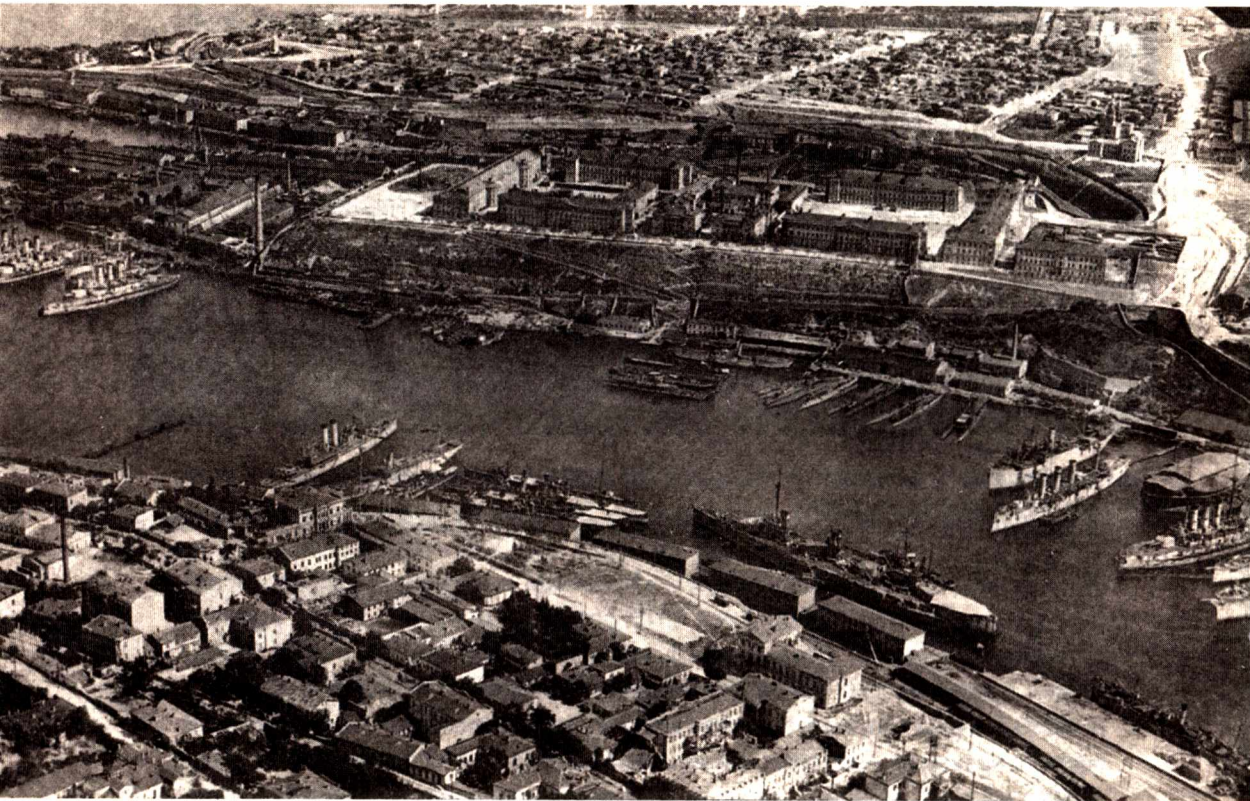
тиском червоних залишали Одесу, «Кубанец» на буксирі було переведено до Севастополя. На початку 1919 року на «Кубанце» знову довелося гостювати князю Туманову: «Я, как и в первый приезд в этот город, нашел приют на том же гостеприимном „Кубанце“, на кормовом флагштоке которого, на этот раз, развевался уже вместо желто-голубого, наш старый, славный Андреевский флаг. „Кубанец“ все еще находился в ремонте, и стоял довольно далеко, у какого-то завода. На этот раз это не представляло для меня большого неудобства, ибо я целые дни проводил в отряде, возвращаясь на „Кубанец“ только чтобы провести ночь»⁴⁹.

Окрім «Кубанца», українська влада просила у німців повернути і канонерський човен «Донец», але нині немає жодних об'єктивних даних про те, що цей корабель дійсно опинився у складі Українського флоту. Так само, не існує жодних даних про передачу німцями українцям жодного корабля — за винятком уже згадуваних підводних човнів.

Командиром дивізіону підводних човнів було призначено капітана 2 рангу Погорецького. Але чи був фактично переданий німцями українській стороні бодай один підводний човен — незрозуміло. Проте достеменно відомо, що принаймні до 5 грудня 1918 року жоден з підводних човнів, які перебували у Севастополі, не зрушив з місця своєї стоянки⁵⁰.

Слід також згадати про формування української морської піхоти, яке формально почалося згідно з наказом від 23 травня 1918 року. Практично до організації морської піхоти у складі 3-х полків дійшло лише наприкінці серпня. Ці полки мали охороняти морський кордон в таких районах:

- 1-й (штаб — Одеса) — від румунського кордону до м. Сичавки,
- 2-й (штаб — Миколаїв) — від Очакова до Миколаєва,
- 3-й (штаб — Херсон) — від Станіславчика до Перекопа.

Лінійний корабель «Воля»,
на задньому плані — інші кораблі-«полонені» німців, серпень 1918 року
(фото з видання: «Линкор Императрица Мария. Главная тайна российского флота», Москва, 2010)

Фактично замість трьох полків почалася організація лише одного полку у складі 2-х куренів, причому обидва формувалися в Одесі. За станом на кінець листопада 1918 року у цих куренях було лише по кілька десятків офіцерів та добровольців.

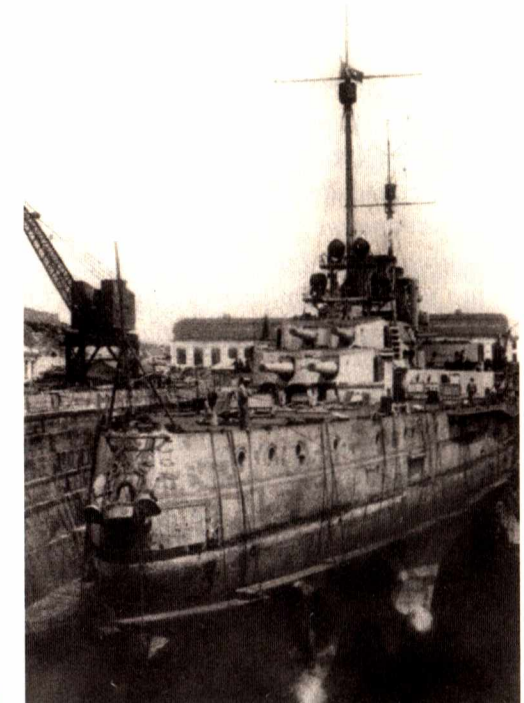
11 листопада 1918 р. Німеччина визнала себе переможеною у Першій світовій війні та підписала перемир'я з представниками Антанти. Згідно з умовами перемир'я, Німеччина була зобов'язана одразу ж звільнити всіх військовополонених та інтернованих, у тому числі й інтерновані кораблі. В українській літературі набула поширення думка, що німці одразу повідомили контр-адмірала Клочковського — представника Української Держави у Криму, про передачу в його розпорядження всіх кораблів Чорноморського флоту. Але це не зовсім відповідає дійсності. Насправді німцям було байдуже, кому саме дістануться кораблі Чорноморського флоту. Тому командувач німецьких військово-морських сил адмірал Гофман розпорядився передати Чорноморський флот не тільки Клочковському... а ще й капітанам 1 рангу О. І. Тихменеву та О. І. Лебединському, які притримувалися

білогвардійської орієнтації⁵¹. Отже, німці формально віддавали кораблі Чорноморського флоту і українській стороні, і білогвардійській. Але, попри цей декларативний акт адмірала Гофмана, на кораблях колишнього Чорноморського флоту все одно тривалий час повівали кайзерівські прапори...

Очевидно, українська сторона прагнула забрати Чорноморський флот собі. 11 листопада гетьман Павло Скоропадський видав наказ по Морському відомству про перебрання бойового складу флоту у Севастополі під свою опіку, а 12 листопада офіційно призначив контр-адмірала Клочковського тимчасово виконуючим обов'язки командувача всіх морських сил⁵².

Лише 24 листопада 1918 року, коли кораблі Антанти пройшли протоки Босфор та Дарданелли та вже прямували до кримських берегів, німці нарешті пустили морських офіцерів, що перебували в Севастополі, на свої старі кораблі. Того ж дня контр-адмірал Клочковський у змові з капітаном 1 рангу Тихменевим наказав підняти на всіх кораблях російський андріївський прапор. Та за кілька днів згідно з наказом командування Антанти ці прапори були спущені, а кораблі — знов інтерновані, тепер — на користь французів та англійців.

Як події у Севастополі видавалися з вікон київських кабінетів, як краво оповів у своїх спогадах ад'ютант товариша військового міністра у морських справах Святослав Шрамченко: «Тоді ж одержано в Києві від контр-адмірала Клочковського телеграму на ім'я Морського Міністра, що до Севастополя прибув англійський крейсер „Centerbury“ з міноносцями. Зараз же з наказу товариша міністра старший ад'ютант його зателефонував ад'ютантові Гетьмана, лейтенантові флоту Сергієві Дружині, щоби він доповів про це Гетьманові. Через кілька днів нова телеграма, якою повідомлялося, що прибули ще французькі, італійські і грецькі військові кораблі і просилося дозволу підняти Андріївський прапор. Коли товариш морського міністра контр-адмірал

Німецький лінійний крейсер «Гебен»
ремонтується в одному з доків Севастополя,
14.07.1918
(фото з видання: «Линкор Императрица Мария. Главная тайна российского флота», Москва, 2010)

Гадд разом зі старшим ад'ютантом поїхали з докладом до Гетьмана, від нього, страшенно незадоволеного, одержали відповідь, що „підняти Андрієвський прапор це означає опустити наш — український, а про це не може бути й мови“. І того ж дня старший ад'ютант томінмора (товариша міністра морських справ — Прим. авт.) надіслав телеграму до контр-адмірала Клочковського, що Гетьман категорично забороняє піднімати Андрієвський прапор. Але на другий день від контр-адмірала Клочковського нова телеграма, в якій він докладає, що підняв Андрієвський прапор. Обуренню Гетьмана не було границь (це був час, коли велись балачки про утворення національного кабінету міністрів).

В той же час у Севастополі „союзники“, не дивлячися на піднятий Андрієвський прапор, яким очевидячки адмірал Клочковський хотів придбати їх симпатії, позаймали своїми вартами всі кораблі Чорноморської флоту, за винятком підводних човнів і почали їх ділити між собою, ніби воєнну здобич, а потім частину кораблів вивели до Царгороду»⁵³.

Та це ще не був кінець історії так і не народженого Українського флоту у Криму. Як не дивно, але на тлі значущих міжнародних подій та протистояння інтересів могутніх супротивників виграв... Кримський крайовий уряд. А разом з ним — і білогвардійці. Ще 21 листопада 1918 року в його складі з'явився морський міністр — контр-адмірал В. І. Канін. При ньому було створено Морський штаб

на чолі з... контр-адміралом Черніловським-Соколом. Цей останній фактично перейшов «на нове місце роботи» з усім своїм апаратом, грошима та документацією — коротко кажучи, всім, що йому дісталось «у спадок» від штабу Українського флоту. Ще за кілька днів білогвардійський командувач А. І. Денікін призначив адмірала Каніна командувачем Чорноморського флоту. 5 грудня 1918 року контр-адмірал В. Є. Клочковський, який нещодавно виконував обов'язки представника Української Держави у Криму, був призначений білогвардійцями комендантом севастопольського порту⁵⁴.

Уже наприкінці 1918 року командування Антанти передало Кримському крайовому урядові міноносець «Живой»,

підводний човен «Тюлень» та посильне судно «Буг». Ці кораблі одразу перейшли у розпорядження білогвардійського командування. Цікаво, що командиром «Живого» було призначено капітана 2 рангу Кисловського — того самого, який ще недавно мав очолити в Одесі канонерський човен Української Держави «Запорожець». Команда міноносця «Живой» була укомплектована вчорашніми членами команди «Запорожця», які разом з Кисловським прибули з Одеси до Севастополя.

Так само залишився на службі у білогвардійців і начальник дивізіону підводних човнів капітан 2 рангу Погорецький. Адмірал Канін призначив його начальником охорони підводного дивізіону Чорного моря⁵⁵.

26 листопада 1918 р. кораблі Антанти також з'явилися і в Одесі. Під їх охороною одразу оголосили себе складовою частиною Добровольчої армії генерала А. І. Денікіна 3-й Херсонський корпус Армії Української Держави, а також канонерський човен «Кубанець», кадри корпусу кордонної охорони морської піхоти (офіційно розформованої вже білогвардійцями у 20-х числах лютого 1919 року) та інші установи. Отже, наприкінці 1918 р. у розпорядженні незалежної України не залишилось не тільки жодного корабля, а й виходів до моря.

Вищий керівний склад Військового міністерства Української Держави на чолі з генеральним бунчужним Олександром Рогозою (праворуч). Крайній зліва (у білому морському мундирі) товариш міністра у морських справах Микола Максимів, літо 1918 року (кадр кінохроніки)

МОРСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ УНР У 1919–1924 РОКАХ

Після початку Протигетьманського повстання у листопаді 1918 року військово-морські установи в Києві почали розвалюватися. Офіцери та навіть адмірали просто дезертували зі своїх посад та у більшості відправилися на південь — у розпорядження білогвардійського командування.

Формально до 16 грудня 1918 року заступником військового міністра — керівником українського військово-морського відомства залишався контр-адмірал Андрій Гада. Фактично ще 14-го грудня керівником військово-морської управи її працівниками (канцеляристами та дрібними службовцями) було обрано урядовця-господарника Акімова. Але він на цій посаді протримався недовго.

25 грудня 1918 року Морське відомство було реорганізовано у Міністерство морських справ УНР (або — Морське міністерство УНР). Морським міністром було призначено одного з активних українських військових діячів старшого лейтенанта Михайла Білинського. Його заступниками стали: товариш морського міністра контр-адмірал Михайло Остроградський-Апостол, капітан 1 рангу Андрій Пчельников, начальник Морського Генерального штабу капітан 1 рангу Лев Постриганов, начальник Головного морського штабу контр-адмірал Олександр Степанов.

Але незабаром більшість кадрових морських офіцерів під різними приводами виїхала з території, яку займали війська УНР, чи до Одеси, де були білогвардійці, чи до Польщі, чи до інших місць.

Капітан 2 рангу Дмитро Леванда,
фото 1918 року
(фото з видання «Літопис Червоної Калини»)

Лейтенант С. Шрамченко та прокурор Корпусу Січових Стрільців Дієвої армії УНР Г. Лазаревський,
Проскурів, 1919
(фото з фондів ЦДАВОУ)

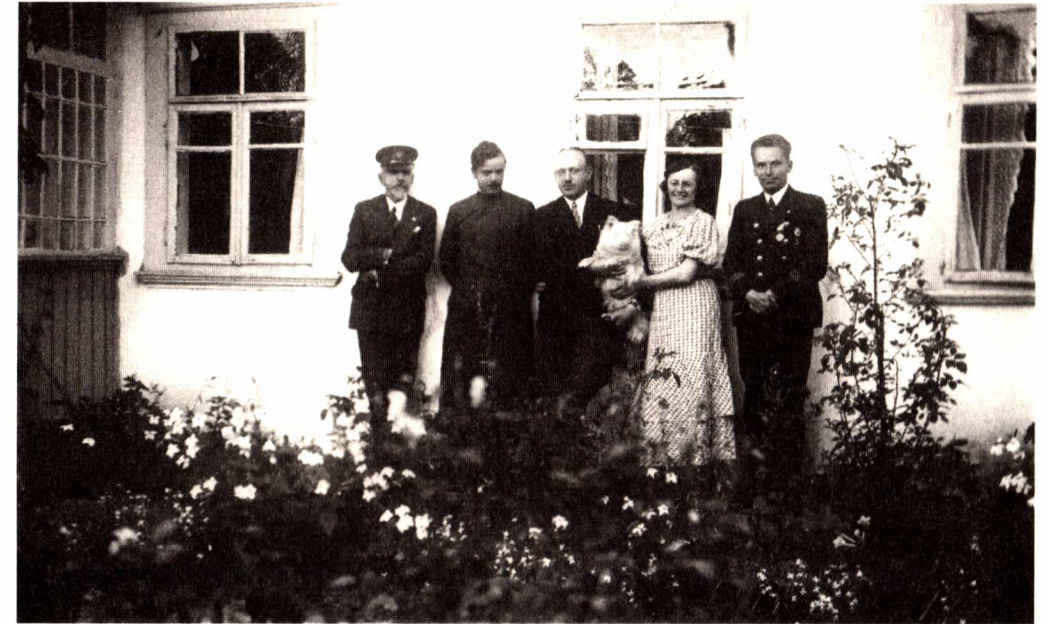
Оскільки УНР втратила виходи до моря і позбулася лінії річки Дніпро, морський міністр зосередив свою енергію на формуванні дивізії морської піхоти. Врешті-решт, 24 квітня 1919 року Михайло Білинський був усунутий з посади морського міністра та згодом призначений начальником дивізії морської піхоти, що мала бути сформована.

З 24 квітня 1919 року тимчасовим керівником Морського міністерства УНР став капітан 1 рангу Микола Злобін. Як видно з документів, за станом на 30 червня 1919 року у складі міністерства було всього чотири особи (!): сам М. Злобін, начальник Головного Морського штабу капітан 1 рангу Андрій Пчельников, начальник Головної морської господарчої управи Акімів та директор канцелярії військовий старшина Касаїв (?)⁵⁶.

До 31 серпня 1919 року чисельність міністерства скоротилася всього до трьох осіб: Миколи Злобіна (1874 р. н.), Михайла Білинського (1883 р. н.) та Костя Мандріки (1889 р. н.)⁵⁷.

С. Шрамченко
в уніформі
бельгійського флоту,
1930 рік
(фото з фондів
ЦДАВОУ)

Генерал-хорунжий по адміралтейству В. Савченко-Більський, отець Солопина, інженер А. Гурандо з дружиною, старший лейтенант С. Шрамченко,
1938 рік
(фото з фондів ЦДАВОУ)

Практично вся діяльність Миколи Злобіна як морського міністра обмежилася лише відвідуванням засідань Ради народних міністрів УНР, де з ним все одно ніхто не рахувався. У зв'язку з цим 2 вересня 1919 року капітан 1 рангу Злобін звернувся з рапортом «До Пана Головного Отамана Республіканських військ та флоту» Симона Петлюри, в якому зазначав:

«Керуючи Міністерством справ Морських з 20-го квітня ц. р. і виконуючи одночасно обов'язки Начальника Морського Генерального Штабу, подаю до відома Вашого, пане Головний Отамане, що до свого часу таке призначення не пройшло шляхом законности, через що виникають не бажанні наслідки.

Будучи присутнім на засіданнях Ради Народніх Міністрів, я при таких умовах почуваю деяку зайвість своєї присутності і неможливість отверто висловлювати свої погляди на ті чи інші питання.

Із приватних бесід з представником Уряду я бачу, що вони зовсім мене не визнають, як тимчасового Голову Міністерства і, гадаю, не рахуються з поглядами, які доводиться висловлювати, маючи на увазі як безпідставність моєї присутності, так і те, що існування самого Міністерства уже довгий час стояло під ознаком сумніву, а зараз 29-го серпня Кабінетом Народніх Міністрів ухвален закон про скасування Морського Міністерства та приєднання його до Військового.

Донося о вищезазначенім аморальнім становищі, прошу Вас, Пане Головний Отамане, якщо найдете необхідним, виришити остаточно питання про скасування Морського Міністерства, а також провести звичайним законним шляхом мої тимчасові призначення. Капітан 1-ої ранги Злобін»⁵⁸.

Наслідком рапорта Миколи Злобіна було те, що 24 вересня 1919 року Морське міністерство УНР було скасоване, а на його місці поставило Головне управління військово-морського флоту Військового міністерства УНР. У складі управління залишалися ті ж самі кілька осіб, що й перед тим.

У вересні 1919 року, як згадував Святослав Шрамченко, «блиснула, було, надія на Одесу на море, по здобуттю Києва, і в Кам'янці-Подільському було відчинено Гардемаринську школу». Начальником школи було призначено генерал-хорунжого по адміралтейству Володимира Савченка-Більського. До Гардемаринської школи було навіть набрано близько 20 юнаків, але незабаром через несприятливі події на фронті від ідеї відкриття цього закладу довелося відмовитись⁵⁹.

У грудні 1919 року особовий склад управління військово-морського флоту разом з іншими установами Військового міністерства УНР опинився на території Польщі. Діяльність управління з 1 січня 1920 року було тимчасово припинено.

20 березня 1920 року, коли поміж Головним Отаманом С. Петлюрою та польським урядом було досягнуто попередньої згоди про спільну боротьбу з Радянською Росією, було відновлено діяльність Військового міністерства УНР. Того ж дня у складі міністерства постала Головна військово-морська управа. Вона розташовувалася у польському м. Ряшів (Ржешов) — там само, де й інші установи Військового міністерства УНР. Начальником управи став капітан 1 рангу Микола Злобін. 14 квітня 1920 року заступником Військового міністра УНР було призначено контр-адмірала Михайла Остроградського-Апостола.

Особовий склад Військово-морської управи з часу її організації і до ліквідації у 1922 році був такий:

Начальники управи:

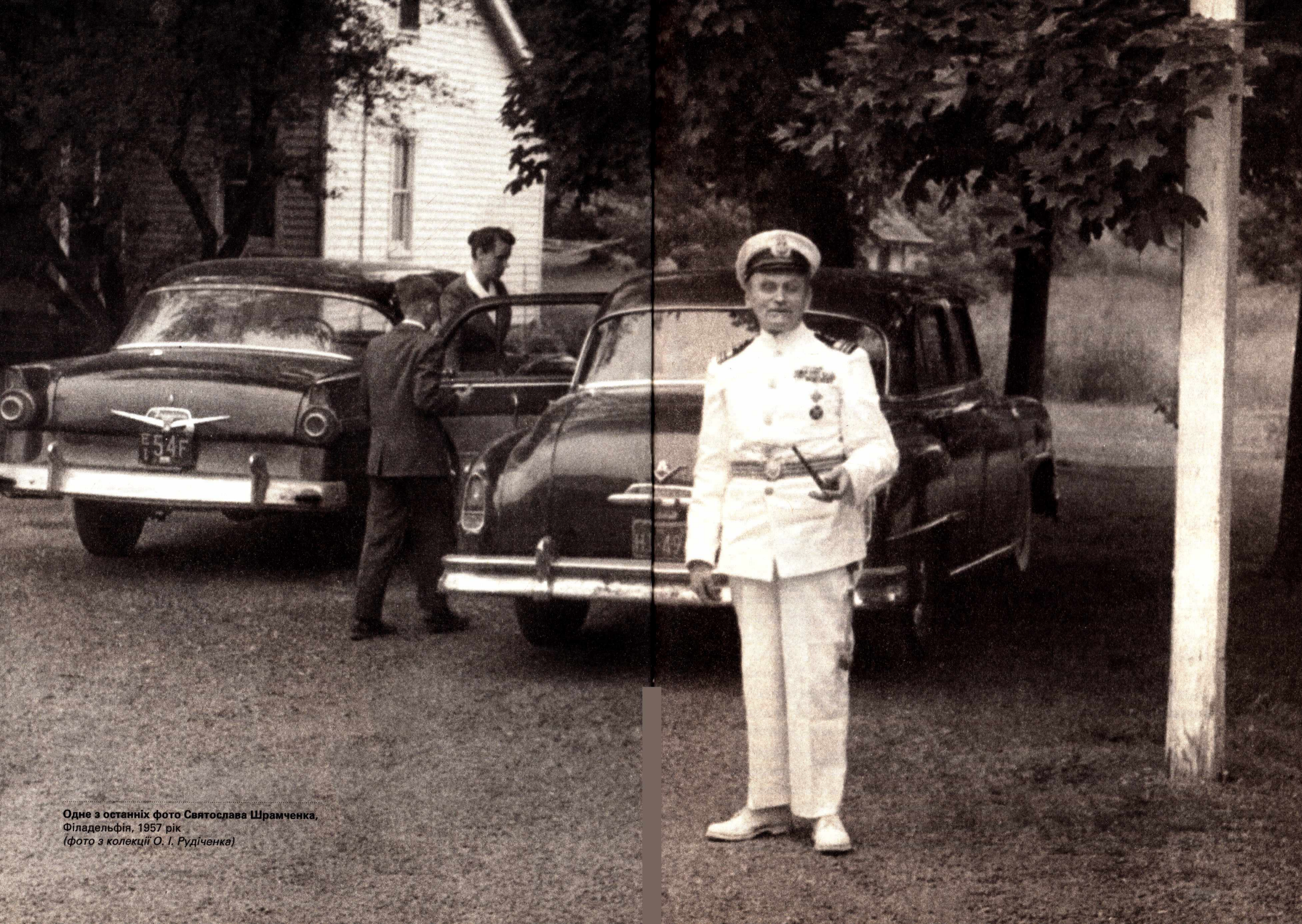
- Злобін Микола, капітан 1 рангу, 20.03.1920–6.09.1921
- Савченко-Більський Володимир, генерал-хорунжий по адміралтейству, 6.09.1921–1922

Помічники начальника управи:

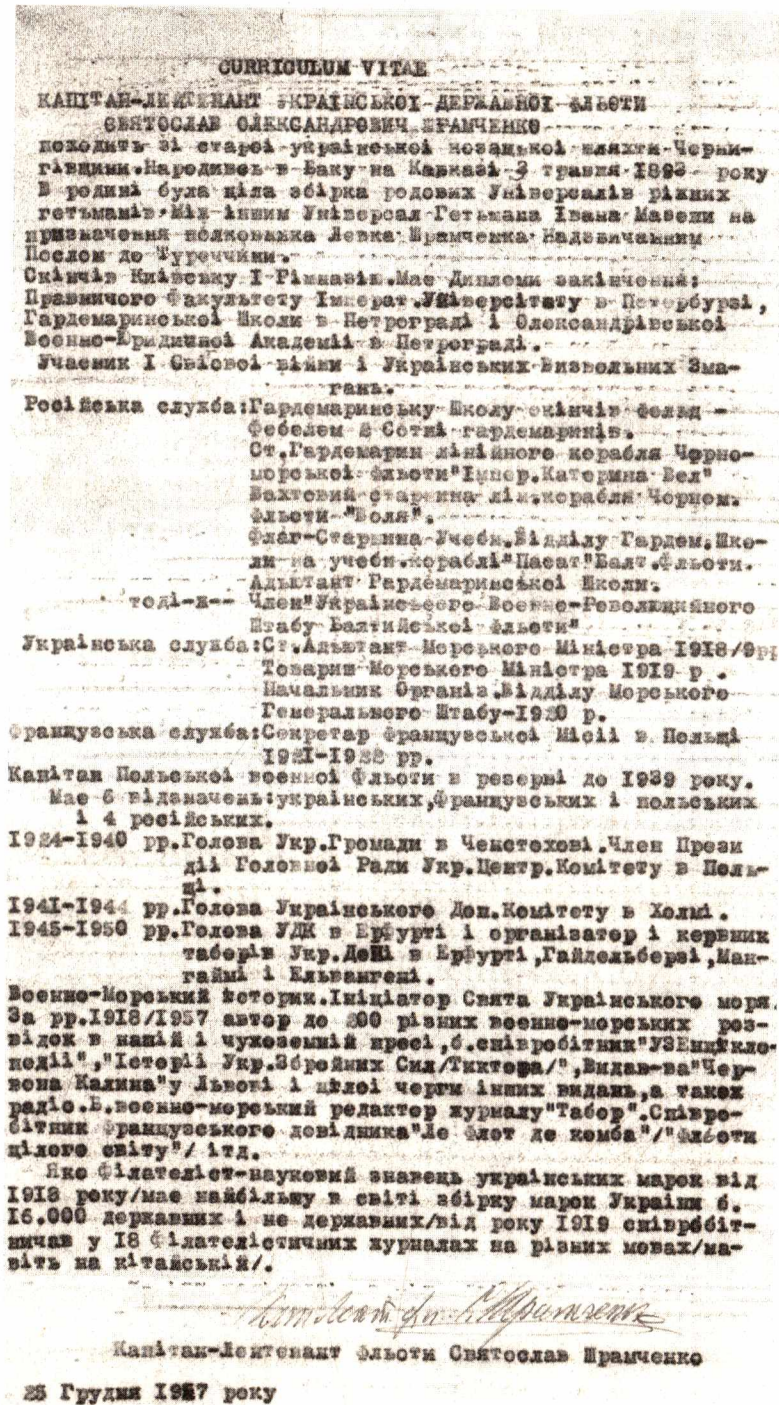
- Білинський Михайло, старший лейтенант
- Савченко-Більський Володимир, генерал-хорунжий по адміралтейству

Генерал-хорунжий по адміралтейству В. Савченко-Більський, старший лейтенант С. Шрамченко, дружина інженера Гурандо та її племінниця, Сарни, 1930-і рр.
(фото з фондів ЦДАВОУ)

Одне з останніх фото Святослава Шрамченка,
Філадельфія, 1957 рік
(фото з колекції О. І. Рудіченка)

Біографія Святослава Шрамченка, власноручно складена ним 25.12.1927 — незадовго до смерті (фото з колекції О. І. Рудіченка)

Ад'ютанти начальника управи:

— Шрамченко Святослав, лейтенант

— Леванда Дмитро, капітан 2 рангу

Начальники організаційно-тактичного відділу (Морський Генеральний штаб):

— Савченко-Більський Володимир, генерал-хорунжий по адміралтейству, 20.03.1920–19.05.1920

— Шрамченко Святослав, лейтенант, 19.05.1920–10.12.1921

— Леванда Дмитро, капітан 2 рангу, 10.12.1921–1922

Начальник загальномуштрового відділу (Головний Морський штаб):

— Мандрика Костянтин, старший лейтенант, 20.03.1920–1922

Начальник морського технічно-будівельного відділу (Головна морська технічно-будівельна управа):

— Баранів Борис, мічман, 20.03.1920–1922⁶⁰.

Наказом від 6.09.1921 т. в. о. начальника Головної військово-морської управи капітан 1 рангу Злобін був виключений зі списків Армії УНР, як дезертир⁶¹. На його місце було призначено генерал-хорунжого по адміралтейству Володимира Савченка-Більського.

26 вересня 1921 року начальник Головної військово-морської управи генерал-хорунжий Савченко-Більський та 1-й заступник військового міністра контр-адмірал Остроградський звернулись до військового міністра з клопотанням про виділення грошей на переїзд з Ізмаїла до Ченстохова корабельного інженера підполковника Неклієвича⁶². Це клопотання було виконано, і згодом особовий склад військово-морської управи УНР поповнився ще одним талановитим військовим фахівцем.

Та незабаром смерть забрала одного з найвидатніших діячів Українського військово-морського флоту — старшого лейтенанта Михайла Білінського. Не бажаючи сидіти склавши руки, у листопаді 1921 року він взяв участь у Другому Зимовому поході на чолі з генералом Юрком Тютюнником. У трагічному бою під селом Малі Миньки 17 листопада 1921 року, де загін Тютюнника було знищено червоними, Михайло Білінський, щоб не потрапити живцем до рук ворога, застрелився.

Улітку 1924 року Армія та Військове міністерство УНР були ліквідовані, а українські вояки стали звичайними мешканцями Польщі. Значна їх частина виїхала до західних країн.

Українські моряки підтримували поміж собою міцні стосунки, але з кожним роком їх ставало дедалі менше. За станом на 1937 рік таких залишалось усього п'ятеро: генерал-хорунжий по адміралтейству Володимир Савченко-Більський, підполковник Микола Неклієвич, старший лейтенант Костянтин Мандрика, лейтенант Святослав Шрамченко та ранговий (урядовець) Микита Тименко⁶³.

УКРАЇНЬСЬКА МОРСЬКА ПІХОТА ТА ЇЇ ДОЛЯ, 1919–1921 РОКИ

Після того, як Українська Народна Республіка позбулася виходів до Чорного моря, лінії річки Дніпра, а відтак — і флоту, постало питання про подальшу долю військово-морських установ. За таких умов морський міністр УНР старший лейтенант Михайло Білинський виступив з ініціативою сформувати у складі Дієвої армії полк морської піхоти.

Наказ про формування полку було видано Морським міністерством УНР 24 березня 1919 року. За планами Морського міністерства, до його складу мали поступити мобілізовані військовими апаратами УНР та ЗУНР колишні моряки російського та австро-угорського флотів. Після того, як виявилось, що серед наддніпрянського селянства мало колишніх моряків, було вирішено формувати полк з галичан, зокрема — гуцулів. Вони уміли вправно керувати плотами та човнами на гірських карпатських річках, і згодом могли стати вправними морцями. Саме тому від самого початку свого існування полк звався Гуцульським морської піхоти. Місцем формування полку спочатку була Вінниця, потім — Станіславів, а відтак — Броди.

Практично полк почав формуватись 5 квітня 1919 року, коли до його складу були зараховані перші старшини: сотники брати Петро та Ілько Сичі, Омелян Гемпель, Модест Семирозум, кондуктор флоту Всеволод Дубицький, юнак Яків Рябоконт та підстаршина Іван Божко. Командиром полку став сотник Володимир Гемпель, осавулом — хорунжий Микола Заболотний. У ролі представника Морського міністерства УНР до полку було відряджено старшого лейтенанта флоту Костя Мандрику⁶⁴.

Майже всі зараховані до полку старшини, починаючи з його командира, були піхотинцями та перед тим служили у 2-му Запорізькому полкові Петра Болбочана. Окрім того, більшість з них належала до т. зв. Української партії самостійників. Ця обставина на самому початку

існування полку ледь не зруйнувала його. 23 квітня 1919 року командир полку сотник Гемпель відбув до Рівного, де взяв участь у заколоті проти Директорії отамана Північної групи Дієвої армії УНР Володимира Оскілка. Гемпель намагався використати полк на боці Оскілка та наказав йому негайно виїхати з Бродів до Рівного. На щастя, заколот було швидко зліквідовано, і командиром полку став сотник Петро Сич (який одразу самочинно перейменував себе у «полковника»).

Галицькі поповнення стали прибувати до полку лише після видання 9.04.1919 Закону про залучення до флоту громадян Наддністрянської України. Командний склад полку комплектувався переважно зі старшин Дієвої армії УНР, зокрема, на його формування поступив кадр (7 старшин) 34-го пішого Лубенського полку.

22 травня 1919 року, після оформлення кадрів 1-го Гуцульського полку, вийшов наказ про початок формування 2-го полку морської піхоти та про їх об'єднання у дивізію морської піхоти. До складу дивізії також мала бути долучена 1-ша батарея морської піхоти, яку планувалось створити при 1-му Гуцульському полкові. Начальником цієї дивізії мав стати колишній морський міністр, старший лейтенант М. Білинський, в. о. начальника штабу — сотник Гаврило Жук, осавулом — юнак Кость Волошин. Але реальні кроки до створення 2-го полку морської піхоти було здійснено лише 16 липня 1919 року, коли його командиром було призначено сотника Ілька Сича⁶⁵. Щоправда, до самого кінця свого існування у складі 2-го полку морської піхоти, крім командира, нараховувалось не більше 75 вояків. Річ у тому, що протягом літа 1919 року всі поповнення відправлялися до дієвих частин Галицької армії та ДА УНР. Лише наприкінці вересня 1919 року, коли мобілізація громадян УНР до Дієвої армії відбулася успішно, знову постало питання про організацію 2-го полку морської піхоти. Та військові успіхи українських армій були недовговічними, і згодом

Старший лейтенант С. Шрамченко в уніформі морського відомства УНР та лейтенант К. Мандрика у мундирі 1-го Гуцульського полку морської піхоти, 1919 рік
(фото з видання «Літопис Червоної Калини»)

вони були змушені відступати у напрямку річки Збруч. Мобілізовані почали масово обличати лави Дієвої армії УНР. 22 жовтня 1919 року начальник Головного морського штабу капітан 1 рангу Андрій Пчельников надіслав до головного управління Генерального штабу УНР рапорт з повідомленням про те, що його відомство на цукроварні Серебринці біля залізничної станції Ізраїловка, що на залізничній колії Жмеринка–Могилів, поновило формування 2-го полку морської піхоти. А. Пчельников просив головне управління Генерального штабу надіслати до полку поповнення. Пчельникову було надіслано відповідь, в якій зазначалося, що його прохання виконати неможливо «через події на фронті»⁶⁶.

Отже, фактично у 1919 році замість дивізії морської піхоти було сформовано лише один 1-й Гуцульський полк. 17 травня 1919 року цей полк мав бути переведений до Чорткова, але, проїжджаючи через Тернопіль, морські піхотинці натрапили на т. зв. Запорізьку Січ отамана Божка — формування, яке належало до складу Дієвої армії УНР. Там же перебував і Симон Петлюра, який зробив перегляд Запорізької Січі, та залишився задоволеним її станом. Згідно з розпорядженням С. Петлюри, Запорізька Січ розгорталася у 2-гу дивізію ДА УНР, і отаман Божко наказав полку долучитися до його формування. 23 травня Симон Петлюра розпорядився включити морську піхоту до складу 2-ї дивізії, але полк мав «підлягати Запорізькій Січі тільки в оперативному відношенні й зберігти окремішність внутрішнього життя, як цілком окремої частини»⁶⁷.

З 25 травня 1919 року починається бойова служба частини на фронті Дієвої армії УНР, а відтак варто звернутися до «Журналу військових подій Гуцульського полку Морської піхоти», який зберігається у фондах вітчизняних архівів:

«25 Травня 1919 р. Полк вирушає в поход на ст. Богданівка і прибув на ст. Богданівка. До 1-го Червня полк готовився для наступу на Волочиск і веде розвідку, готує техніку.

1 Червня 1919 р. Полк по Наказу Штаба Січі, походним бойовим порядком пересовується до с. Черничувка, яке послужило ісходним бойовим пунктом для наступу на ст. і місто Волочиск.

2 Червня 1919 р. Полк переправився і під ворожим вогнем через Збруч в брід в 200 кроків на північ від Оржеховця і закріпив за собою переправу.

3 Червня 1919 р. Розвідочна служба веде перестрілку з ворогом і посовується на ст. Волочиск. Полк захопив м. і ст. Волочиск. Одбив у ворога кулемет, набої для рушниць і гарматні. В полку втрат не має, ворог залишив 7 чоловік убитими.

4 Червня 1919 р. Полк вирушив в 7 год. рано з м. Волочиск бойовим порядком на ст. Войтівці-Проскурівськ. повіту і після недовгої перестрілки з ворогом захопив с. Войтівці.

Морський міністр М. Білинський та його ад'ютант С. Шрамченко в уніформі 1-го Гуцульського полку морської піхоти, 1919 рік
(фото з фондів Українського національного музею у Чикаго)

5 Червня. Полк пішов в 5 год. ранку наступом на місто Фельштин. В 6 год. вечора м. Фельштин після упертого бою було зайнято полком.

6 Червня. На ранок полк був оточен з усіх боків ворогом в м. Фельштині. Сотня Січі, яка перебувала з полком в сьому місті, утікла і полк не сповістила. Полк після двох упертих атак прорвався з містечка і за допомогою Січі повів наступ на м. Фельштин, вибив ворога і вп'ять захопив Фельштин. В сьому бою загинув в полоні полковий лікар Яковенко, який кинувсь перев'язувати тяжко раненого козака в час атаки. Важко ранений був в атакованих схватках і сотник Могильницький. В полон попало 16 козаків і забитих 15 козаків.

В сьому бою виявили велику хоробрість сотник Ярмоленко, який був оточен ворогом і з чотою пробивсь серед в три рази більшого ворога; козак кінної сотні Іван Горецький, який на чолі з 4-ма козаками затримав ворога і дав полкові змогу простроїтись до бойового ладу; козак Ксьондзенко, попавши з конем в полон до ворога — вирвався забивши кілька ворогів.

6 Червня. Полк без бою зайняв с. Верхівці, що на північ по залізниці від Ярмолинець.

7 червня. Сьогодні вечером полк з спільними силами Запорізької Січі зайняв містечко і ст. Ярмолинці, де захопили силу телефонного майна.

8–9 червня. Полк несе сторожову службу в м. Ярмолинцях.

10 червня. Полк вирушив бойовим порядком на південний схід від Ярмолинець на містечко Солодківці. Над вечір після слабого бою з ворогом полк зайняв містечко Солодківці.

11 червня. Полк виступив бойовим порядком на місто Вонь-Ківці і зайняв без бою містечко.

12–13 червня. Полк несе сторожову службу в Вонь-Ківці.

14 червня. Полк вирушив на м. Єлтушків і з упертими боями захопив се містечко.

15–16 червня. Полк з спільними силами Запорізької Січі веде наступ на м. Бар. Уперті бої полк веде з ворогом з великими потерями з обох боків за села Чемериси-Волоські і с. Регентувка. Ворог відступив з боєм в напрямку на м. Бар.

17 червня. Уперті бої з ворогом під Баром. Взяли большевиків багато в полон. Втрати у нас великі. Ворог великими силами став нас обхоплювати з права і з ліва одночасно напіраючи в лоб. Наш тил був уже на половину відрізаний і нам довелось відступити назад на Вонь-Ківці.

18–19 червня. Уперті бої під Вонь-Ківцями з наступаючим ворогом веде полк спільно з Запорізькою Січю.

20–21 червня. Полк поруч з Січю переходить в наступ на ворога і одбили вп'ять м. Єлтушків.

22 червня. Полк веде наступ на ст. Чемериси-Волоські, с. Семенки і захопив ст. Бар. Одночасно Запорізька Січ зайняла м. Бар.

23 червня. Упертий бій за Баром з наступаючим ворогом.

З 24 червня до 20 липня. За ці часи полк поруч з Січю ніс величезні бої за Жмеринку з великими силами ворога. Большевики кинули сюди всі свої резерви. В сих боях полк стратив $\frac{3}{4}$ свого складу.

Один час полк захопив ст. і місто Жмеринку і з невеликими силами (180 чоловік) продержав Жмеринку в своїх руках з 4 по 7 липня. Але ж ворог кинув сюди всі сили біля 3000 людей і 5 панцирників і полку довелося відступити аж за Бар на Копай-город. Потім полк перейшов вп'ять в наступ і захопив ст. і м. Бар і до 20 липня полк зайняв вп'ять позицію у села Голодки, що на схід від Бара.

20 липня. Полк веде слабу перестрілку з рушниць з ворогом. Полк займає позицію с. Голодки-Глиняки.

21 липня. Полк пішов в наступ з Голодок в 4 год. ранку на с. Маньківці і цим попередив наступ ворога на Бар. Ворогові було наказано за всяку ціну взяти Бар, для чого ворогом були підкинуті всі резерви і цим наступом керував сам Подвойський, комісар по військовим справам. Бій склався на користь большевиків, позаяк вони мали доста сил і коли полковник П. Сич зі полком зайняв Маньковці, де розбив резерв большевиків в 450 чоловік, захопив 2 гармати, 5 кулеметів і 5 возів гарматних набоїв; то полк був оточен з усіх боків большевиками, позаяк большевики одночасно вели наступ на Голодки і по дорозі розійшлися з полком, а потім повернули і стали наступати в тил полку. Дякуючи умілому керуванню боєм і хоробрості козаків, полк не стратився, хоть обставини всі склались за гибель полку. Велику ролю тут відіграв осаул полку сотник Заболотний, якому в цей рішучий момент полковник П. Сич доручив керування резервом. Полку довелося пробиватись через міцне кільце большевиків, а його тил прикрив сотник Заболотний з резервом. Резерв витримав і одбив 3 большевицькі атаки і дав змогу пробитись полку. В цьому бою осаул сотник Заболотний був ранений в груди і в руку і в той же час продовжував керувати резервом до самого кінця, поки

Старшина Модест Семирозум — один із засновників 1-го Гуцульського полку морської піхоти (на фото — в мундирі 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького, 1917 рік) (фото з видання «За Державність»)

становище не поліпшало. Результатом бою було паничне бігство большевиків на чолі з їхнім міністром Подвойським, який зараз же одержав у большевиків одставку.

22 липня. Сторожова служба в Маньківцях.

23–24 липня. Сторожова служба полка в с. Голодках.

24 липня. Полк просунувся вечором за с. Маньківці, де вели перестрілку гарматну з ворогом.

25 липня. Ворог ранком повів наступ проти полка на с. Маньківці під прикритієм ураганного гарматного вогня і 2-х бронпотягів; наступ був одбитий; вечором полк веде на с. Токарівку уперту демонстрацію, за гарматним вогнем.

26 липня. Сьогодні полкова розвідка рано зайняла с. с. Токарівка і Чернятин, куда і пересунувся весь полк.

27 липня. Сьогодні рано полк повів наступ на ворога і зайняв ст. Мотейково, ліс Коростовецький і с. Коростовці, але надійшли резерви большевиків і черепахі брон-потяги, де полку довелося відступити в ліс перед Коростівцями.

28–30 липня. Полк несе сторожову службу у ліса Коростовецького 28 і 29 липня; 30 липня вечором ворог пішов на полк в наступ, охоплюючи наші крила далеко значнішими силами, позаяк наш підбитий брон-потяг відступив, то полку довелося теж відступати до Чернятинської слободи.

31 липня, 1 і 2 серпня. Полк несе сторожову службу у Чернятинської слободи.

3 серпня. Рано полк повів наступ на Коростовецький ліс, зайняв його з великим боєм і став на позиції перед Коростівцями.

4, 5, 6, 7 серпня. Полк несе позиційну службу перед с. Коростівцями. 6 серпня ворог повів на полк наступ і був відбитий.

8 серпня. Полк веде уперту демонстрацію на с. Коростовці рано, а в 8 год. ранку прийшла на допомогу 5 повстанчеська дівізія, разом повели наступ на ворога і зайняли с. Коростовці.

9 серпня. Вночі на 9 серпня полк разом з повстанчеською дівізією зайняв Жмеринку без боя.

10, 11, 12, 13 серпня. Полк несе охорону м. Жмеринка.

14 серпня. Пішли на містечко Красне і зайняли без боя.

15 серпня. Зайняли містечко Печара і переправу через Буг у Сокоlecь.

16 серпня. Похід на Брацлав; зайняли Брацлав.

17 серпня. Похід на с. Скритьське — зайняли.

18 серпня. Похід на ст. Кірносівка; погрузка на потяг і на ранок на 19 серпня прибули потягом на ст. Христинівка.

19–20 серпня. Полк уночі прибув на ст. Христинівка, вигрузився і зайняв деревню. Вечором полк загрузився на потяг. Вирушили на ст. Звенигородка.

21 серпня. Полк прибув на ст. Звенигородка.

22 серпня. Полк зі ст. Звенигородка прибув на ст. Тальмах (має бути ст. Тальне — прим. Я. Т.).

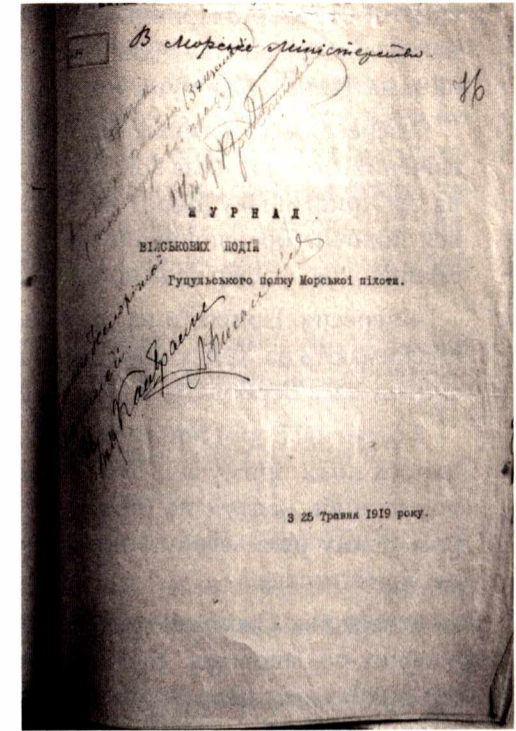
23–28 серпня. Полк стоїть залогою в містечку Тальне (між Звенигородом — Христинівка). Доводиться чекати нашої групи, поки права група загне крило. Полк веде підготовку боевого складу.

28 серпня. Полк вирушив в похід на південь від Тального на Майданецьке і Команче; в Каманче полк заночував з мірами охорони. По дорозі зустрічаються розбігаючийся комуністи.

29 серпня. Полк в авангарді 12 дівізії посовується далі на південь: Нерубойка, Подвисоке, Покирилово і Орлово. В Орлові полку довелося ночувати і служити як праве охороняюче крило 12 дівізії. Полк війшов уже в стосунки з аванпостами Махна. Окремі козаки полка були обстріляні розвідкою Махна.

30 серпня. Сьогодні в 12 годині дня на полк повели наступ большевики з півдня. Позицію полк зайняв позаді с. Орлова на скалах, підпустив ворога на кроків 200 і раптовим вогнем одбив наступ. У ворога гибель забитих, з нашого боку два забитих і 4 ранених. Тільки що полк відбив наступ в лоб, коли більш значна частина ворога повела наступ з права; це був головний удар ворога. Бокова застава полка задержала сей наступ, підоспів резерв полка і перейшов в контр-наступ. Ворог був відкинутий верст на сім, поніс багато забитими. Полком було захвачено 35 фір з майном (старі шинелі, білизна і інше). Позаяк ці фіри були селянські, то були повернуті власникам, ідна тільки фіра була большевиків. На ніч полк залишивсь на місці.

31 серпня. В 8 год. рано ворог впять повів наступ в далеко ширшому масштабі. На сей раз полку, як і 12 дівізії прийшлося відступити після

Титульна сторінка журналу бойових дій 1-го гуцульського полку морської піхоти (документ з фондів ЦДАВОУ)

упертої боротьби. Причини три були нашого відступу: патрони всі виїшли, відступ вправо 5 дивізії і велика більшість ворога. Почали відступати на Тальне. Заночували в селі Нерубойка.

2 вересня. Під натиском ворога відступили на ст. Тальне. Настрій пригнічений, бо у нас нема зовсім набоїв. Спішно зробили посадку і обїхали на ст. Христинівку. Ворог великими силами нажимає з півдня. Це суне вся північна большевицька армія, яка розбита під Бирзулами, Балтою і Вапняркою і тепер хоче пробитись на північ в Московщину.

4 вересня. Приїхали на ст. Христинівку. Большевики зайняли Умань і нажимають на Христинівку; по наказу Київської групи полк зайняв позицію у села Вербовата. Ворог веде пішу і кінну розвідку в бік полка.

5 вересня. Ворог повів упертий наступ на полк з півдня. Під натиском ворога полк примушений був на короткий час залишити ст. Вербовата, потім повів наступ на большевиків і впять зайняв Вербовате. Вечором полку дали зміну і полк відійшов в резерв Київської групи на ст. Христинівка.

6 вересня. Сьогодні до вечора вся наша Київська група очутилась в мішку большевиків. Нас обїшли зі сторони ст. Зятківці. Доводиться обмиркувати план прориву в сторону Козятина. В нашому розпорядженні 4000 піхоти, 500 кавалерії, 16 гармат і 3 панцирники. У ворога 12.000 піхоти, 1000 чол. кавалерії і сила гармат. Пробивались в ночі на 7 вересня. Полк прикривав праве крило групи. Цілу ніч маневрували і к 2-м год. рано на 7 зійшлись з ворогом під селом Шукай-Вода. Дві год. тягся завзятий бій. Була вся кавалерія і Гуцульський полк кинуті в атаку. Два наші брон-потяги були підбиті, багато ранених і забитих. Нарешті ворог рухнув і ми пробіли вихід, в який в першу чергу кинули наш обоз і прикривая обоз самі пішли узьким ходом.

7 вересня. Зайняла група позицію перед с. Монастирище в бік Христинівки: полк в резерві.

8 вересня. Ворог повів упертий наступ на Монастирище. Полк був викинутий на праве крило уступом. Групі довелось відступити до ст. Монастирище під прикритієм Гуцульського полку. Полк зайняв позицію в версті перед с. Монастирище.

9 вересня. Ворог впять повів наступ на полк по залізниці, але був відбитий. Нервовий настрій у козаків. Невідомо, що готуються викинуть большевики; а ми порядком намучені. Була зібрана військова нарада з командирів окремих частин і всі поришили самі перейти в контр-наступ. В склад Київської групи входять дивізії: 12 і 5. До 12 дивізії приєднан оперативно Гуцульський полк морської піхоти. 5 дивізія мала наступати по залізниці на Христинівку, а 12 дивізія обходом зліва на Цибулів. Наступ мав провадитись з 12 год. ночі.

10 вересня. До 3-х год. ранку полк з 12 дивізією авангардом іде в обход на Цибулів. З самого початку 12 дивізія стратила зв'язок з 5 дивізією і це мало пагубні наслідки. К 5 год. рано під Антонінами зійшлись з ворогом і зав'язався завзятий бій в лісах. Ворога було далеко більш і вони були в далеко кращих умовах. 4 години тягся бій, а позаяк нас не підтримала 5 дивізія, то довелось відступити старим шляхом і зайняти старе становище. Гуцульський полк здержував ворога покаж відступила 12 дивізія. В цьому бою сила потерь з обох боків, а в полку Гуцульському 10 забитих і 12 ранених.

11 вересня. Сьогодні зайняли м. Балабановка і околиці. Ворог відступає на Білу Церкву. Христинівка впять зайнята нашими брон-потягами. Полк в резерві.

Полковник П. Сич (підпис)

Осаул полку

Сотник Заболотний (підпис)»⁶⁸.

У спогадах ветерана полку Івана Петренка також знаходимо докладний опис бою за Фельштин 6 червня 1919 року, який ледь не обернувся для полку трагедією:

«Цікаві й дорогі для нас бої були під м. Фельштином, де нас большевики оточили й з великими стратами вирвалися ми — гуцули (так нас називали), Штаб Запорізької Січі (який цілком з початку був стратив голову з от. Божком на чолі) й куріні Січі. Ми стратили свого полк. лікаря Яковенка, декілька забитих і ранених, а крім того, чимало полоненими, а майно чи обоз I порядку цілком попав до большевиків. Одного галичанина (прізвища не памятаю), який втікав разом із лікарем Яковенком й який боронився, не хочучи здатися, покололи багнетом (щось 10–11 легких ран), та він притягнувся до полку й вигоївся. Лікар Яковенко здався й більше до полку не повернув»⁶⁹.

Згідно з наказом по Дієвій армії УНР ч. 79 від 16.09.1919, 1-й Гуцульський полк морської піхоти було передано до складу Київської групи⁷⁰.

Чисельність полку навесні-восени 1919 року була порівняно невеликою. На початку свого існування, як стверджував І. Петренко у спогадах, полк мав людей на 1 бойовий курінь, тобто — близько 600 старшин і козаків. За станом на 15 серпня 1919 року у полку нараховувалося 250 вояків, з яких бойовий стан сягав 200 багнетів.

У листопаді 1919 року 1-й Гуцульський полк морської піхоти не оминула епідемія тифу. Близько 50% його особового складу залишилося по селах Поділля та госпіталях хворими на тиф. Аби поповнити хоробру та стійку частину, згідно з наказом командування Дієвої армії УНР 14 листопада 1919 року до складу полку морської піхоти було випущено з Житомирської юнацької школи 25 хорунжих: Вельмика, Карпюка,

Яків Рябокінь,
учасник бою під Крутами, юнак, а потім хорунжий 1-го
Гуцульського полку морської піхоти, 1919 рік
(фото з видання «За Державність»)

Маринича, Харуся, Хруненю, Максимчука, Дикуну, Усановича, Єлісієва, Корнійчука, Ільяшевича, Вакулюка, Крисаченка, Денисюка, Речеця, Скоморовського, Козерацького, Хобця, Концевича, Козачука, Водницького, Гуцала, Кузьмука, Сікорського та Савина⁷¹.

Коли почався Перший Зимовий похід, рештки полку було зведено у пішу сотню Збірного пішого полку Київської дивізії, а кінну сотню морської піхоти на чолі з сотником Новіковим прилучено до Київського кінного полку. Спочатку рештки полку морської піхоти трималися разом на чолі зі своїм командиром — поручиком П. Сичем. Але потім Петро Сич захворів на тиф та зі своїм братом вирішив повернутися на рідну Полтавщину. Вслід йому Армію УНР облишила деяка кількість інших вояків полку. Потому рештки 1-го Гуцульського полку морської піхоти фактично розчинилися у складі Збірної Київської дивізії. У складі піхоти дивізії здолали весь Перший Зимовий похід сотник Михайло Піддубний, поручик Іван Петренко, поручик Петро Ковтун, випускник Житомирської юнацької школи хорунжий Петро Маринич та близько 30 козаків. У Київському кінному полкові залишились служити сотник Новіків, сотник Цегельниченко, хорунжий Горецький та ще близько 30 колишніх морських піхотинців.

У 1920 році колишні морські піхотинці служили переважно у 1-й сотні 29-го стрілецького куреня 4-ї Київської дивізії, а в 1921 р. взяли участь у Другому Зимовому поході. Під час цього походу зник безвісти сотник Михайло Піддубний, був страчений під Базаром поручик Петро Маринич та дістав поранення Іван Петренко. Отже, на цьому завершується історія 1-го Гуцульського полку морської піхоти⁷².

МОРСЬКІ ПІДРОЗДІЛИ УНР У 1920–1921 РОКАХ

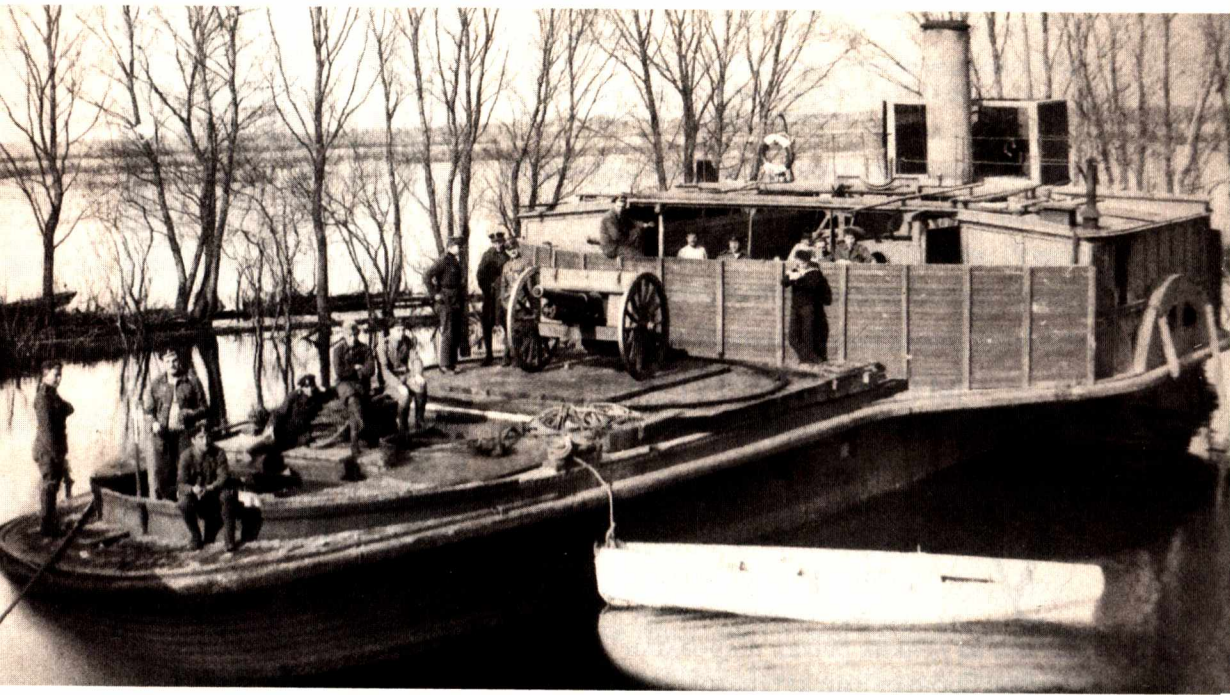
У складі російської імператорської армії, що дислокувалася в Україні, не було жодних річкових сил. Лише після початку Першої світової війни як річкові бойові сили було використано на деяких річках підрозділи Одеського морського батальйону, озброєні броньовими катерами. Зокрема, у 1917 році кілька таких катерів діяли на річці Прип'ять, але всі вони були захоплені німцями на початку 1918 року.

Практично до створення Дніпровської військової флотилії дійшло лише влітку 1918 року. Причому ініціатива у створенні цієї флотилії належала німецькому окупаційному командуванню. Зважаючи на численні антигетьманські та антинімецькі повстання, що спалахували у Подніпров'ї, бойові кораблі могли стати у чудовій пригоді тим, хто боровся з повстанцями. Тобто, насамперед — німцям.

Німецька Дніпровська військова флотилія почала організовуватись у Києві. Залізницею до Києва було привезено щонайменше шість броньових катерів. Щоправда, коли їх зібрали, була вже пізня осінь 1918 року, і погодні умови не сприяли використанню цієї військової техніки. Потому почалися революція у Німеччині та Антигетьманське повстання в Україні, й броньові катери були просто покинуті своїми командами напризволяще⁷³.

17 грудня 1918 року до Києва вступили війська Директорії. Та, зважаючи на те, що у той час на Дніпрі стояла крига, на німецькі броньові катери українське командування не звернуло жодної уваги. Проте, ці кораблі стали у добрій пригоді Червоній армії, яка захопила Київ у ніч з 5 на 6 лютого 1919 року.

Уже в лютому 1919 року в Києві було створено радянську Дніпровську військову флотилію на чолі з матросом О. В. Полупановим, яка спочатку складалася з німецьких броньованих катерів. Пізніше ця флотилія значно

Баржа, переобладнана поляками під річкову рухоми батарею,
Прип'ять, весна 1920 року
(фото з видання: *Rok 1920, Warszawa, 2005*)

поповнилася переобладнаними для військових потреб цивільними кораблями Дніпра — пароплавами, катерами, баржами тощо. Флотилія Полупанова брала активну участь у боротьбі з українським повстанським рухом, а потім — у війні з білогвардійськими Збройними силами Півдня Росії.

У квітні 1919 року на річці Прип'ять радянське командування створило Прип'ятську військову флотилію, яка брала участь у боях з польськими військами. Зважаючи на те, що Прип'ять впадає у Дніпро, кораблі обох флотилій часто діяли спільно. 24 вересня 1919 року Прип'ятську військову флотилію було зліквідовано, а її кораблі та особовий склад передано до радянської Дніпровської військової флотилії.

Після захоплення Збройними силами Півдня Росії Києва 31 серпня 1919 року білогвардійці також почали організовувати власну Дніпровську військову флотилію. Незабаром червона та біла Дніпровські флотилії вступили у запеклу боротьбу. Зважаючи на перемоги Червоної армії та стрімкий її контрнаступ на Південь України, уже у грудні 1919 року білогвардійська Дніпровська військова флотилія була цілковито зліквідована.

На Дніпрі та Прип'яті знов запанувала радянська Дніпровська військова флотилія. Починаючи з 17 квітня 1920 року, кораблі Дніпровської

Бойовий катер польської Прип'ятської військової флотилії,
травень 1920 року
(фото з видання: *Rok 1920, Warszawa, 2005*)

військової флотилії вели завзяту боротьбу на річках Березина, Прип'ять та Дніпро з польськими військами.

У боротьбі з Червоною армією польське командування також широко використовувало переобладнані для військових потреб пароплави та катери. Ці плавзасоби були об'єднані у польську Прип'ятську військову флотилію. Польські кораблі спільно з сухопутними військами брали активну участь в операції із зайняття містечка Лелево на Прип'яті, яке було однією з основних баз радянської Дніпровської військової флотилії. У бою за Лелево, що відбувся 27 квітня 1920 року, радянська Дніпровська військова флотилія втратила канонерський човен «Губительный», який прикривав відхід решти кораблів. Польський снаряд влучив у носову частину «Губительного», здійнялася пожежа, у результаті якої вибухнув боезапас. «Губительный» згорів дощенту. У цьому бою також сильно постраждали радянські канонерські човни «Мудрий» та «Молодецкий»⁷⁴.

Після взяття польськими та українськими військами Києва 5 травня 1920 року на Дніпро з Прип'яті прибуло кілька польських броньованих катерів. Ці кораблі протягом 22 травня–5 червня вели відчайдушну боротьбу з Червоною армією та радянською Дніпровською військовою флотилією в районі Ржищева. Потому кілька польських кораблів брало

участь у захисті Києва від червоних військ, що наступали зі сходу. Два з них загинуло у цій боротьбі. Ось які відомості про це збереглися в літописі радянського військово-морського флоту:

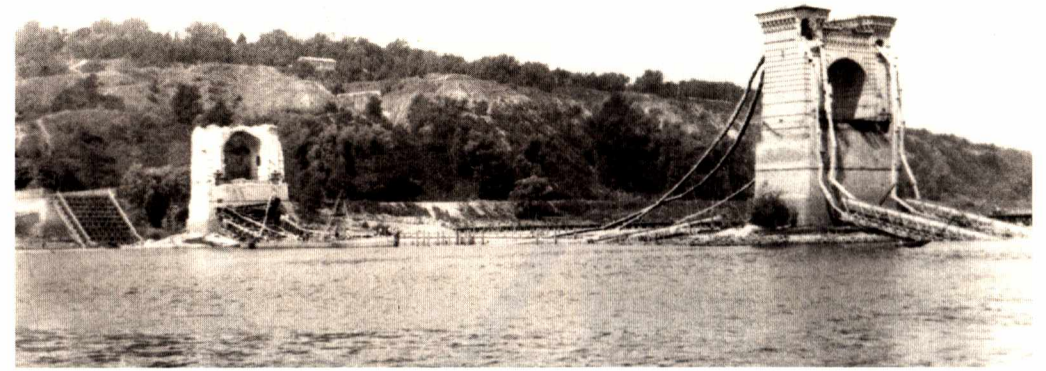
«12.06 на рассвете корабли подошли к взорванному мосту у Киева и приступили к переправе частей 58-й стрелковой дивизии на правый берег Днепра. В 3 ч. 20 мин. канлодка „Губительный“ (нового формирования — прим. Я. Т.) вошла на киевский плес и открыла огонь по городу прямой наводкой. К 5 ч. в Киев подошли и другие советские корабли, с которых был высажен отряд моряков. После ожесточенных боев в городе польские войска оставили Киев, взорвав при отступлении два своих бронепарохода. Задачи, поставленные перед 3-м (Южным) отрядом были полностью выполнены моряками-днепровцами»⁷⁵.

Із залишенням польськими та українськими військами Києва боротьба на Дніпрі між польськими та радянськими кораблями закінчилася. Але, зважаючи на можливість повернення військ союзників на Дніпро, командування Армією УНР прийняло рішення про організацію власної морської частини, яка могла б стати зародком української річкової військової флотилії.

Формування бойової частини Військового флоту УНР — 1-го флотського півекіпажу (Морського куреня), почалося у збірній станиці Ланцут у липні 1920 року. Командиром цього півекіпажу (куреня) став полковник-піхотинець Володимир Омелянович. До складу частини зараховувались усі морські офіцери та матроси, які прибували до Ланцута. Контингент поповнень був різним: мобілізовані поляками на території Польщі особи українського походження, колишні білогвардійці та полонені червоні вояки. Як видно з майнових документів півекіпажу, за станом на 30 серпня 1920 року у складі півекіпажу було вже 107 осіб⁷⁶.

На початку серпня 1920 року польське командування передало у розпорядження Армії УНР панцирний потяг «Чорноморець», який до того часу формально вважався складовою частиною російсько-білоруських білогвардійських частин отамана Булака-Балаховича. Панцирний потяг мав на озброєнні 4 3-дюймові та 1 4 ½-дюймову гармати, а також 10–12 кулеметів. Команда складалася переважно з офіцерів та однорічників-добровольців, більшість з яких потрапила на потяг у травні-липні 1920 року в районі Києва та на Поліссі. Як згадував один із бійців цього панцирного потяга, серед команди панував «чисто русский дух»⁷⁷.

Протягом літа 1920 року у складі польських військ «Чорноморець» брав участь у боях з більшовиками під Києвом, на Поліссі, нарешті — у захисті від 1-ї кінної армії Бudyонного фортеці Замостя. Після успішної відсічі нападу Бudyонного панцирний потяг було відведено спочатку до Красностава, а потім перекинута до Станіслава, де й передано

Микільській ланцюговий міст через Дніпро, підірваний поляками під час відступу з Києва, вид з півночі
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

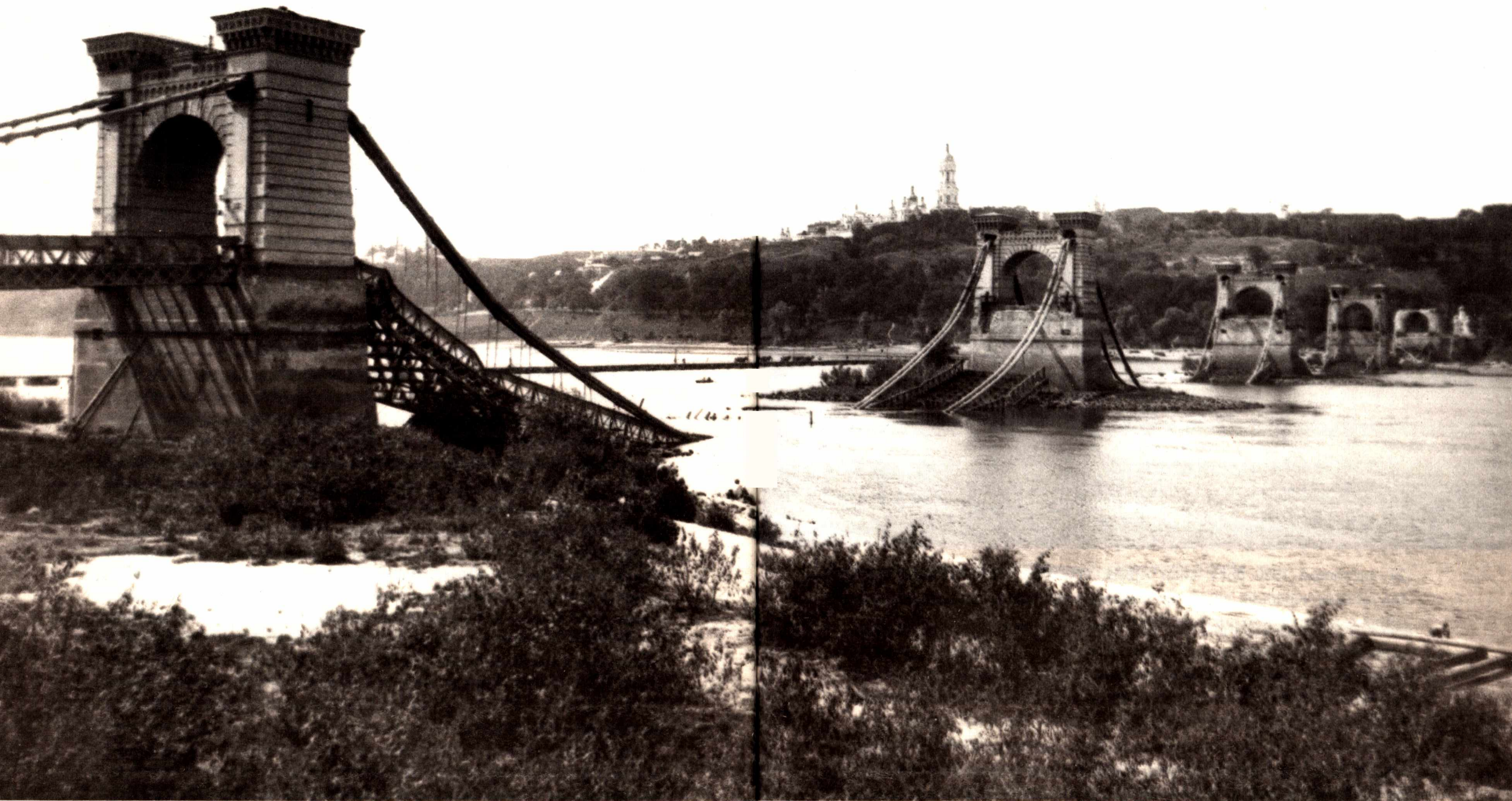
у розпорядження Армії УНР. Саме сюди з Ланцута виїхав підрозділ флотського півекіпажу у кількості 107 осіб, який значно поповнив команду «Чорноморця». Командиром панцирного потяга було призначено лейтенанта військового флоту УНР Миколу Сокольщука.

Уже з 19 серпня 1920 року «Чорноморець» перебував у бойовій диспозиції Армії УНР та був підпорядкований начальникові 3-ї Залізної дивізії⁷⁸. За станом на кінець серпня 1920 року команда «Чорноморця» складалася з 20 старшин і 210 підстаршин та козаків. З цього можемо зробити висновок, що половину екіпажу становили моряки військового флоту УНР, а половину — російські добровольці.

Протягом вересня — початку жовтня 1920 року було проведено ремонт та дозброєння «Чорноморця», яке здійснювалось під наглядом старшого лейтенанта флоту інженера Леоніда Костаріва та командира потяга лейтенанта Миколи Сокольщука. На ремонт панцирного потяга було виділено понад 140 тисяч гривень. Окрім того, для його дозброєння зі збірної станиці Ланцут було привезено 107 рушниць, 1 гармату, 200 шрапнелів, 100 гранат, 20 тис. набоїв. Поміж іншим, 7 вересня 1920 року команді панцирного потяга було також видано гроші на закупівлю ½ м жовтої та ½ м блакитної матерії — для виготовлення прапора «Чорноморця»⁷⁹.

На початку жовтня панцирний потяг «Чорноморець» знову повернувся на фронт, та згодом брав активну участь у бойових операціях проти червоних в районі Проскурова, Ярмолинців та Чорного Острова.

**Микільській ланцюговий міст через Дніпро,
підірваний поляками під час відступу з Києва,
вид з півдня
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)**

21 листопада 1920 року, коли Армія УНР була змушена відступити під тиском червоних військ на польську територію, панцирний потяг «Чорноморець» було покинуто його командою під станцією Вапнярка.

У пішому ладі команда «Чорноморця» на чолі з лейтенантом Сокольщук перетнула міст через річку Збруч та була інтернована поляками. Спочатку команду панцирного потяга розмістили у таборі Стржалково, потім перевели до Каліша.

Після того, як у липні 1920 року команда панцирного потяга «Чорноморець» облишила станицю Ланцут, тут zostалися лише нечисленні кадри військової флотилії УНР. Але оскільки колишні моряки продовжували

Старшини та боцмани Збірного Морського курія у таборі Каліш, 1921 рік
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшенчиного)

прибувати до Ланцута, було прийнято рішення відновити формування флотського півекіпажу. Для цих потреб протягом другої половини жовтня 1920 року командуванню військової флотилії УНР було передано 2 кулемети «Максим», 6 кулеметів «Кольта» та 20 запасних стволів до них, а також 200 рушниць. Окрім того, на початку листопада замовлено одяг на 300 осіб⁸⁰.

Реально чисельність флотського екіпажу та особового складу військового флоту УНР загалом у той час була значно меншою. Як видно

з наказу по військовому флоту УНР від 3.11.1920, у розпорядженні його командувача, капітана 1 рангу Злобіна, було 20 старшин, 115 урядовців, підстаршин та матросів⁸¹. Також слід додати, що у документах того часу морський військовий підрозділ зветься і військовою фльотою, і флотським півекіпажем, і просто — Морським куренем.

6 листопада командувач Армії УНР Михайло Омелянович-Павленко віддав наказ про зарахування усього особового складу військової флотилії до 1-ї Запорізької дивізії. Морським віддавався наказ беззастережно виконувати розпорядження командування 1-ї Запорізької дивізії та діяти спільно з піхотинцями⁸². Відтоді замість флотського півекіпажу у документах Армії УНР частіше вживається назва Морський курінь. Його командиром з 7 листопада 1920 року став сотник-піхотинець Грицько Дугельний.

Згідно з документами штабу Армії УНР, флотський півекіпаж (Морський курінь) спільно з 1-ю Запорізькою дивізією мав творити Ліву групу армії. Але, зважаючи на мізерність морського підрозділу, він був малою допомогою для 1-ї Запорізької дивізії. Спільно з запорожцями моряки брали активну участь у боях з червоними військами 10–21 листопада 1920 року, і, після інтернування Армії УНР на польській території, були переведені до табору Каліш.

На початку квітня 1921 року рештки флотського півекіпажу та команди панцирного потяга «Чорноморець» було об'єднано у Збірний Морський курінь, який підпорядкувався командуванню 3-ї Залізної дивізії. За станом на 9 квітня 1921 року у цьому курені було 10 старшин та урядовців, а також 76 підстаршин та морців⁸³.

Кілька моряків відмовилися повертатися у розпорядження Головної військово-морської управи УНР, та залишилися у складі 1-ї Запорізької дивізії. Зокрема, за станом на 30 квітня 1922 року у штабі 1-ї Запорізької дивізії служив мічман Павло Енгельман — колишній білогвардієць⁸⁴.

Остаточо Збірний Морський курінь було розформовано у 1922 році.

УНІФОРМА

Військово-морські сили України

На превеликий жаль, розшукати текст наказу про знаки розрізнення українських морців доби Центральної Ради та початку правління гетьмана П. П. Скоропадського не вдалося. Але їх можна реконструювати на підставі фотоматеріалу та окремих згадок у документах та спогадах.

Отже, система знаків розрізнення українських моряків доби Центральної Ради базувалася на наказі морського відомства Тимчасового уряду №125 від 16 квітня 1917 року, але з деякими відмінностями.

Згідно з вищезазначеним наказом, на російському флоті було скасовано ношення: 1) погонів, 2) офіцерських шарфів, 3) імператорських вензелів на зброї, 4) кокард старого зразка. Дещо пізніше було також наказано спороти з усіх видів форми гудзики старого зразка — з двоголовим орлом. Замість погонів як знаки розрізнення встановлювались наруканні нашивки⁸⁵.

До 15 липня 1918 року (часу видання закону про нову уніформу) в Українському флоті використовувалися галунні знаки розрізнення, які нашивалися навколо нижнього краю рукава кітеля, тужурки, або пальта:

Прапорчики по адміралтейству — вузький галун.

Підпоручики по адміралтейству — широкий галун із завитком.

Мічмани та поручики по адміралтейству — широкий галун із завитком та вузький під ним без завитка.

Лейтенанти та штабс-капітани по адміралтейству — широкий галун із завитком та два вузьких під ним без завитка.

Старші лейтенанти та капітани по адміралтейству — широкий галун із завитком та три вузьких під ним без завитка.

Ад'ютант товариша військового міністра з морських справ Центральної Ради лейтенант Святослав Шрамченко з відзнаками на рукавах, що використовувалися навесні 1918 року (фото з фондів Українського національного музею у Чикаго)

Капітани 2-го рангу та підполковники по адміралтейству — широкий галун із завитком та широкий під ним без завитка.

Капітани 1-го рангу та полковники — широкий галун із завитком та два широкі під ним без завитка.

Адмірала та генерали по адміралтейству — широкий галун із завитком та три широкі під ним без завитка.

Над знаками розрізнення офіцерів флоту нашивалися тризубці з хрестиками, а адмірала мали тризубці з хрестиками та якорем.

Ширина вузького галуна — $\frac{1}{4}$ дюйма, або 1,1 см.

Ширина широкого галуна — $\frac{3}{4}$ дюйма, або 3,3 см.

Золоті галуни носили офіцери флоту, інженери-механіки, офіцери по адміралтейству, що витримали повний офіцерський іспит, прапорщики та гідрографи.

Срібні галуни належали офіцерам по адміралтейству, які не витримали повного офіцерського іспиту, службовцям військово-судових та військово-медичних інституцій, а також корабельним інженерам.

Окрім того, офіцери-фахівці носили під нижнім галуном облямівки певних кольорів:

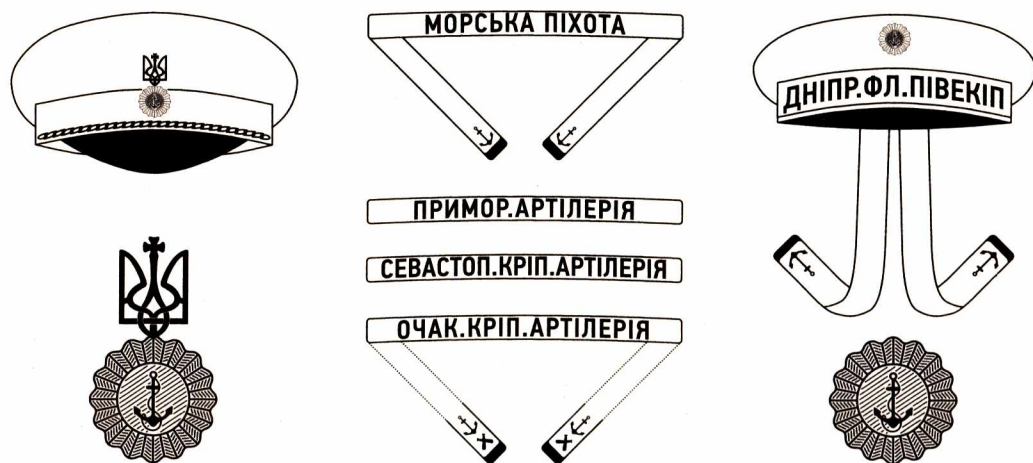
1. Корабельні інженери — червоний.
2. Службовці військово-судових інституцій — малиновий.
3. Гідрографи — синій.
4. Лікарі — білий.

До того ж в Українському флоті широко використовувалася кашкетка, запроваджена морським відомством Тимчасового уряду 21 квітня 1917 року. Кашкетка була чорною, з чорним прямим козирком. Околиця мав розмір $1\frac{1}{2}$ дюйма та покривався чорною стрічкою. Поля тулії виступали за околицю на 1 дюйм. У літній час тулія покривалася білим полотняним чохлам. Замість підборідного ремня на кашкетці запроваджувався золотий шнур.

У травні 1918 року почала роботу спеціальна комісія Військового міністерства Української Держави з розробки нової уніформи для армії та флоту. З Морського відомства до складу цієї комісії 20 травня було делеговано контр-адмірала Михайла Остроградського, капітана 1 рангу Андрія Пчельникова, старшин Петра Вукова та Льва Лозеровича⁸⁶.

Спеціальний знак на погоні для адміралів — якір з тризубом, запроваджений гетьманом П. П. Скоропадським (за малюнком з видання «Табора»)

1. Кашкетка та кокарда боцмана Українського флоту часів гетьманування П. П. Скоропадського
(за малюнком з видання «Літопис Червоної Калини»)

2. Написи на стрічках до безкозирок особового складу берегових частин українського флоту у 1918 р.
(за малюнком з видання «Літопис Червоної Калини»)

3. Матроська безкозирка та кокарда.

Оскільки на якорі кокарди відсутні тризуб та хрест, очевидно, йдеться про період 1920–1921 рр.
(за малюнком з видання «Літопис Червоної Калини»)

До вироблення нової уніформи згідно з наказом від 21 травня 1918 року (ч. 21) на Українському флоті мали вживати уніформу зразка 1917 року, але з кокардою Української Держави, на той час — щитом жовтого металу з блакитним полем та зображенням Архістратига Михайла⁸⁷.

Один з проєктів уніформи для Українського флоту потрапив до газет. Ось що писали про це одеські журналісти: «Для офіцерів морського ведомства выработана новая форма. Круг из золотого галуна на погонах уничтожается; остаются одни полоски. На рукавах — трезубец. У адмиралов на погонах — дубовые листья. У всех офицеров на погонах должны быть якоря»⁸⁸.

15 липня 1918 року наказом № 166/28 по Морському відомству Військового міністерства Української Держави було запроваджено нову уніформу для Українського флоту. Вона відрізнялася від того проєкту, що описали газетярі. На превеликий жаль, текст наказу про уніформу відшукати досі не вдалося. Але, якщо проаналізувати наявні фото- та ілюстративні матеріали, можна дійти висновку, що форма залишалася попереднього зразка, і лише знаки розрізнення та окремі елементи були іншими. Зокрема, замість нарукавних нашивок, що позначували ранги, запроваджувалися погони. Одночасне використання нарукавних нашивок та погонів заборонялося. Погони були загальновійськового зразка (тобто — витягнуті та закруглені на верхньому кінці). Знаки розрізнення на них позначалися таким чином:

Святослав Шрамченко у синьому кителі з погонами, запровадженими 15 липня 1918 року, Ченстохов, вересень 1921 року
(фото з фондів ЦДАВОУ)

Святослав Шрамченко у літньому білому морському мундирі з відзнаками, запровадженими 15 липня 1918 року (фото з фондів Українського національного музею у Чикаго)

Мічмани та хорунжі по адміралтейству мали широкий галун.

Лейтенанти та значкові по адміралтейству — широкий галун та вузький під ним.

Старші лейтенанти та сотники по адміралтейству — широкий галун та два вузькі під ним.

Капітани 2 рангу та військові старшини по адміралтейству — два широкі галуни.

Капітани 1 рангу та полковники — три широкі галуни.

Контр-адмірали та генеральні хорунжі по адміралтейству — широкий галун та вузький над ним у вигляді хвилі.

Вице-адмірали та генеральні значкові по адміралтейству — широкий галун та два вузькі над ним у вигляді хвилі.

Адмірали та генеральні бунчужні по адміралтейству — широкий галун та три вузькі над ним у вигляді хвилі.

Окрім того, офіцери флоту носили на погонах над знаками роз-

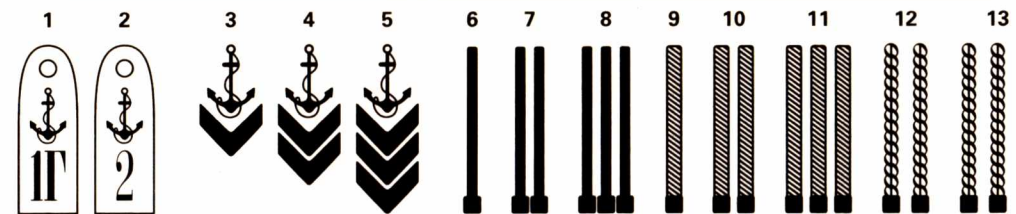
різнення якорі, а адмірали — тризуб з хрестиком та якорем.

На кашкетці був морський «краб» — кругла кокарда з якорем в обрамленні дубового листа та з тризубом з хрестом над нею.

На обшлагах офіцерів-фахівців залишалися облямівки тих кольорів, які вони носили у 1917 — першій половині 1918 років.

Оскільки цю уніформу ніхто не відміняв, українські морці носили її аж до 1924 року — часу ліквідації Армії та флоту Української Народної Республіки.

Як видно з публікацій ветерана Українського флоту Святослава Шрамченка, у 1920–1921 роках розроблявся новий проект морських відзнак, але його так і не було запроваджено у життя.

Відзнаки, запроваджені у 1919 р. у 1-му Гуцульському полкові морської піхоти ДА УНР

1, 2 — погони 1-го та 2-го полків морської піхоти ДА УНР; 3 — ройовий; 4 — чотовий; 5 — бунчужний; 6 — хорунжий; 7 — поручник; 8 — сотник; 9 — отаман; 10 — підполковник; 11 — полковник; 12 — начальник Дивізії морської піхоти; 13 — морський міністр (за малюнком з видання «Літопис Червоної Калини»)

Морська піхота

Перші відзнаки для морської піхоти було запроваджено ще у 1918 році, коли у складі Армії Української Держави мали бути сформовані три полки охорони узбережжя. Передбачалося, що їх особовий склад мав носити уніформу загальновійськового зразка, але з облямівками чорного кольору та зі срібним приладним металом. На погонах вояки морської піхоти мали носити золотий якір.

Уніформа для морської піхоти Дієвої армії УНР була запроваджена наказом Морського міністерства ч.18/132/74 від 16 квітня 1919 року. Текст цього наказу поки що віднайти не вдалося, але, як зазначав у своїх спогадах лейтенант Святослав Шрамченко, однострої були встановлені «більш-менш подібними до однострою Галицької Армії»⁸⁹.

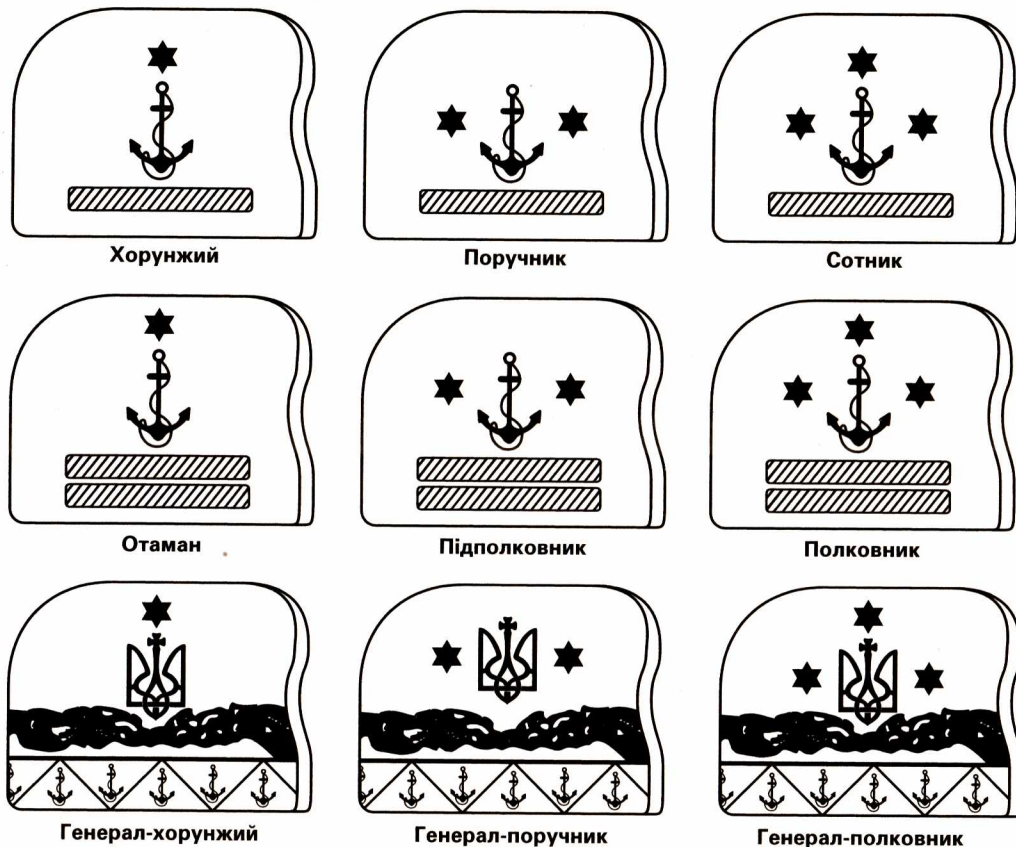
На щастя, збереглося кілька опублікованих фотографій, спогади ветеранів та креслення знаків розрізнення морської піхоти, на підставі яких можна достеменно відновити її уніформу.

Спочатку вояки 1-го Гуцульського полку морської піхоти носили той одяг, в якому вони поступили до цієї формації. Зокрема, С. Шрамченко згадував про трьох колишніх моряків австро-угорського флоту, виділених з полку як ординарці морського міністра, які носили безкозирки зі стрічками з написами «Українська Фльота».

У травні 1919 року інтендатура видала командуванню морської піхоти гарне чорне сукно, з якого згодом у Кам'янці-Подільському на весь полк було пошито чорні морські мундири. Якщо проаналізувати наявні спогади та фотографії, ці мундири були такого зразка:

Старшини

Мундир — чорний френч з гудзиками з морськими якорями (російськими або австрійськими); чорним нарукавним знаком на лівому рукаві вище ліктя, з якорем посередині та з малиновими кантами; комір та обшлага обшивалися малиновим кантом; окрім того, коли в Дієвій армії УНР було запроваджено кольорові петлиці, деякі старшини також нашили на коміри своїх мундирів малинові петлиці.

Проект відзнак для української морської піхоти 1920-х рр.
(за малюнком з видання «Літопис Червоної Калини»)

Штани — чорні, довгі на випуск (до черевиків), з малиновими кантами; другий варіант штанів — чорні галіфе з малиновими або золотими лампасами.

Кашкет — чорний сукняний, з сукняним дашком, з кокардою загальноживаного в Дієвій армії УНР зразка.

Шинель — чорна, з малиновими петлицями та кантами.

Погони — чорні, зразка 1918 року, із золотим якорем та шифровою «1Г» (для 1-го Гуцульського полку морської піхоти) та «2» (для 2-го полку).

Відзнаки — з жовтого галуна, нашивалися на нижній частині рукавів (як у Галицькій армії), у старшин морської піхоти зберігалися такі ж ранги, як і в Дієвій армії УНР, але з доданням до них слів «морської піхоти».

Озброєння — пістолет, кортик або багнет⁹⁰.

Підстаршини та морці мали бути одягнуті у чорні френчі, штани на випуск, шинелі. На голові носили чорні сукняні безкозирки зі стрічками,

на яких було написано: «1-ий Гуцульський полк Мор. піхоти». Вояки кінної сотні 1-го полку мали дещо відмінну від цієї форму: штани заправляли у чоботи, а замість безкозирок носили чорні кашкетки з дашком⁹¹. Окрім того, підстаршини та морці 1-го полку мали чорні погони, аналогічні старшинським, але якір та шифровка на них були нанесені жовтою фарбою.

Під час літніх боїв 1919 року 1-й Гуцульський полк морської піхоти розжився оригінальними російськими матроськими блюзами. Ось що згадував про це один зі старшин Київської групи: «Ядро цього полку мали творити Гуцули, що взяли в полон відділ большевицьких матросів та „замінялися“ з ними за мундури. Я мав нагоду бачити кількох їх в Гайсині при кінці вересня 1919. Виглядали цілком, як „справедливі“ матроси. Чув я, як натягали їх козаки з других частин словами: „Це такі матроси, що їздять субмаринами по... кукурузах!“»⁹².

Спогади І. Савича про зовнішній вигляд 1-го Гуцульського полку морської піхоти значно доповнює Борис Антоненко-Давидович, який у 1919 році також воював у складі Київської групи Дієвої армії УНР: «У Монастирищі я міг роздивитись усю нашу Селянську дивізію, що, крім мого Шевченківського полку, складалася з Полку низових запорожців — рештків розформованої Божкової Січі та Полку морської піхоти. Де те море було, а морська піхота, призначена для нього, вже діяла на далекому суходолі! Може, тому, що цей полк організувало й екіпірувало міністерство морських справ, морська піхота була добре одягнута в чорні френчі та штани навипуск, а на голові мала безкозирки з чорними стрічками — достоту радянські матроси, що покинули свої кораблі й перетворились на піхоту. Оповідали селяни з тих сіл, де пройшла Одеська червона група, що якийсь матрос-чорноморець спинився над трупом забитого морського піхотинця й скрушно дорікав йому: „Что ж ты, братишка, продался Петлюре? Ай-яй-яй, как стыдно!“»⁹³.

У кадрі 2-го полку морської піхоти підстаршини та морці носили безкозирку зі стрічкою з написом білою фарбою «Морська піхота», а також погони з жовтим трафаретом: якір та «2»⁹⁴. На початку жовтня 1919 року начальник дивізії морської піхоти М. Білинський вирішив одягнути кадр 2-го полку так само, як і вояків 1-го полку. Він наказав сотникові П. Сичу передати 75 комплектів нового одягу, які надійшли від кравців для особового складу його частини, 1-му полку. Але Петро Сич цей наказ не виконав, за що 13 жовтня отримав догану⁹⁵. Поміж іншим, як свідчать архівні документи, за станом на початок жовтня у розпорядженні 1-го полку залишалося ще майже 1500 метрів чорного сукна для пошиття нових мундирів. Отож, проблема була не в нестачі тканини, а в пошиві уніформи.

Відзнаки підстаршин морської піхоти нашивалися на лівому рукаві вище ліктя (там, де у старшин нашивався ромб з якорем). Ройові носили

на рукаві жовтий якір з одним малиновим кутом, чотові — якір з двома такими ж кутами, бунчужні — з трьома⁹⁶.

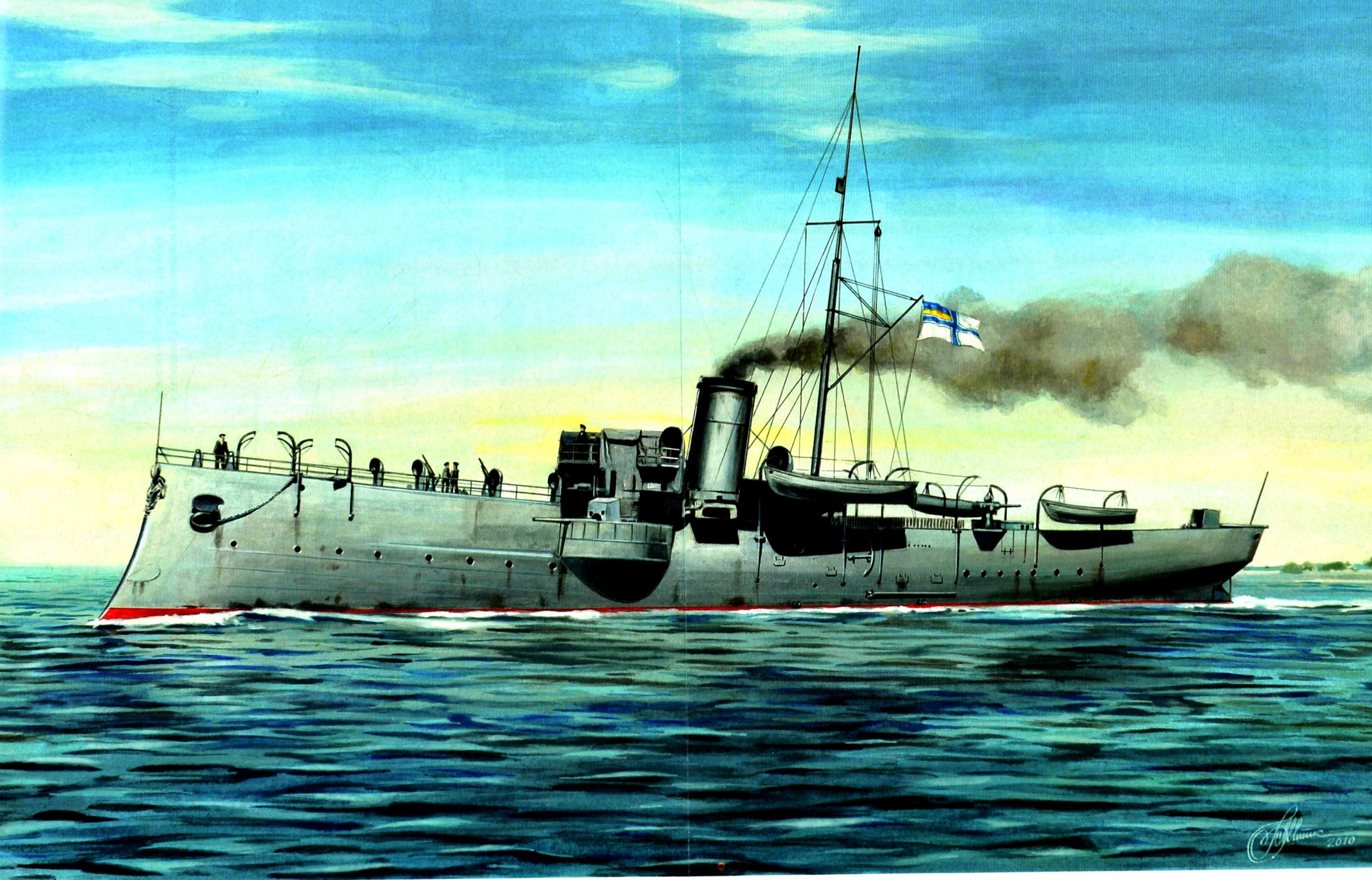
Морські формування, що існували в Армії УНР у 1920 році, намагалися носити уніформу з відзнаками, подібну до тієї, що використовувалася у 1-му Гуцульському полкові морської піхоти. Передусім — чорні штани, бушлати, безкозирки тощо. Але на це спромоглися окремі вояки. Що ж до одягу загалом, то він, як видно з відомості речей, отриманих особовим складом флотського півекіпажу 30 серпня 1920 року, складався з мундирів (френчів), шинелів, шапок, штанів, черевиків, обмоток, котелків, набійниць до патронів, а також — українських кокард (загалом отримано 93 штуки). Всього було видано речей з розрахунку на 107 осіб⁹⁷. Практично весь одяг був загальновійськового польового кольору.

Старшини морської піхоти самотужки намагалися виготовляти чорні погони з якорями та кашкетки з «крабами», які зафіксовано на тогочасних фотографіях.

Військово-морський прапор

Тривалий час на кораблях з українізованими командами користувалися звичайними жовто-блакитними прапорами. Такі ж прапори повівали на Чорноморському флоті 29 квітня 1918 року. Свій власний військово-морський прапор в Україні з'явився лише 18 липня 1918 року. Цього дня було оприлюднено наказ по морському відомству із затвердженням гетьманом П. П. Скоропадським описом військово-морського прапора: «Військовий Прапор Української Держави: білий прапор з рівним синім хрестом, який ділить прапор на чотири рівних частини. Ширина хреста $\frac{1}{11}$ всієї довжини прапору. Відступивши на $\frac{1}{8}$ ширини хреста проходить коло нього такої ж ширини (теж $\frac{1}{8}$ ширини хреста) синя смужка, крім тих його боків, які прилягають до крижа. В крижі ж теж відступивши на $\frac{1}{8}$ ширини хреста від його боків міститься національний прапор Держави (складений з блакитної і жовтої горизонтальних смуг), в центрі якого міститься золота печатка Св. Володимира такої ж ширини як хрест і в $1\frac{1}{2}$ рази вища своєї ширини. Прапор шиється з матерії відповідного кольору, а печатка малюється бронзовою фарбою».

За часів Української Держави було також розроблено проекти корабельних прапорів для морського міністра, посла, посланника, консулів та ін.

Канонерський човен «Кубанець» («Запорожець»),
Одеса, осінь 1918 року,
реконструкція худ. Тараса Штика

Старшина 1-го Гуцульського полку морської піхоти,
Жмеринка, осінь 1919 року

Липка '19

Підстаршина 1-го Гуцульського полку морської піхоти,
Богуслав, осінь 1919 року

Львів '10

Командувач Українського флоту контр-адмірал
В'ячеслав Клочковський,
Севастополь, листопад 1918 року

ДОДАТОК №1

Головні військово-морські інституції у 1918–1919 роках

Морський Генеральний штаб

У своєму складі мав відділи: а) оперативний, б) організаційно-тактичний, в) закордонний, г) загальний, д) редакція «Морського журналу».

Начальники:

Максимів М. А., капітан 1 рангу, 1.05.1918–3.05.1918

Протасів, капітан 1 рангу, 27.05.1918–10.09.1918

Постриганів Л. Ю., капітан 1 рангу, 10.09.1918–27.02.1919 (фактично до 27.02.1919, коли відбув до білогвардійців в Одесу, але номінально до 1.10.1919)

Білинський М. І., старший лейтенант флоту, 1.10.1919–20.03.1919

Помічники:

Потапів, капітан 1 рангу, 1.06.1918–21.08.1918

Остелецький, капітан 1 рангу, 21.08.1918–10.10.1918⁹⁸.

Головний морський штаб

Складався з двох управлінь. 1-му управлінню підлягали такі відділи: а) офіцерський, б) матроський, в) пенсійний, г) загальний, д) морської піхоти, е) комендантська частина. До 2-го управління належали: а) офіцерський навчальний, б) гардемаринський навчальний, в) матроський навчальний відділи.

Начальники:

Овод Семен, капітан 1 рангу, 28.04.1918–31.05.1918

Свірський Юрій, капітан 1 рангу, 1.06.1918–15.11.1918

Пчельников Андрій, капітан 1 рангу, 15.11.1918–20.11.1918

Єфремів Михайло, капітан 2 рангу, 20.11.1918–31.12.1918

Пчельников Андрій, капітан 1 рангу, 1.01.1919–3.01.1919

Степанів Олександр, генерал-хорунжий флоту, 3.01.1919–26.04.1919

Пчельников Андрій, капітан 1 рангу, 26.04.1919–1.01.1920

Перші помічники:

Пчельников Андрій, капітан 1 рангу, 20.05.1918–31.05.1918

Гернет Володимир, капітан 2 рангу, 1.06.1918–14.08.1919

Пчельников Андрій, капітан 1 рангу, 14.08.1918–15.11.1918

Другі помічники:

Чернишов Володимир, генерал-хорунжий флоту, 1.07.1918–21.09.1918

Степанів Олександр, генерал-хорунжий флоту, 21.09.1918–3.01.1919

Шрамченко Яків, капітан 1 рангу, 3.01.1919–9.01.1919

Дедюлін Христофор, капітан 2 рангу, 9.01.1919–4.04.1919⁹⁹.

ДОДАТОК №2

Список кораблів, що мали належати до Українського флоту у 1918 році

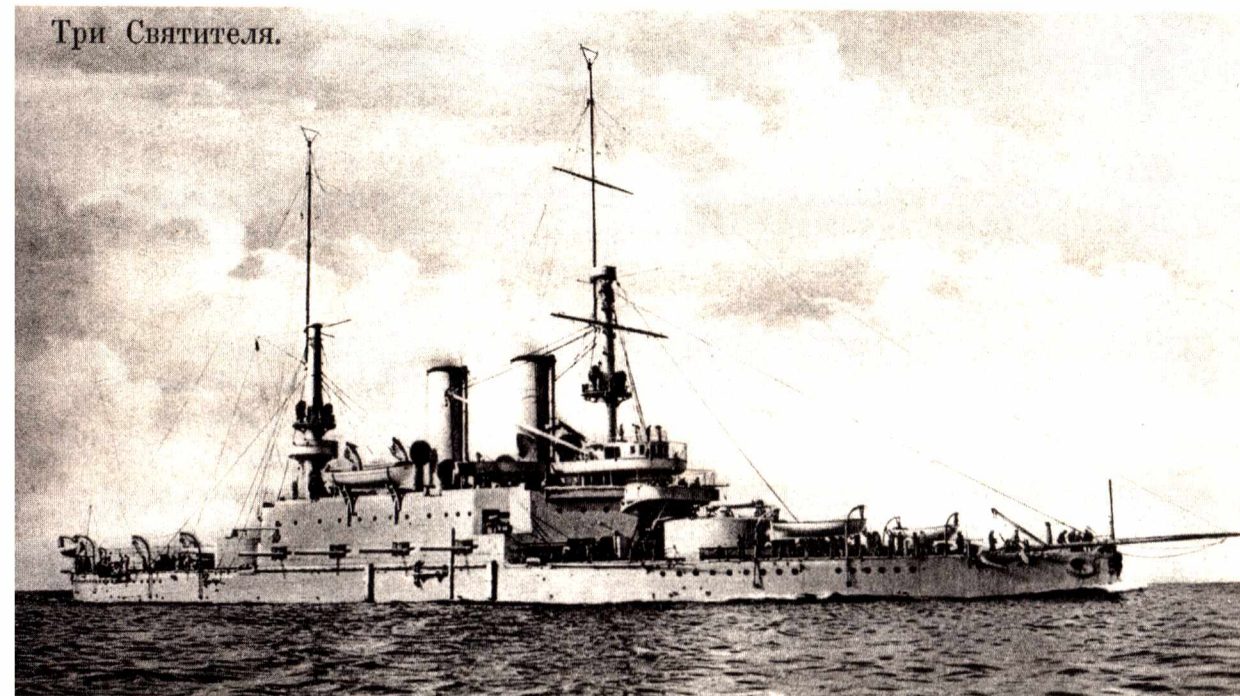
Річковий канонерський човен

«Кубанець», з 4.06.1924 «Красный Кубанець». Закладений у 1886 році в Севастополі, спущений на воду 28.03.1887, озброєний та переданий у розпорядження командування Чорноморського флоту у 1888 році. До серпня 1916 перебував у складі Чорноморського флоту, потім переданий командуванню Дунайської флотилії. У березні 1918 року прибув з річки Дунай до Севастополя, де команду корабля було демобілізовано, а сам він зданий у розпорядження начальника порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами. 17.09.1918 переданий у розпорядження української влади та мав бути перейменований на «Запорожець». У грудні 1918 року захоплений військами Антанти, одразу переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії, 23.08.1920 затоплений білогвардійцями під час евакуації десанту з Таманського півострова. У 1921 році піднятий радянською владою, у 1923–1924 роках здійснено капітальний ремонт корабля. У 1928 році розібраний радянською владою на брухт.

Лінійні кораблі

«Воля», до 16.04.1917 — «Император Александр III», з жовтня 1919 року — «Генерал Алексеев». Закладений 17.10.1911 в Миколаєві, спущений на воду 2.04.1914, озброєний та переданий командуванню флоту 15.06.1917. 30.04.1918 відійшов з Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти та виведений у порт Ізмід у Мармуровому морі. У жовтні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс). У 1936 році переведений до Бреста (Франція), де розібраний на брухт.

«Святой Евстафий». Закладений 10.11.1904 в Миколаєві, спущений на воду 21.10.1906, озброєний та переданий командуванню флоту у 1911 році. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні —

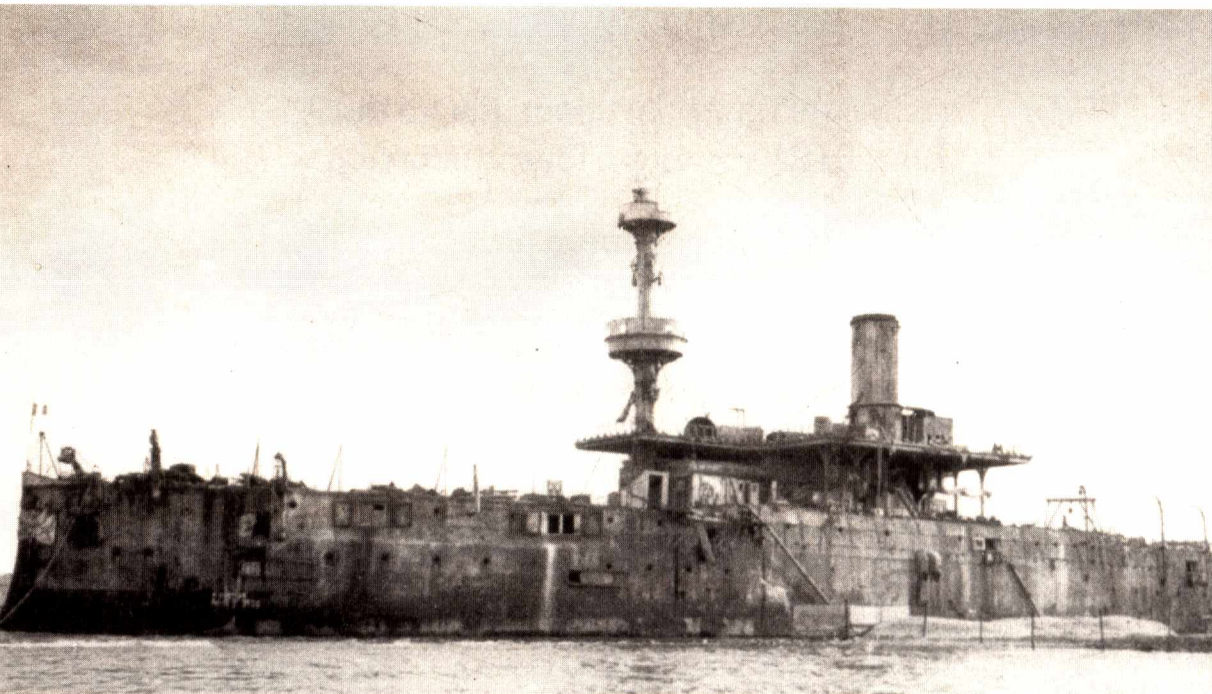

Лінійний корабель «Три Святителя»,
лістівка 1910-х років
(з колекції О. І. Пересадька)

військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі, підірваний англійськими моряками. У 1922 році розібраний на брухт радянською владою.

«Иоанн Златоуст». Закладений 31.10.1904 в Севастополі, спущений на воду 18.04.1906, озброєний та переданий командуванню флоту у 1911 році. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі, підірваний англійськими моряками. У 1923 році розібраний на металобрухт радянською владою.

«Борец за Свободу», до 29.09.1905 — «Князь Потемкин-Таврический», до 31.03.1917 — «Святой Пантелеймон», до 28.04.1917 — «Потемкин-Таврический». Закладений 28.09.1898 в Миколаєві, спущений на воду 13.09.1900, озброєний та переданий командуванню флоту у 1904 році. 14.06.1905 на кораблі почалося легендарне революційне повстання, яке закінчилося інтернуванням корабля 29.06.1905 у Констанці

Рештки лінійного корабля «Георгий Победоносец» під час розбирання на металобрухт, 1930-і роки (листівка з приватного зібрання)

(Румунія). Того ж року повернутий російській владі та перейменований на «Пантелеймон». У 1911 році відбув капітальний ремонт. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі, підірваний англійськими моряками. У 1923 році розібраний на брухт радянською владою.

«**Ростислав**». Закладений 6.05.1895 в Миколаєві, спущений на воду 20.08.1896, озброєний та переданий командуванню флоту у 1899 році. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. У жовтні 1919 року переданий Антантою у розпорядження білогвардійських Збройних сил Півдня Росії. У листопаді 1920 року через неможливість використання затоплений білогвардійцями у Керченській протоці. У 1930 році радянською владою було здійснено частковий підйом озброєння корабля, яке згодом було встановлено на укріпленнях Кримського півострова.

«**Три Святителя**». Закладений 4.09.1891 в Миколаєві, спущений на воду 31.10.1893, озброєний та переданий командуванню флоту у 1895 році. У 1911–1912 роках здійснено капітальний ремонт корабля. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі, підірваний англійськими моряками. У 1923 році розібраний на брухт радянською владою.

«**Георгий Победоносец**». Закладений 23.04.1891 в Севастополі, спущений на воду в 1892 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1896 році. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. У жовтні 1919 року переданий Антантою білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. На кораблі перебував штаб білогвардійського Чорноморського флоту. 14.11.1920 виведений на буксирі білогвардійцями до Костянтинополя (Туреччина). 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«**Синоп**». Закладений 25.01.1884 в Севастополі, спущений на воду 20.05.1887, озброєний та переданий командуванню флоту у 1889 році. У 1910 році здійснено капітальний ремонт корабля. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі, підірваний англійськими моряками. У 1923 році розібраний на брухт радянською владою.

Крейсери

«**Очаков**», до 25.03.1907 — «Очаков», до 31.03.1917 — «Кагул», з жовтня 1919 року — «Генерал Корнилов». Закладений 15.08.1901 в Севастополі, спущений на воду 21.09.1902, озброєний та переданий командуванню флоту у 1905 році. У листопаді 1905 року у Севастополі команда корабля здійснила революційне повстання, згодом придушене владою. У 1913–1914 роках проведено капітальний ремонт корабля. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. У жовтні 1919 року переданий Антантою білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 виведений білогвардійцями до Костянтинополя (Туреччина).

29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс). У 1933 році переведений до Бреста (Франція), де розібраний на брухт.

«*Память Меркурия*», до 25.03.1917 — «Кагул», з 31.12.1922 — «Коминтерн». Закладений 23.08.1901 в Миколаєві, спущений на воду 20.05.1902, озброєний та переданий командуванню флоту у 1905 році. У 1913–1914 роках здійснено капітальний ремонт корабля. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі, підірваний англійськими моряками. У 1921–1923 відбудований та переданий командуванню Робітничо-селянського Чорноморського флоту. У 1930–1931 проведено капітальний ремонт корабля. Брав участь у Другій світовій війні, 2.07.1942 через суттєві руйнування, завдані німецькою авіацією, роззброєний та 10.10.1942 затоплений в усті р. Хопі як хвилелом.

«*Прут*», колишній турецькій крейсер «Меджиде», збудований у 1902–1905 роках у США. У квітні 1915 року підірвався на мінах в районі Одеси та затонув. Незабаром був піднятий, відремонтований, 16.10.1915 переданий у розпорядження російського Чорноморського флоту. У травні 1918 року захоплений у Севастополі німецькими окупаційними військами та потому повернутий турецькому флоту.

Ескадрені міноносці

«*Беспокойный*». Закладений у 1912 році в Миколаєві, спущений на воду 18.10.1913, озброєний та переданий командуванню флоту 16.10.1914. 29.04.1918 відійшов з Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти та виведений у порт Ізмід у Мармуровому морі. У жовтні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«*Гневный*». Закладений у 1912 році в Миколаєві, спущений на воду 18.10.1913, озброєний та переданий командуванню флоту 16.10.1914. 30.04.1918 під час утечі з Севастополя до Новоросійська був обстріляний німецькою артилерією, пошкоджений та змушений викинутися на каміння. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти та у квітні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«*Дерзкий*». Закладений 18.10.1913 в Миколаєві, спущений на воду 2.03.1914, озброєний та переданий командуванню флоту 16.10.1914. З листопада 1917 року брав участь у боротьбі збільшовичених військ з донськими козаками отамана Каледіна та румунами. 30.04.1918 відійшов із Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти та виведений у порт Ізмід у Мармуровому морі. У жовтні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«*Быстрый*», з 5.02.1925 «Фрунзе». Закладений 16.10.1913 в Санкт-Петербурзі, спущений на воду 25.05.1914, озброєний та переданий командуванню флоту 18.04.1915. У травні 1918 року захоплений у Севастополі німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі підірваний англійськими моряками. У 1923–1927 роках відбудований та переданий командуванню Робітничо-селянського Чорноморського флоту. У 1936–1940 роках здійснено капітальний ремонт корабля. Брав участь у Другій світовій війні, зокрема — у захисті Одеси, 21.09.1941 знищений та потоплений авіацією німців у районі Тендерової коси.

«*Поспешный*». Закладений 5.10.1913 в Миколаєві, спущений на воду 2.03.1914, озброєний та переданий командуванню флоту 16.09.1915. 29.04.1918 відійшов із Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 захоплений військами Антанти, у квітні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«*Пылкий*». Закладений 16.10.1913 в Санкт-Петербурзі, спущений на воду 15.07.1914, озброєний та переданий командуванню флоту 31.05.1915. 29.04.1918 відійшов із Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти, у квітні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«*Счастливый*». Закладений 16.10.1913 в Санкт-Петербурзі, спущений на воду 16.03.1914, озброєний та переданий командуванню флоту 18.04.1915. У травні 1918 року був захоплений та роззброєний німцями у Севастополі, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 ро-

ку захоплений військами Антанти та виведений у порт Ізмід у Мармуровому морі. У жовтні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 24.10.1919 затонув під час шторму біля острова Лемнос в Егейському морі.

«Капітан Сакен», до 8.04.1907 «Лейтенант Пуцин». Закладений 3.09.1906 в Миколаєві, спущений на воду у 1906 році, озброєний та переданий командуванню флоту у листопаді 1909 року. З листопада 1917 року брав участь у боротьбі збільшовичених військ з донськими козаками отамана Каледіна. 29.04.1918 відійшов із Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти та виведений у порт Ізмід у Мармуровому морі. У жовтні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«Жаркий». Закладений у 1902 році в Миколаєві, спущений на воду в травні 1904 року, озброєний та переданий командуванню флоту у 1905 році. У 1912–1913 роках здійснено капітальний ремонт корабля. 29.04.1918 відійшов із Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти, у квітні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 виведений білогвардійцями на буксирі до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«Живой». Закладений у 1902 році в Миколаєві, спущений на воду в 1903 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1905 році. У 1912–1913 роках здійснено капітальний ремонт корабля. 29.04.1918 відійшов із Севастополя до Новоросійська, 19.06.1918 повернувся до Севастополя, був роззброєний німцями, а команду інтерновано на суші. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти, у квітні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійських військ до Туреччини, але загинув під час шторму.

«Жуткий». Закладений у 1902 році в Миколаєві, спущений на воду в травні 1904 року, озброєний та переданий командуванню флоту у 1905 році. У 1912 році здійснено капітальний ремонт корабля. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. Наприкінці квітня 1919 року, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі, підірваний англійськими моряками. У 1923 році розібраний на брухт радянською владою.

«Заветный». Закладений 17.01.1901 в Миколаєві, спущений на воду в 1901 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1903 році. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. Наприкінці квітня 1919 року затоплений в районі Севастополя. 12.08.1921 піднятий та згодом зарахований до Робітничо-селянського Чорноморського флоту, у 1923 розібраний на брухт.

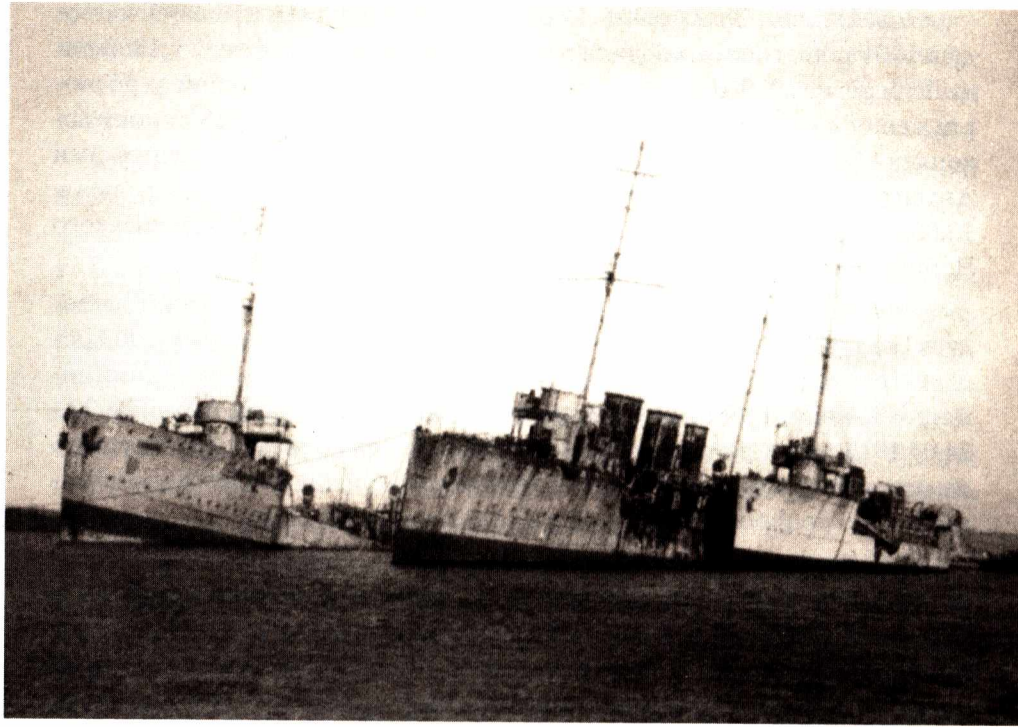
«Завидный». Закладений у 1902 році в Миколаєві, спущений на воду в 1903 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1903 році. У травні 1918 року залишився у Севастополі та був захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі підірваний англійськими моряками. У 1923 році розібраний на брухт радянською владою.

«Звонкий». Закладений 4.01.1904 в Миколаєві, спущений на воду в жовтні 1904 року, озброєний та переданий командуванню флоту у серпні 1905 року. У 1916 році було здійснено капітальний ремонт корабля. У травні 1918 року залишився у Севастополі та був захоплений німецькими окупаційними військами. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти та виведений у порт Ізмід у Мармуровому морі, у квітні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

«Зоркий». Закладений 4.01.1904 в Миколаєві, спущений на воду в жовтні 1904 року, озброєний та переданий командуванню флоту у серпні 1905 року. У 1916 році було проведено капітальний ремонт корабля. У травні 1918 року залишився у Севастополі та був захоплений німецькими окупаційними військами. У грудні 1918 року захоплений військами Антанти та виведений у порт Ізмід у Мармуровому морі, у квітні 1919 року переданий білогвардійським Збройним силам Півдня Росії. 14.11.1920 брав участь в евакуації білогвардійців до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французами у Бізерті (Туніс).

Міноносці

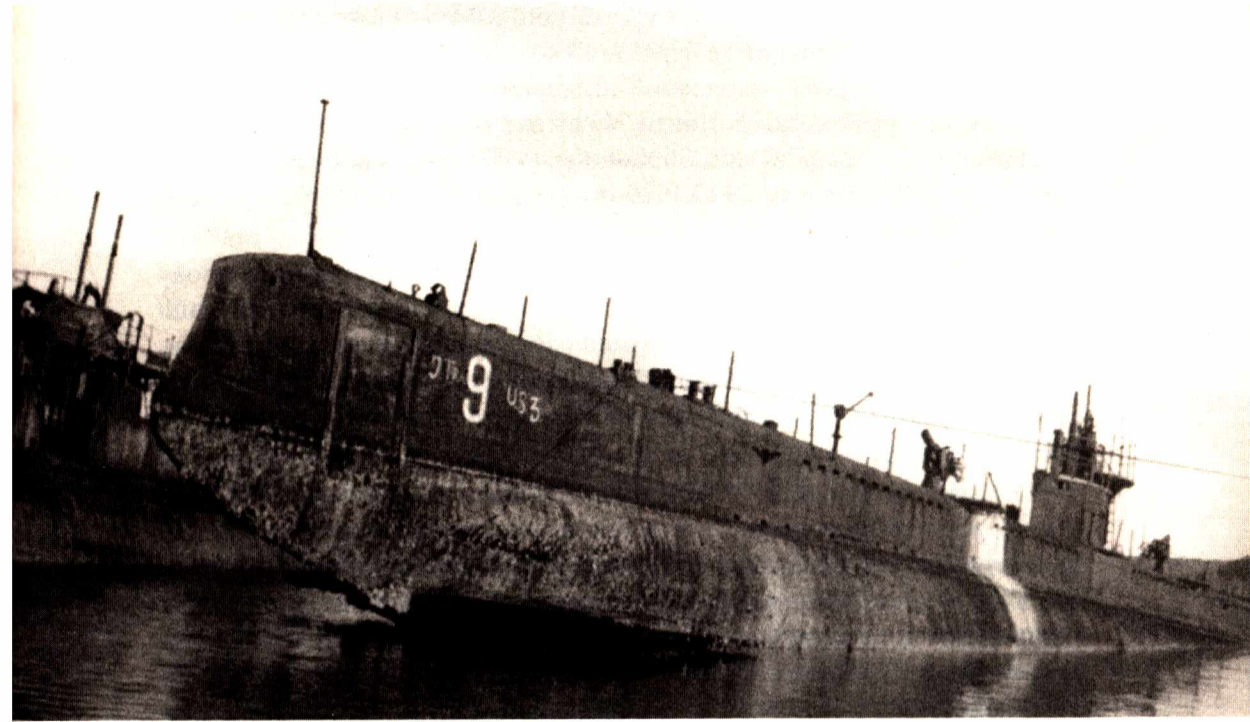
«Свирепый», до 9.03.1902 «Павлин», з 31.12.1922 «Лейтенант Шмидт». Закладений у 1899 році в Санкт-Петербурзі, спущений на воду в 1901 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1902 році. У 1915 році здійснено капітальний ремонт корабля. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними

Есмінці колишнього Чорноморського флоту на приколі у Бізерті,
1930-і роки
(листівка з приватного зібрання)

військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі підірваний англійськими моряками. У 1921–1922 роках проведено капітальний ремонт корабля та передано його у розпорядження Робітничо-селянського Чорноморського флоту. У 1927 розібраний на брухт радянською владою.

«*Строгий*», до 9.03.1902 «Лебедь», з 31.12.1922 «Марти». Закладений в 1899 році в Санкт-Петербурзі, спущений на воду в 1901 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1902 році. У 1909 році здійснено капітальний ремонт корабля. У березні 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника Севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами та неможливість використовувати у морі підірваний англійськими моряками. У 1921–1923 роках здійснено капітальний ремонт корабля та передано його у розпорядження Робітничо-селянського Чорноморського флоту. У 1929 розібраний на брухт радянською владою.

Підводний човен «Утка» догниває під африканським сонцем,
Туніс, 1930-і роки
(листівка з приватного зібрання)

Підводні човни

А. Г. 21, з 3.02.1931 «Металлист (№16)», з 15.09.1934 А-5. Закладений у 1917 році у США, у розібраному стані перевезений до Миколаєва, де в 1918 році зібраний. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами, затоплений моряками Антанти в районі Севастополя. У травні 1928 року піднятий та після капітального ремонту переданий на озброєння Робітничо-селянському Чорноморському флоту. У 1936–1938 роках проведено капітальний ремонт човна. Брав участь у Другій світовій війні, 6.03.1945 був нагороджений орденом Червоного Прапора. У 1947 році зданий на брухт.

А. Г. 22. Закладений у 1917 році у США, у розібраному стані перевезений до Миколаєва, де у 1919 році (за часів владарювання білогвардійців) зібраний. Перебував у складі білогвардійського Чорноморського флоту, 14.11.1920 евакуйований до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французьким урядом у Бізерті (Туніс).

«**Буревістник**». Закладений у 1915 році в Миколаєві, спущений на воду 24.09.1916, озброєний та переданий командуванню флоту у 1917 році. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. У квітні 1919 року переданий у розпорядження білогвардійських Збройних сил Півдня Росії. 14.11.1920 евакуювався до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французьким урядом у Бізерті (Туніс).

«**Гагара**». Закладений у 1915 році у Миколаєві, спущений на воду 24.09.1916, озброєний та переданий командуванню флоту у 1917 році. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Утка**». Закладений у 1915 році в Миколаєві, спущений на воду у 1916 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1917 році. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. У квітні 1919 року переданий у розпорядження білогвардійських Збройних сил Півдня Росії. 14.11.1920 евакуювався до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французьким урядом у Бізерті (Туніс).

«**Нерпа**», з 31.12.1922 «Политрук» (№11). Закладений у 1911 році в Миколаєві, спущений на воду 19.10.1913, озброєний та переданий командуванню флоту 26.02.1915. З 1917 року перебував на капітальному ремонті у Миколаєві. У листопаді 1920 року включений до складу Робітничо-селянського флоту. У 1925–1926 роках проведено капітальний ремонт підводного човна. У 1931 році зданий на брухт.

«**Тюлень**». Закладений у 1911 році в Миколаєві, спущений на воду 19.10.1913, озброєний та переданий командуванню флоту 26.02.1915. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. У квітні 1919 року переданий у розпорядження білогвардійських Збройних сил Півдня Росії. 14.11.1920 евакуювався до Туреччини, 29.12.1920 інтернований французьким урядом у Бізерті (Туніс).

«**Краб**». Закладений у 1910 році в Миколаєві, спущений на воду 19.08.1912, озброєний та переданий командуванню флоту 25.06.1915. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Кашалот**». Закладений в 1913 році в Миколаєві, спущений на воду у 1915 році, озброєний та переданий командуванню флоту 13.05.1916. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами,

у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919, через загрозу захоплення Криму радянськими військами, затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Кит**». Закладений у 1913 році у Миколаєві, спущений на воду в 1915 році, озброєний та переданий командуванню флоту 9.09.1915. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Нарвал**». Закладений у 1913 році у Миколаєві, спущений на воду в 1915 році, озброєний та переданий командуванню флоту 23.08.1915. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Карась**». Закладений у 1906 році в Німеччині, спущений на воду в 1907 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1907 році. У 1915 році здійснено капітальний ремонт підводного човна. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Карп**». Закладений у 1906 році в Німеччині, спущений на воду в 1907 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1907 році. У 1914–1915 роках проведено капітальний ремонт підводного човна. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Лосось**». Закладений у 1904 році в Санкт-Петербурзі, спущений на воду в 1907 році, озброєний та переданий командуванню флоту у серпні 1907 року. У 1912–1913 роках здійснено капітальний ремонт підводного човна. У лютому 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«**Судак**». Закладений у 1907 році в Санкт-Петербурзі, спущений на воду в 1907 році, озброєний та переданий командуванню флоту у 1907 році. У 1912–1913 роках проведено капітальний ремонт підводного човна. У лютому 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений

німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«Налим». Закладений у 1904 році в Санкт-Петербурзі, у 1904 році перевезений залізницею на Далекий Схід, восени 1914 року — з Владивостока до Севастополя. У лютому 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

«Скат». Закладений у 1904 році у Санкт-Петербурзі, у 1904 році перевезений залізницею на Далекий Схід, восени 1914 року — з Владивостока до Севастополя. У лютому 1918 року через демобілізацію команди зданий у розпорядження начальника севастопольського порту. У травні 1918 року захоплений німецькими окупаційними військами, у грудні — військами Антанти. 22–24.04.1919 через загрозу захоплення Криму радянськими військами затоплений морями Антанти в районі Севастополя.

Ліпень '10

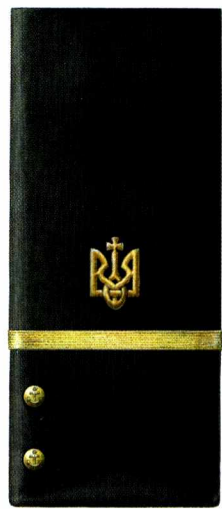
Морський інженер, капітан 2 рангу на будівництві нового лінійного корабля у Миколаєві, перша пол. 1918 року

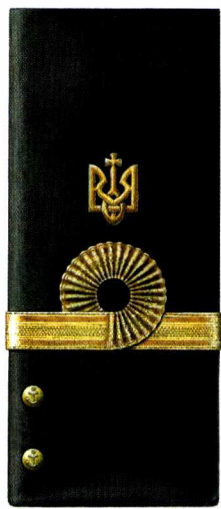
Мічман команди панцирного потяга
«Чорноморець»,
Станіславів, осінь 1920 року

Ад'ютан, лейтенант флоту, з погонами,
запровадженими 15 липня 1918 року,
Одеса, друга пол. 1918 року

Прапорщик

Підпоручик

Мічман

Лейтенант

Старший лейтенант

Капітан 2 рангу

Капітан 1 рангу

Адмірал

Знаки розрізнення на рукавах, які використовувалися в Українському флоті у першій пол. 1918 року
До 15 липня 1918 року (часу видання закону про нову уніформу) в Українському флоті використовувалися галунні знаки розрізнення, які нашивалися навколо нижнього краю рукава кітеля, тужурки, або пальта:

- Прапорщики по адміралтейству — вузький галун.
- Підпоручики по адміралтейству — широкий галун із завитком.
- Мічмани та поручики по адміралтейству — широкий галун із завитком та вузький під ним без завитка.
- Лейтенанти та штабс-капітани по адміралтейству — широкий галун із завитком та два вузьких під ним без завитка.
- Старші лейтенанти та капітани по адмірал-

- тейству — широкий галун із завитком та три вузьких під ним без завитка.
- Капітани 2-ї ранги та підполковники по адміралтейству — широкий галун із завитком та широкий під ним без завитка.
- Капітани 1-ї ранги та полковники — широкий галун із завитком та два широких під ним без завитка.
- Адмірали та генерали по адміралтейству — широкий галун із завитком та три широких під ним без завитка.

Над знаками розрізнення офіцерів флоту нашивалися тризубці з хрестиками, а адмірали мали тризубці з хрестиками та якорем. Ширина вузького галуна — 1/4 дюйма, або 1,1 см. Ширина широкого галуна — 3/4 дюйма, або 3,3 см.

Мічман

Лейтенант

Старший лейтенант

Капітан 2 рангу

Капітан 1 рангу

Контр-адмірал

Віце-адмірал

Адмірал

Знаки розрізнення на погонах, запроваджені 15 липня 1918 року

Замість нарукавних нашивок, що позначували ранги, запроваджувалися погони. Одночасне використання нарукавних нашивок та погонів заборонялося. Погони були загальновійськового зразка (тобто — витягнуті та закруглені на верхньому кінці). Знаки розрізнення на них позначалися таким чином:

- Мічмани та хорунжі по адміралтейству мали широкий галун.
- Лейтенанти та значкові по адміралтейству — широкий галун та вузький під ним.
- Старші лейтенанти та сотники по адміралтейству — широкий галун та два вузькі під ним.
- Капітани 2 рангу та військові старшини по адміралтейству — два широкі галуни.
- Капітани 1 рангу та полковники — три широкі галуни.

- Контр-адмірали та генеральні хорунжі по адміралтейству — широкий галун та вузький над ним у вигляді хвилі.
- Віце-адмірали та генеральні значкові по адміралтейству — широкий галун та два вузькі над ним у вигляді хвилі.
- Адмірали та генеральні бунчужні по адміралтейству — широкий галун та три вузькі над них у вигляді хвилі.

Окрім того, офіцери флоту носили на погонах над знаками розрізнення якорі, а адмірали — тризуб з хрестиком та якорем.

Мічман

Лейтенант

Старший лейтенант

Капітан 2 рангу

Капітан 1 рангу

Контр-адмірал

Віце-адмірал

Адмірал

Знаки розрізнення на погонах, запроваджені 15 липня 1918 року

Замість нарукавних нашивок, що позначували ранги, запроваджувалися погони. Одночасне використання нарукавних нашивок та погонів заборонялося. Погони були загальновійськового зразка (тобто — витягнуті та закруглені на верхньому кінці). Знаки розрізнення на них позначалися таким чином:

- Мічмани та хорунжі по адміралтейству мали широкий галун.
- Лейтенанти та значкові по адміралтейству — широкий галун та вузький під ним.
- Старші лейтенанти та сотники по адміралтейству — широкий галун та два вузькі під ним.
- Капітани 2 рангу та військові старшини по адміралтейству — два широкі галуни.
- Капітани 1 рангу та полковники — три широкі галуни.

- Контр-адмірالی та генеральні хорунжі по адміралтейству — широкий галун та вузький над ним у вигляді хвилі.
- Віце-адмірالی та генеральні значкові по адміралтейству — широкий галун та два вузькі над ним у вигляді хвилі.
- Адмірالی та генеральні бунчужні по адміралтейству — широкий галун та три вузькі над них у вигляді хвилі.

Окрім того, офіцери флоту носили на погонах над знаками розрізнення якорі, а адмірالی — тризуб з хрестиком та якорем.

ДОДАТОК №3

*Український табір в м. Каліш.**

Спис

Старшин бронепотягу «Чорноморець».

Порядок в черзі	Ранг і старшинство в ним	Прізвище	Ім'я і по батькові	Місце народження	Рік, місяць і день народження	Примітка
1.	Лейтенант 6/І 1917	Сокальщук	Микола Фотієвич	м. Старо-Константинов Волинської губер.	25/VIII 1896	
2.	Лейтенант 7/VIII 1917	Щербак	Микола Карлович	м. Катеринослав	3/ VII 1893	
3.	Лейтенант 1/X 1917р	Верцінський	Іван Іванович	м. Кременчук Полтавщина	26/IX 1898	
4.	Мічман 1917р	Осканів	Яков Христороровіч	м. Новоросійськ	20/VIII 1898	
5.	Мічман 1/VIII 1917р	Літвіненко	Володимир Хведоров	м. Чортomlaк Катеринославщина	13/VII 1898	
6.	Мічман	Кіслів	Іван Кузьміч	м. Одеса Херсонщина		
7.	Мічман XII 1916р	Богацькій	Михайло Васильєв.	м. Переяслав Полтавщина	22/XI 1899	
8.	Мічман 1/IX 1916	Сербін	Хведір Макарович	с. Новоспасівка Катеринославщина	1893	
9.	Ранговий по адміралтейству 1/VI 1917	Будоматті	Михайло Георгієвич	м. Єлісаветград Херсонщина	9/IX 1899	
10.	Ранговий 21/V 1917 р.	Чібіс	Грицько Семенов.	с. Гречкі Черкаськ. повіта. Київщина	1894	
11.	Лікарська Поміщиця	Богацькая	Надія Лонгвіновна	м. Київ	1894	
12.	Сестра жалібниця	Сокальщук	Петронелія Феліксівна	м. Хотін Бессарабія	22/VI 1896	

Ч. 731 9 Березня 1921 р.

К-р бронепотягу «Чорноморець» Лейтенант Сокальщук (підпис)

Ад'ютант Мічман Осканів (підпис)¹⁰⁰

* — документ публікується мовою оригіналу — прим. Я. Т.

ДОДАТОК №4

Збірний Морський курінь *
у таборі Каліш станом на 9 квітня 1921 року

Богацький Михайло, мічман	Зінченко Кость, морець
Будолатті Михайло, ранговий	Іващенко Яким, боцман
Вершинський Іван, лейтенант	Ісаченко Олекса, морець
Кісілів Іван, мічман	Іщенко Сергій, боцман
Літвіненко Володимир, мічман	Іваненко Володимир, морець
Осканів Яків, мічман	Кантор Макар, морський підстаршина
Сербін Хведір, мічман	Кобилінський Віталій, морець
Сокальчук Микла, лейтенант	Колесник Роман, морець
Чиби́с Юрко, ранговий	Колесник Трофим, морець
Щербак Микола, лейтенант	Коновалів Йосип, морський підстаршина
Авдіїв Дмитро, морець	Кононець Семен, морський підстаршина
Андрущенко Василь, боцман	Корнієв Кость, морський підстаршина
Батура Микола, морський підстаршина	Короїд Андрій, морський підстаршина
Біліменко Василь, морець	Короїд Іван, морський підстаршина
Березняк Степан, морський підстаршина	Кішкін Віктор, морець
Білодід Митрофан, морський підстаршина	Косінський Зінько, боцман
Бельдіїв Дорофей, морський підстаршина	Кузнеців Афірікан, боцман
Бібік Мусій, боцман	Костина Степан, боцман
Березовський Франц, морець	Кіріченко Іван, морський підстаршина
Білий Олександр, молодший писар	Лозовий Дмитро, кондуктор
Власенко Микола, морський підстаршина	Лугавець Дмитро, морець
Галета Павло, морець	Маглісна Василь, морець
Гец Савелій, боцман	Момонтів Василь, боцман
Гетьманців Герасим, морський підстаршина	Марущенко Юхим, боцман
Гординський Микола, морець	Макаревич Дмитро, морець
Демін Прокофій, морець	Мартинюк Андрій, морець
Дзержинській Микола, боцман	Матюшенко Олександр, морський підстаршина
Досужий Антін, морський підстаршина	Мирончак Захарій, боцман
Ещенко Михайло, морець	Моторний Микола, морець

* — документ публікується мовою оригіналу — прим. Я. Т.

Макарів Олександр, боцман	Свіріденко Кость, морець
Макогін Грицько, боцман	Смаглієнко Євген, писар
Мельничкін Микола, морець	Севрюк Олекса, морський підстаршина
Масенко Гаврило, молодший писар	Станіцький Антін, юнак
Назаренко Олександр, морець	Тимченко Антін, морець
Нечаїв Андрій, морець	Тіцтанік Едуард, боцман
Павлушинський Євген, підстаршина	Фесак Мусій, морець
Перепелиця Петро, морець	Черкасеви́ч Олександр, старший писар
Пилипенко Кость, морець	Шварак Кирило, морський підстаршина
Поломарь Степан, морець	Шемчук Іван, морець
Плутулевич Станіслав, морець	Шелляч Грицько, морський підстаршина
Проваливський Владіслав, юнак	Шуба Іван, старший писар
Рубан Микола, юнак	Яворський Володимир, боцман ¹¹¹ .
Родовниченко Хведір, морець	
Селіванів Василь, морський підстаршина	

ПОСИЛАННЯ

1. Русские генералы в войнах с Наполеоновской Францией в 1812–1815 гг. Подробная роспись имен, наград и биографий//Российский Архив. — Москва, 1996. — т.6. — С.431–432.
2. Полководцы, военачальники и военные деятели России в «Военной энциклопедии» Сытина. — СПб, 1997. — т.3. — С.133.
3. Модзалевский В. Л. Малороссийский Родословник. — Киев, 1908. — т.1. — С.249–250; Морской кадетский корпус, краткий исторический очерк. — СПб, 1901. — С.99–100.
4. Модзалевский В. Л. Малороссийский Родословник. — Киев, 1908. — т.1. — С.253–254.
5. Модзалевский В. Л. Малороссийский Родословник. — Киев, 1908. — т.1. — С.300–301; Морской кадетский корпус, краткий исторический очерк. — СПб, 1901. — С.108.
6. Полководцы, военачальники и военные деятели России в «Военной энциклопедии» Сытина. — СПб, 1995. — т.1. — С.129–130.
7. Григорович И. К. «Воспоминания бывшего морского министра». — Москва, 1990–1991; Залесский К. А., Кто был кто в Первой мировой войне. — Москва, 2003. — С.174–176; Полководцы, военачальники и военные деятели России в «Военной энциклопедии» Сытина. — СПб, 1996. — т.2. — С.72.
8. Михайлик М. Український національний рух в Криму в 1917 році// Літопис Червоної Калини. — Львів, 1932. — ч.7–8. — С.24.
9. Михайлик М. Український національний рух в Криму в 1917 році// Літопис Червоної Калини. — Львів, 1932. — ч.7–8. — С.25.
10. Шрамченко С. Рідкий Ювілей//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1937. — ч.9. — С.7.
11. Неклієвич М. На українській чорноморській флоті 20 років тому// Літопис Червоної Калини. — Львів, 1938. — ч.4. — С.4.
12. Христич Я. Українська революція в Чорноморській військовій флоті (спогад учасника)//Військово-історичний альманах. — Київ, 2003. — ч.2(7). — С.145.
13. Неклієвич М. На українській чорноморській флоті 20 років тому// Літопис Червоної Калини. — Львів, 1938. — ч.4. — С.4.
14. Христич Я. Українська революція в Чорноморській військовій флоті (спогад учасника)//Військово-історичний альманах. — Київ, 2003. — ч.2(7). — С.145.
15. Боевая летопись военно-морского флота, 1917–1941. — Москва, 1993. — С.171.
16. Шрамченко С. Повстання Центральних Установ Українського Морського Відомства у 1917 році//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1938. — № 1. — С. 10.
17. Кривошеев А. Октябрь на Юге // Гражданская война: материалы. — Москва, 1923. — Т. 2. — С. 101.
18. Одесские новости, 9 (22) января 1918 года, №10612.
19. Одесские новости, 24 января (6 февраля) 1918 года, №10621.
20. Одесские новости, 20 января (2 февраля) 1918 года, №10618.
21. Одесские новости, 23 января (5 февраля) 1918 года, №10620.
22. Одесские новости, 30 января (12 февраля) 1918 года, №10626.
23. Христич Я. Українська революція в Чорноморській військовій флоті (спогад учасника)//Військово-історичний альманах. — Київ, 2003. — ч.2(7). — С.152–157.
24. Корабли и вспомогательные суда советского военно-морского флота (1917–1927 гг.), Москва, 1981, С.255–260; Боевая летопись военно-морского флота, 1917–1941. — Москва, 1993. — С.179–181.
25. Одесские новости, 20 (7) марта 1918 года, №10652.
26. Одесские новости, 20 (7) марта 1918 года, №10652; 22 (9) марта 1918 года, №10654.
27. Одесские новости, 22 (9) марта 1918 года, №10654.
28. Шрамченко С. Закон про державну українську флоту та його виконавці//За Державність. — Каліш, 1935. — № 5. — С. 124–125.
29. Шрамченко С. Закон про державну українську флоту та його виконавці//За Державність. — Каліш, 1935. — № 5. — С. 124–125.
30. Одесские новости, 26 (13) марта 1918 года, №10657.
31. Одесский листок, 9 мая (26 апреля) 1918 года, №89.
32. Одесский листок, 9 июля (26 июня) 1918 года, №137; 24 (11) июля 1918 года, №149.
33. Шрамченко С. Піднесення Українського прапора в Чорноморській Флотії//За Державність. — Каліш, 1930. — № 2. — С. 120–121.
34. Одесский листок, 9 мая (26 апреля) 1918 года, №80.
35. Одесский листок, 9 мая (26 апреля) 1918 года, №80; Волянь, 6 июня 1918, №113.
36. Одесский листок, 22 (9) мая 1918 года, №98; Одесские новости, 30 (17) мая 1918 года, №10706.
37. Волянь, 6 июня 1918, №113.
38. Ковалев Е. А. Короли подплава в море червонных валетов. — Москва, 2006. — С.52.

39. Одесский листок, 4 июля (21 июня) 1918 года, №133; 5 июля (22 июня) 1918 года, №134.
40. Одесский листок, 8 мая (25 апреля) 1918 года, №88.
41. Одесские новости, 30 (17) мая 1918 года, №10706.
42. ЦДАВОУ. — Ф.2203. — Оп.1. — Спр.8.
43. Шрамченко С. Закон про державну українську флоту та його виконавці//За Державність. — Каліш, 1935. — № 5. — С. 128.
44. Одесский листок, 9 июля (26 июня) 1918 года, №137.
45. Там само. — С. 131.
46. Там само. — С. 129.
47. Туманов Я. К. Одесса в 1918–19 гг.//Морские записки. — Нью-Йорк, 1965. — т.59. — С.66–67.
48. Там само. — С.72.
49. Там само. — С.80.
50. Ковалев Е. А. Короли подплава в море червонных валетов. — Москва, 2006. — С.52.
51. Кадесников Н. З. Краткий очерк белой борьбы под Андреевским флагом... — Москва, 1993. — С.17.
52. Шрамченко С. Українська військово-морська політика на Кримі у 1917–1918 рр.//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1932. — № 5. — с. 11–12.
53. Шрамченко С. Нарис подій в Українській Чорноморській флоті в р.р. 1918–1920//Табор. — Варшава, 1928. — № 12. — с. 74.
54. Бобков А. К истории Морского министерства Крымского Краевого правительства (1918 г.)//Military Крым. — Симферополь, 2010. — №13. — С.25–26.
55. Ковалев Е. А. Короли подплава в море червонных валетов. — Москва, 2006. — С.52.
56. ЦДАВОУ. — Ф.1078. — Оп.2. — Спр.5. — С.19–20.
57. ЦДАВОУ. — Ф.1075. — Оп.2. — Спр.36. — С.18.
58. ЦДАВОУ. — Ф.1078. — Оп.5. — Спр.2. — С.6.
59. Шрамченко С. Українські військово-морські школи 1918–1920 рр.//Табор. — Варшава. — Ч.15. — С.81.
60. ЦДАВОУ. — Ф.1078. — Оп.2. — Спр.8. — С.110–112 (19.04.1920); Ф.1075. — Оп.2. — Спр.41. — С.2 (4.08.1920); Ф.1075. — Оп.2. — Спр.137. — С.2-зв.
61. ЦДАВОУ. — Ф.1075. — Оп.2. — Спр.557. — С.207–208.
62. ЦДАВОУ. — Ф.1075. — Оп.2. — Спр.482. — С.51–53.
63. Шрамченко С. Рідкий Ювілей//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1937. — Ч.9. — С.7.
64. ЦДАВОУ. — Ф.3172. — Оп.3. — Спр.3. — С.1–3.
65. ЦДАВОУ. — Ф.3172. — Оп.3. — Спр.3. — С.7.
66. ЦДАВОУ. — Ф.2333. — Оп.1. — Спр.1. — С.65–67.
67. ЦДАВОУ. — Ф.2333. — Оп.1. — Спр.1. — С.77; Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти»//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1934. — Ч.2. — С.3.

68. ЦДАВОУ. — Ф.2333. — Оп.1. — Спр.1. — С.76–80.
69. Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти»//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1934. — Ч.2. — С.4.
70. ЦДАВОУ. — Ф.2188. — Оп.2. — Спр.6. — С.8.
71. ЦДАВОУ. — Ф. 1075. — Оп.2. — Спр.812. — С.155–157.
72. Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти»//Літопис Червоної Калини, Львів, 1934, ч.2, С.3–5; Український Морський Міністр Старший Лейтенант флоту М. І. Білінський//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1932. — Ч.9. — С.17–20.
73. Корабли и вспомогательные суда советского военно-морского флота (1917–1927 гг.). — Москва, 1981. — С.422–423.
74. Боевая летопись военно-морского флота, 1917–1941. — Москва, 1993. — С.246.
75. Боевая летопись военно-морского флота, 1917–1941. — Москва, 1993. — С.248–249.
76. ЦДАВОУ. — Ф.3681. — Оп.1. — Спр.1. — С.2–3.
77. Мозаревский К., рукопись. — Болгария, 1925//ГАРФ. — Ф.5881. — Оп.2. — Д.511. — С.78–81.
78. Українсько-московська війна 1920 року. — Варшава, 1933. — ч.1. — С.160.
79. ЦДАВОУ. — Ф.3681. — Оп.1. — Спр.1. — С.8; Спр.2. — С.2; Ф.3364. — Оп.1. — Спр.1. — С.68.
80. ЦДАВОУ. — Ф.3681. — Оп.1. — Спр.1. — С.6-зв, 11, 17-зв.
81. ЦДАВОУ. — Ф.3364. — Оп.1. — Спр.1 — С.1–2.
82. ЦДАВОУ. — Ф.3364. — Оп.1. — Спр.1. — С.117.
83. ЦДАВОУ. — Ф.2257. — Оп.1. — Спр.9. — С.11-зв-12.
84. ЦДАВОУ. — Ф.1078. — Оп.2. — Спр.840. — С.2–4.
85. Доценко В. Д. Русский морской мундир, 1696–1917. — Санкт-Петербург, 1994. — С.142.
86. ЦДАВОУ. — Ф.2203. — Оп.1. — Спр.3-г. — С.100.
87. ЦДАВОУ. — Ф.2203. — Оп.1. — Спр.3-г. — С.98-зв.
88. Одесский листок, 7 июля (24 июня) 1918 года, №136.
89. Український Морський Міністр Старший Лейтенант флоту М. І. Білінський//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1932. — ч.9. — С.19.
90. Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти»//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1934. — ч.2. — С.3; Шрамченко С. Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917–20//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1936. — ч.4. — С.2.
91. Петренко І. Дещо з історії «1-го Гуцульського полку морської піхоти»//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1934. — ч.2. — С.3.
92. Савич І. Гуцульський полк морської піхоти в Армії УНР//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1932. — ч.4. — С.15.
93. Антоненко-Давидович Борис, На шляхах і роздоріжжях. — Київ, 1999. — С.65–66.

94. Шрамченко С. Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917–20//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1936. —ч.4. — С.2.
95. ЦДАВОУ. — Ф.3172. — Оп.3. — Спр.3. — С.18-зв.
96. Українська Морська піхота в рр. 1917/1920//Літопис Червоної Калини. — Львів, 1934. — ч.11. — С.15.
97. ЦДАВОУ. — Ф.3681. — Оп.1. — Спр.1. — С.2–3.
98. Шрамченко С. Український Морський Генеральний Штаб в рр. 1917–1921//Табор. — Варшава. — ч.16. — С.91–92.
99. Шрамченко С. Український Головний Морський штаб у 1917/21 рр.//Табор. — ч.18. — С.47–48.
100. ЦДАВОУ. — С.43.
101. Витяг з документу, ЦДАВОУ. — Ф.2257. — Оп.1. — Спр.9. — С.11-зв-12.

ТОВ «ТЕМПОРА»

Київ

01030, Київ, вул. Богдана Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40, e-mail: tempora@ukr.net
www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК, № 2406 від 13.01.2006

ФОТОГРАФІЇ З ЖИТТЯ СВЯТОСЛАВА ШРАМЧЕНКА У 1940-і РОКИ*

Видавництво та автор висловлюють подяку Марійці Климчак з Українського національного музею Чикаго, США та Оксані Радиш з Української вільної академії наук у США за наданий ілюстративний матеріал.

Науково-популярне видання

Серія «MILITARIA UCRAINICA»

Тинченко Ярослав Юрійович

Військово-морські сили України

1917–1921

Художники — *Б. Піргач, Т. Штик*

Редактор — *Л. Марченко*

Коректор — *В. Олексієнко*

Комп'ютерна верстка та макет — *Ю. Жарков*

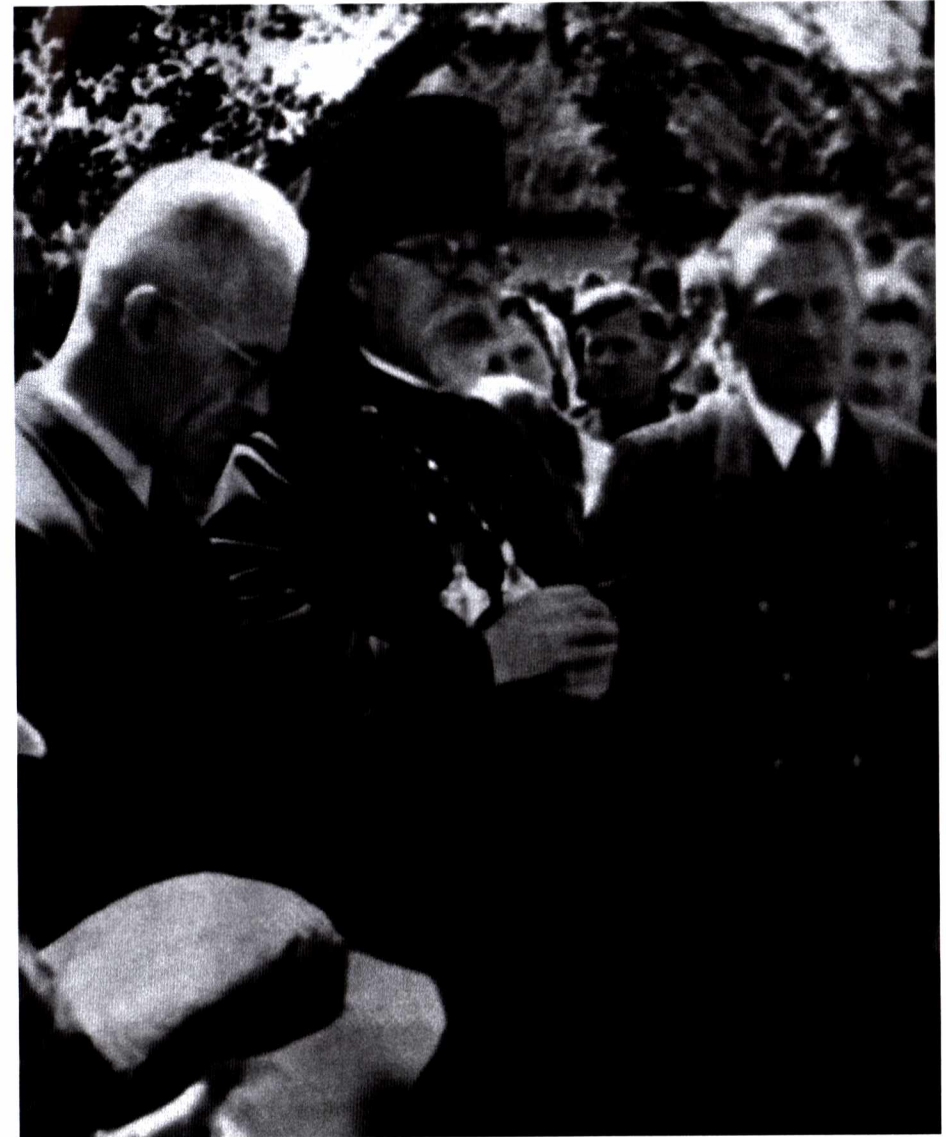
Підписано до друку 22.02.12. Формат 70x100^{1/16}

Умовн.-друк. арк. 9,56. Обл.-вид. арк. 8,26.

Папір офсетний. Гарнітура Ворнок.

Друк офсетний. Наклад 2000. Зам. №12-078.

Віддруковано в ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»
02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8, тел./факс: (044) 503-00-45.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
ДК №2715 від 07.12.2006 р.

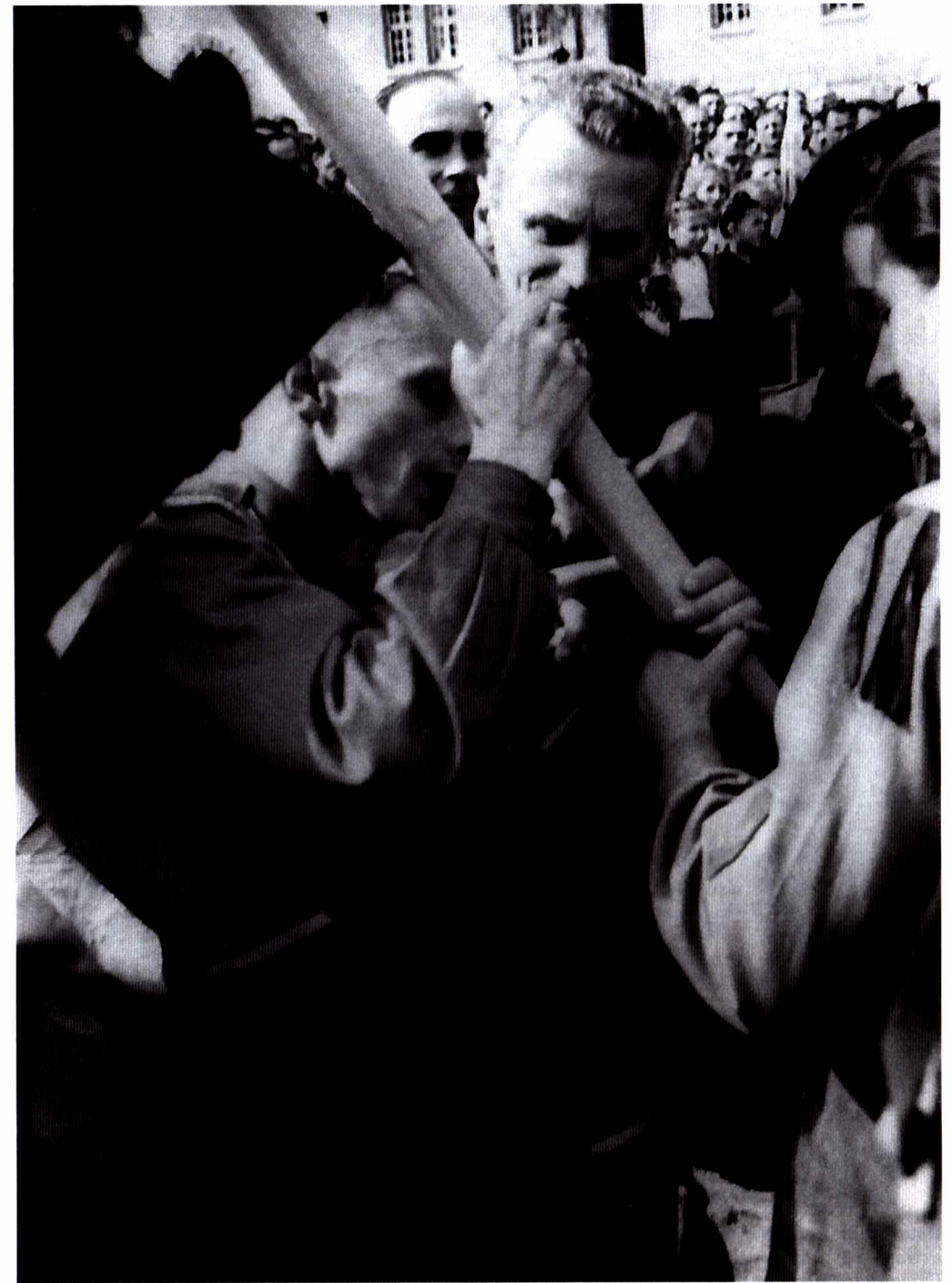

«Холмщина. Село Серебрише.

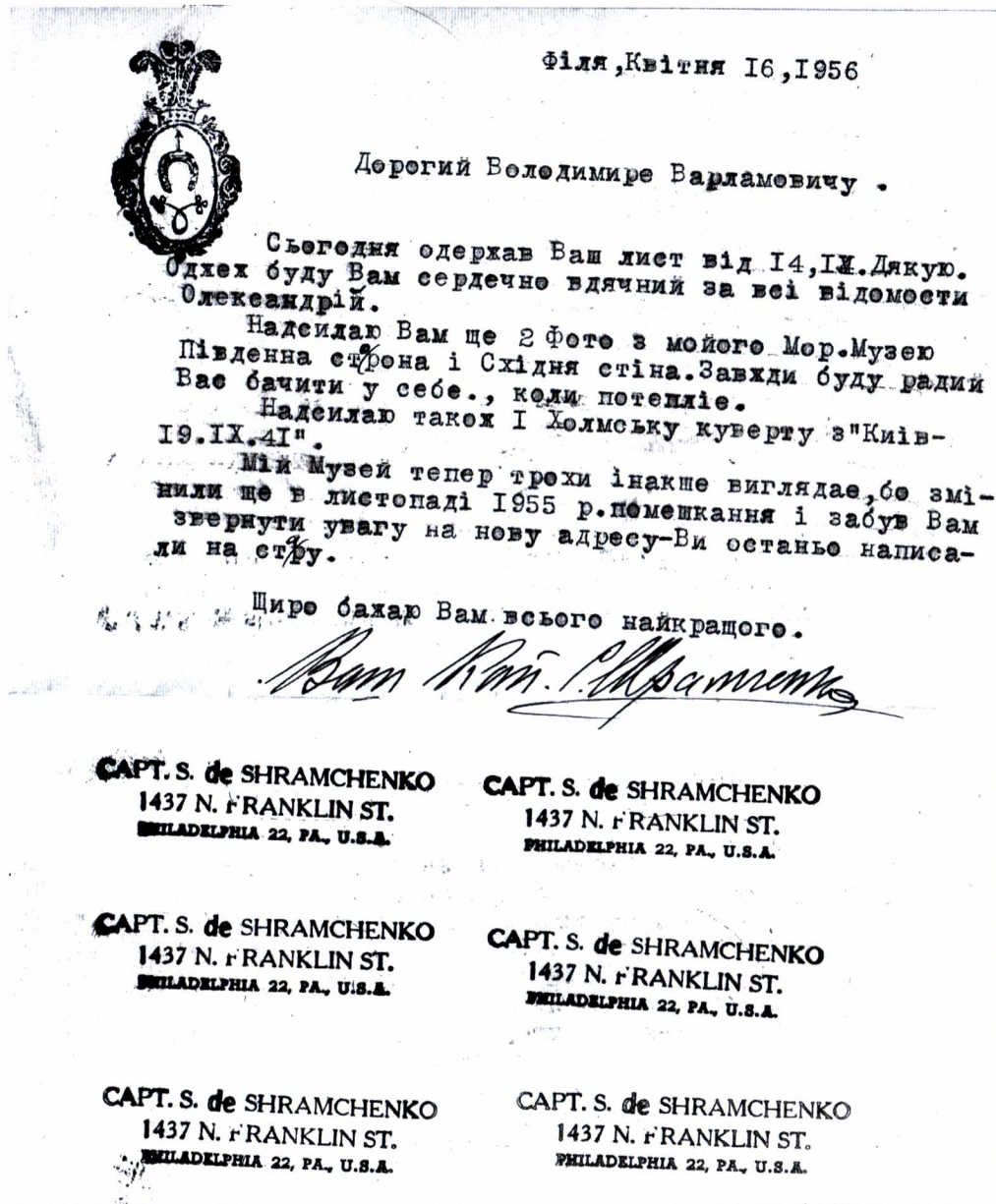
27.VI.1943 р. Архієпископ Іларіон приймає хліб-сіль. Від нього направио кап.-лейт. Шрамченко — голова Холмщини, а на ліво самоурядовий інспектор І. М. Крамаренко.» (Підпис на звороті.)
(З фондів Української вільної академії наук у США)

«Посвячення прапору пластунів (1947 р.).
В білих штанах Кап. Шрамченко.» (Підпис на звороті.)
(З фондів Української вільної академії наук у США)

«Посвячення прапору пластунів (1947 р.).
Кап. Шрамченко вбиває цвях на прапор.» (Підпис на звороті.)
(З фондів Української вільної академії наук у США)

Один з останніх листів Святослава Шрамченка, в якому він описує свій домашній музей.
(З фондів Української вільної академії наук у США)

Святослав Шрамченко біля своєї приватної колекції.

На стіні — прапор Військово-морського флоту Української Держави, який у 1918 році знаходився у кабінеті заступника військового міністра з морських справ. Поруч — офіцерський морський кортик С. Шрамченка, фотографії, мальовані види та стрічки до безкозирок моряків Військово-морського флоту України та Чорноморського флоту Російської імперії.
(З фондів Української вільної академії наук у США)

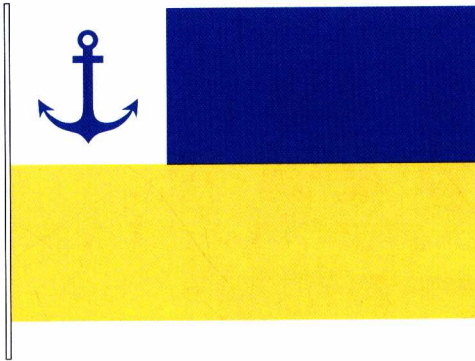
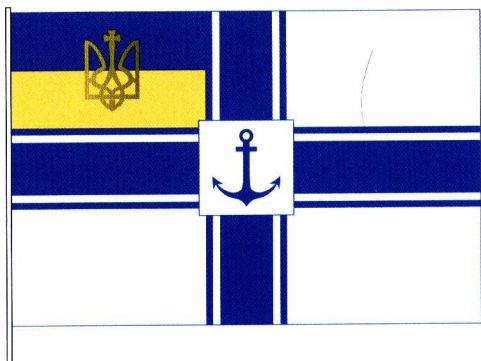

«Частина Адмін. Теат' у таборі (IRO).

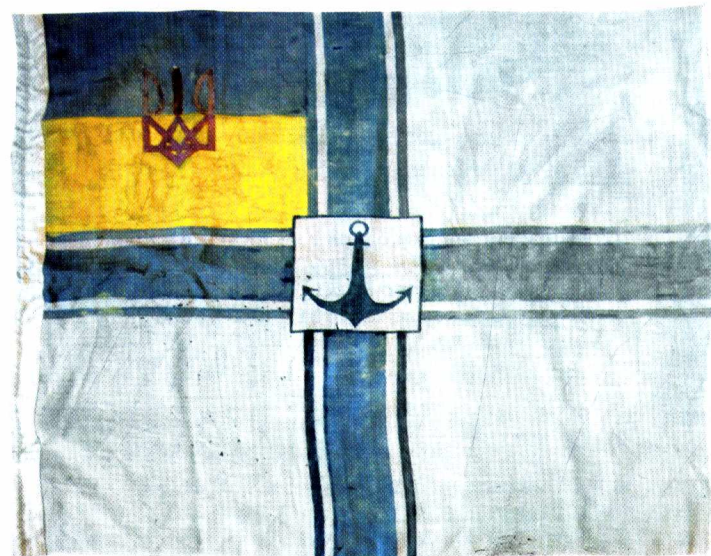
Зліва направо Еміграц. Оф. Бойко, Комендант Кап. Шрамченко, Заст-к сот. Тьопта, госп. офіцір Темченко, стоять справа о.ф. Дорощук, з-к емірг. Масляк, 17.V.1948.» (Підпис на звороті.)
(З фондів Української вільної академії наук у США)

Сучасний вигляд експозиції Українського національного музею Чикаго (США), присвяченої Військово-морському флоту України та діяльності С. Шрамченка у 1917–1920 роках.

1. Проект прапора морського міністра Української Держави
 2. Проект прапора консульського корпусу Української Держави
 3. Проект прапора посла Української Держави
 4. Проект прапора посланника Української Держави
- (за малюнком з видання «За Державність»)

Прапор, виготовлений за проектом прапора морського міністра Української Держави.
(З фондів Українського національного музею Чикаго, США)

189 12170
607333

Ярослав Тинченко

Військовий історик, журналіст. Почесний член Європейської Академії (м. Женева), лауреат низки конкурсів та премій. Автор монографій: «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття, 1917–1921 роки» (Київ, 1995), «Перша українсько-більшовицька війна, листопад 1917–березень 1918 років» (Київ, 1996), «Белая гвардия Михаила Булгакова» (Київ–Львів, 1997), «Голгофа русского офицерства в СССР, 1930–1931 годы» (Москва, 2000), «Армии Украины, 1917–1920» (Москва, 2002), «Офіцерський корпус Армії УНР, 1917–1921» (Київ, 2007), «Українські збройні сили, організація, чисельність, бойові дії, 1917–1918» (Київ, 2009), а також понад тисячі статей у періодичних і наукових виданнях.

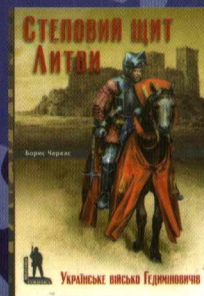
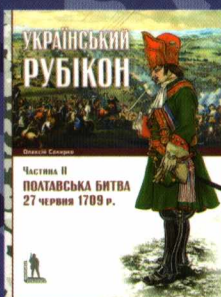
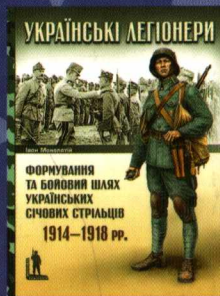
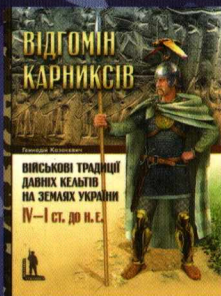
Богдан Піргач

Народився 1963 року в місті Іркутську. Після закінчення Київського політехнічного інституту працював у видавничо-поліграфічній галузі. На даний час є директором студії військово-історичної мініатюри.

У СЕРІЇ

ЧИТАЙТЕ ТАКОЖ:

НБ ІІІУС
807333

